T.C.

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı

İslâm Hukuku Bilim Dalı

MUHAMMED TAKÎ OSMÂNÎ ve FIKIHÇILIĞI

Abdurrahim BİNGÖL
14911009

Danışman
Doç. Dr. Metin YİĞİT

Diyarbakır 2019

T.C.

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı

İslâm Hukuku Bilim Dalı

MUHAMMED TAKÎ OSMÂNÎ ve FIKIHÇILIĞI

Abdurrahim BİNGÖL
14911009

Danışman
Doç. Dr. Metin YİĞİT

Diyarbakır 2019

TAAHHÜTNAME

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "Muhammed Takî Osmânî ve Fıkıhçılığı" adlı tezin/projenin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşifinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylıyorum. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

…./…./……..

Abdurrahim BİNGÖL

T.C.

DİCLE UNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

DİYARBAKIR

Abdurrahim BİNGÖL tarafından yapılan "**MUHAMMED TAKÎ OSMÂNÎ ve FIKIHÇILIĞI**" konulu bu çalışma, jürimiz tarafından Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesinin

Ünvanı Adı Soyadı

Başkan : Doç. Dr. Metin YİĞİT

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Bedri ASLAN

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Mesut BAYAR

Tez Savunma Sınavı Tarihi: 24/06/2019

Yukarıdaki bilgilerin doğruluğunu onaylarım.

.../...../20

Prof. Dr. Nazım HASIRCI

ENSTİTÜ MÜDÜRÜ

(MÜHÜR)

ÖNSÖZ

Günümüz iletişim çağında dünya küçülmüş, milletler arası iletişim ve ticaretler artmıştır. Bu sebeple İslâm hukuku ile ilgili güncel meseleler ortaya çıkmıştır. Şüphesiz ki her dönemde İslâm hukukçuları kendi zamanlarında çıkan güncel fıkhî meseleleri çözmeye gayret ederler. Günümüz İslâm hukukçularının da bu yeni çıkan meseleleri çözmesi için İslâm hukuku mirasını, günümüz dünya şartlarını iyi okumaları ve anlamaları gerekmektedir. Tabi bunun içinde ciddi bir donanıma ihtiyaç vardır.

Bu çerçevede bizde bu donanıma sahip olduğunu düşündüğümüz Pakistan'ın yetiştirdiği, Müslümanların güncel problemlerine çözümler üreten, Türkiye'de bazı eserlerini tercüme dışında üzerine yapılmış her hangi bir çalışmaya rastlamadığımız, çağdaş fakihlerden olan, Muhammed Takî Osmânî'nin fakîhliği üzerine çalışma yapmaya karar verdik.

Bu çalışma esnasında yurtdışında geçici görevde olmama rağmen değerli mülahaza ve yönlendirmelerini eksik etmeyen, başta danışman hocam Doç. Dr. Metin YİĞİT olmak üzere, tez yazma sürecinde desteğini eksik etmeyip sabrın güzelini esirgemeyen çok değerli eşime teşekkür ederim. Ayrıca yetişmemde çok büyük emeği olan ve değerli ilminden faydalandığım Ali ÖZGÜÇ hocama, yazım kuralları ve teknik konularda bana yardımcı olan Doç. Dr. Adnan OKTAY hocama teşekkürü bir borç bilirim.

Abdurrahim BİNGÖL

Diyarbakır/2019

ÖZET

Bu araştırmada çağdaş fakihlerden Muhammed Takî Osmânî'nin hayatını, ilmî şahsiyetini, eserlerini, fetvâ usûlü ile ilgili görüşlerini ve güncel furû-u fıkıhla ilgili görüşlerini ortaya koymaya çalıştık.

Bu çalışma bir giriş, üç bölüm ve sonuç kısımlarından oluşmaktadır.

Çalışmada Muhammed Takî Osmânî'nin fetvâ usûlü ile ilgili görüşleri arasında fetvânın ehemmiyeti, selef zamanında fetvâ, fetvâ veren kişide bulunması gereken kurallar, kişinin bağlı bulunduğu mezhepten başka bir mezheple fetvâ vermesi, zamanın değişmesiyle hükümlerin değişmesi ve fetvâ vermenin hükmü gibi görüşler yer almaktadır.

Ayrıca bu çalışmada Muhammed Takî Osmânî'nin furû-u fıkıhla ilgili görüşlerinden buyû' (alışveriş) fıkhı ve diğer bazı meselelerle ilgili görüşleri ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler:

Osmânî, Fetvâ Usûlü, Müftî, Fıkıh, Alışveriş

ABSTRACT

In our study, we tried to reveal the life, scientific personality, works, opinions on the fatwa methods of a modern scribe, Muhammed Takî Osmânî and his views about current Islamic Jurisprudence.

Our study consists of an introduction, three sections and a conclusion part.

In the study, under the heading of 'The Views of Muhammad Takî Osmânî about the Fatwa Methods', we adressed these; the importance of fatwa, fatwa; in the time of the predecessor, the features that a mufti should have to give fatwa, giving fatwa by someone who is from another sect, change in the provisions with the change of time and verdicts of giving fatwa.

Additionally, this study takes hand that the views of Muhammad Takî Osmânî about The Islamic Jurisprudence on Shopping from current Islamic Jurisprudence, and the other cases.

Keywords:

Osmânî, Fatwa Methods, Mufti, Fiqh, Shopping

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖNSÖZ ..... **II**

ÖZET ..... **II**

ABSTRACT ..... **III**

İÇİNDEKİLER ..... **IV**

KISALTMALAR ..... **IX**

GİRİŞ **1**

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU **1**

II. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ **1**

III. ARAŞTIRMANIN SINIRLANDIRILMASI **3**

IV. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ **3**

BİRİNCİ BÖLÜM

MUHAMMED TAKÎ OSMÂNÎ HAYATI, İLMÎ ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ

1.1. HAYATI **5**

1.1.1. Nesebi **5**

1.1.2. Doğumu ve Ailesi **6**

1.1.3. Eğitimi **9**

1.1.4. Hocaları **9**

1.1.5. Görevleri **11**

1.2. İLMÎ ŞAHSİYETİ **13**

1.3. ESERLERİ **14**

1.3.1. Kitapları **15**

1.3.1.1. Kur'ân'la İlgili Yazmış Olduğu Kitaplar **15**

1.3.1.2. Hadîsle İlgili Yazmış Olduğu Kitaplar **16**

1.3.1.3. Fıkıhla İlgili Yazmış Olduğu Kitaplar **19**

1.3.1.4. Diğer Alanlarla İlgili Yazmış Olduğu Kitaplar **23**

1.3.2. Makale ve Tebligatları **24**

İKİNCİ BÖLÜM

MUHAMMED TAKÎ OSMÂNÎ'NİN FETVÂ USÛLÜ İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

2.1. FETVÂ ve EHEMMİYETİ **29**

2.1.1. Fetvâ'nın Lügat ve Istılah Manası **29**

2.1.2. Selefin Fetvâ Vermeden Uzak Durması **30**

2.2. SELEF ZAMANINDA FETVÂ YÖNTEMLERİ **32**

2.2.1. Peygamberimiz (s.a.v.) Döneminde Fetvâ **32**

2.2.2. Sahâbe Döneminde Fetvâ 32

2.2.3. Tabiîn Döneminde Fetvâ..... 33

2.2.4. Sahâbe, Tabiîn ve Fukahânın İhtilaf Sebepleri 33

2.3. FETVÂ VEREN KİŞİDE BULUNMASI GEREKEN KURALLAR..... 34

2.4. BAĞLI BULUNDUĞU MEZHEPTEN BAŞKA BİR MEZHEPLE FETVÂ VERMEK..... 47

2.4.1. Zaruret ve İhtiyaç Halinde Başka Bir Mezhebe Göre Fetvâ Vermek.. 47

2.4.2. Delili Tercih Edilen Başka Bir Mezhebe Göre Fetvâ Vermek 48

2.5. ZAMANIN DEĞİŞMESİYLE HÜKÜMLERİN DEĞİŞMESİ 49

2.5.1. İlletin Değişmesi ile Hükmün Değişmesi..... 49

2.5.2. Örfün Değişmesi ile Hükmün Değişmesi..... 50

2.5.3. Zaruret ve İhtiyaç Halinde Hükümlerin Değişmesi 51

2.5.4. Sedd-i Zerâi' ile Hükümlerin Değişmesi..... 53

2.6. FETVÂ VERMENİN HÜKMÜ 54

2.6.1. Fetvâ Vermenin Vacip Olduğu Durumlar 54

2.6.2. Fetvâ Vermenin Haram Olduğu Durumlar..... 55

2.6.3. Fetvâ Vermekten İmtina Edilmesi Gereken Durumlar 55

2.6.4. Fetvâ Verme Âdâbı 57

2.6.5. Fetvâ Yazma Âdâbı..... 58

2.6.6. Müftî'nin Âdâbı..... 59

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MUHAMMED TAKÎ OSMÂNÎ'NİN FURÛ-U FIKIHLA İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

3.1. BUYÛ' (ALIŞ-VERİŞLER) 60

3.1.1. Bey'in Tanımı ve Rükünleri 61

3.1.2. Îcab ve Kabûl 63

3.1.3.1. Tarafların Akid Yapmaya Ehil Olmaları 68

3.1.3.2. Tarafların Akid Yapmaya Razı Olması 69

3.1.4. Bey'in Sıhhati İçin Mebî'te Bulunması Gereken Şartlar 69

3.1.4.1. Mebî'in Mal Olması 69

3.1.4.2. Mebî'in Mütekavvim Olması 72

3.1.4.3. Mebî'in Mevcud Olması 75

3.1.4.4.Mebî'in Memlûk Olması 75

3.1.4.5.Mebî'in Makdûru't-Teslîm (Teslim Edilebilir) Olması 76

3.1.4.6. Mebî'in Malum Olması 77

3.1.4.7. Mebî'in Kabzedilmiş Olması 79

3.1.5. Semen'in Hükümleri ve Şartları 80

3.1.5.1. Semenin Mal Olması 80

3.1.5.2. Semenin Malum Olması 80

3.1.6. Semenin Eda Edilme Şekli 81

3.1.7. Çağdaş Bazı Alışverişlerle İlgili Fıkhî Görüşleri 82

3.1.7.1. Yazışma ve Yeni İletişim Araçlarıyla Yapılan Alışverişler 82

3.1.7.2. Bey'u'l-'Urbûn (Kapora) 83

3.1.7.3. Hâmişu'l-Ciddiyye (Teminat) 84

3.1.7.4. Müzâyede (Arttırma) Münâkasa (Eksiltme) Yoluyla Yapılan Satışlar 85

3.1.7.5. Açık Artırmayla Yapılan Alışverişlerde Müşterilerin Belli Bir Meblağdan Fazla Fiyat Vermeyecekleri Üzerine Anlaşmaları 86

3.1.7.6. Banka Kartlarıyla Yapılan Alışverişler 86

3.1.7.7. Uluslararası Piyasada Yapılan Döviz Ticareti (Forex) 89

3.1.8.8. İçlerinde İçki Satılan Otel ve Restoranların Hükmü 89

3.2. DİĞER BAZI MESELELERLE İLGİLİ FIKHİ GÖRÜŞLERİ 90

3.2.1. Tecavüze Uğrayan Bir Kız, Bu Durumu Talibine Bildirmeli mi? 90

3.2.2. Müslüman Olmayan Ülkelerde İslâmî Merkezlerin Müslüman Kadınların Nikâhını Feshetmesi Hükmü 90

3.2.3. İslâm Fıkhında Oyunların Hükmü 91

3.2.4. Recmin Hükmü 91

SONUÇ 92

KAYNAKÇA 94

Kitaplar 94

Ansiklopedi Maddeleri 96

Tezler 97

Sözlükler 98

Web Tabanlı Kaynaklar 98

KISALTMALAR

Age. : Adı geçen eser
bs. : Baskı/basım
b. : bin
Bkz. : Bakınız
c. : Cilt
c.c. : Celle celâluhû
Çev. : Çeviren/ler
Hz. : Hazreti
DİA. : Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Dr. : Doktor
Doç. : Doçent
h. : Hicrî
ö. : Ölüm Tarihi
r.a. : Radiyallâhû anh/anha
s. : Sayfa
S. : Sayı
s.a.v : Sallallâhû aleyhi ve sellem
TDK : Türk Dil Kurumu
TDV : Türkiye Diyanet Vakfı
Thk. : Tahkik
ty. : Tarih yok
yy. : Yayın yeri Yok

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU

Bu çalışmanın konusu çağdaş İslâm âlimlerinden olan Muhammed Takî Osmânîn'in fakîhliği ve fıkhî görüşleri hakkındadır. Araştırmamız İslâm hukuku ilmiyle ilgilidir. Bu çerçevede çalışmada Muhammed Takî Osmânin'in hayatı, ilmî şahsiyeti ve eserleri hakkında bilgi verilmiş, Muhammed Takî Osmânin'in fetvâ verme usûlü ve furû-u fıkıhla ilgili görüşlerine yer verilmiştir.

II. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

2017 yılında "Dünya'nın En Etkili 500 Müslümanı" listesinde 6. sırada yer almaktadır. İslâm dünyasında kendisinden oldukça söz ettiren Muhammed Takî Osmânî Türkiye'deki okurlarca yeterince tanındığı söylenemez. Yaptığımız araştırma neticesinde böylesi önemli bir şahsiyet hakkında Türkiye'de üzerinde yapılmış bir çalışmaya rastlamadık. Bu yüzden Muhammed Takî Osmânî'nin hayatı ve fıkıhçılığı üzerine bir çalışma yapmaya karar verilmiştir.

Allah (c.c.) ayette şöyle buyurmaktadır: "Allah, gerçekten kendisinden başka ilah olmadığına şahitlik etti; melekler ve ilim sahipleri de O'ndan başka ilah olmadığına adaletle şahitlik ettiler. O hüküm ve hikmet sahibidir."[1] Burada Allah (c.c.) önce zat-ı ulûhiyyetinden başlayarak birliğine şehadet etmekte, ikinci olarak melekleri, üçüncü olarak da âlimleri bu gerçeğe şahit göstermektedir. Bu ise, ilmin ve âlimin yüceliğini gösteren çok büyük bir delildir.

Resûlullah (s.a.v.) ise şöyle buyurmuştur: "Âlimler peygamberlerin varisleridir. Şüphesiz peygamberler ne altın ne de gümüşü miras olarak bırakırlar."[2]

[1] Âli İmrân 3/18

[2] Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'as b. İshak es-Sicistânî el-Ezdî (275/889), **Sünen**, Thk. Râid b. Sabr b. Ebî 'Alfe, Dâru'l- Hadâra li'n-Neşri ve'd-Tevzî', Riyad, 1436/2010, Kitâbu'l-'İlm, 1/3641

Muhammed Takî Osmânî İslâm âlemi için bir meşale ve peygamber varislerinden birisi olduğuna inandığımız, ilmî derinliğiyle İslâm ümmetinin teveccühüne mazhar olmuş, Pakistan'ın yetiştirdiği önemli ilim adamlarından birisidir.

Fıkıh ve hadîs başta olmak üzere İslâmî ilimler alanında söz sahibi olan Hanefî fakihi Muhammed Takî Osmânî, idari görevlerinden arta kalan zamanlarında da İslâm'a hizmetten geri durmamış ve 100 civarında eser telif etmiştir. Halen Pakistan Diyanet İşleri Başkan Yardımcılığı görevinde bulunan yazar, üç bine yakın öğrencisi olan Dâru'l-'Ulûm medresesinde yönetici/hoca sıfatıyla ilmî faaliyetlerine devam etmektedir. Talebelerinden Müftî Muhammed b. Âdem el-Kevserî şöyle diyor, "Sünnetullah gereği Allah (c.c.) salih bir kulu dünyadan aldığında onun yerine salih bir kul gönderir. Halef olarak gönderilen işte bu salih kul, ya selefine eşittir ya da derece bakımından ona çok yakındır. Büyük zatlar vefat ettiğinde, başka büyük zatlar dünyaya gelir. Mesela Ebû Hanîfe vefat ettiğinde imam Şâfiî doğmuştur. Hint Alt Kıtasında ise büyük müceddid Şeyh Mevlânâ Eşref Alî Tehânevî vefat ettikten tam üç ay sonra bir başka müceddid Muhammed Takî Osmânî dünyaya gelmiştir. Bu durum kıyamet gününe kadar böyle sürecektir; çünkü hadis-i şerifte Allah Resûlu (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Allah Teâlâ, ilmi kullardan soymak suretiyle çekip almaz. Ancak ilmi, âlimleri almak suretiyle ortadan kaldırır. Allah hiçbir âlimi bırakmayınca da, insanlar birtakım câhil kimseleri baş edinirler ve onlara sorular sorarlar, onlar da ilimsiz fetvâlar verirler. Bu yüzden hem kendileri saparlar hem de başkalarını saptırırlar"[3].

Fetvâ, günlük sosyal hayatımızın her anında karşılaşabileceğimiz çok önemli bir konudur. Öyle ki, günlük hayatımızın her aşamasında ya fetvâ isteyen ya da fetvâ veren bir konumdayız. Zamanımızda hızla gelişen sosyal meselelere, doğru ve etkili çözümler ürete bilmek için fetvâ usulü kurallarının iyi bilinmesi gerek. Şüphesiz klasik dönem ve muasır İslâm hukukçuları bu konuyu farklı şekillerde eserlerinde ele almışlardır. Ancak bu eserlerde anlaşılması zor bir dil, üslup ve metot kullanılmıştır.

[3] Ebû Abdillâh Muhammed b.İsmâîl b. İbrâhîm el-Ce'fî el-Buhârî (ö.256/870), **Sahîhu'l-Buhârî**. Thk. Râid sabri b. Ebî 'Alfa, Dâru'l- Hadâra li'n-Neşri ve'd-Tevzî', Riyad 1436/2015, Kitâbu'l-'ilm, 34/100

Biz de bu sebepten çağdaş âlimlerden olan ve bu konuyu bizlere sade bir dil, üslup ve metotla anlatan Muhammed Takî Osmânî'nin görüşlerini araştırmaya karar verdik.

Muhammed Takî Osmânî fıkıh, hadis, siyaset ve sosyal hayata dair seminerler ve konferanslarla büyük bir servet bırakmıştır. Eserleri çoğunlukla Urduca, İngilizce ve Arapçadır. Bunlar arasında hacmi küçük olmasına rağmen dikkat çekici olanı *"Fetvâ Usûlü"* adlı eseri, meseleler ve misallerde günümüzden örnekler vermesi kitabın ayırt edici özelliğini oluşturmaktadır. Ayrıca, *"Sünnetin Değeri ve Bağlayıcılığı"* adlı çalışma Oryantalistlerin iddialarına cevap niteliğindedir. Bunlara ilave olarak Fıkhu'l-*Buyû', Tekmiletü Fethi'l-Mülhim, Buhûs fî Kadâyâ Fıkhiyye Mu'âsıra* (Çağdaş fıkhî meseleler), *Ulûmu'l-Kur'ân* ve diğer birçok eserleriyle Hanefî fıkhında çağdaş bir âlimdir.

III. ARAŞTIRMANIN SINIRLANDIRILMASI

Muhammed Takî Osmânî, İslâm dünyasında her ne kadar fakih olarak tanınıyorsa da, hadis ilmi üzerindeki vukûfiyeti de fıkıh alanındaki uzmanlığından daha az değildir. Muhammed Takî Osmânî, Şebbir Ahmed'in *"Fethu'l-Mulhim"* kitabına yazmış olduğu *"Tekmile"* başta olmak üzere hadîs-sünnet alanındaki diğer eserleri de bunun en büyük delillerindendir.

Muhammed Takî Osmânî'nin fıkıh, hadis, tefsir, tasavvuf, siyaset, İslâm ekonomisi ve faizsiz bankacılık gibi birçok alanda Arapça, Urduca ve İngilizce dillerinde birçok eseri mevcuttur. Eserlerini ve üzerine yazılmış kitapları inceledikten sonra Muhammed Takî Osmânî'yi bütün yönleriyle ele almak tezimizin sınırlarını zorlayacağından, bizde Muhammed Takî Osmânî'nin hayatı, ilmî kişiliği, eserleri, fetvâ usûlü ve fırû-u fıkıhla ilgili bazı görüşlerini ele almaya karar verdik.

IV. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu çalışmamızda Muhammed Takî Osmânî'nin görüşlerini bizzat kendi telif ettiği eserlerden Sübjektif yorumlar katmadan aktarmaya çalıştık.

Çalışmamız; giriş ve üç bölümden oluşmaktadır.

Giriş kısmında; Araştırma konumuzun amacı, önemi, sınırlandırılması ve yöntemleri belirtilmiştir.

Birinci bölümde; Muhammed Takî Osmânî'nin hayatı, ilmi şahsiyeti ve eserleri ele alınmıştır.

İkinci bölümde; Muhammed Takî Osmânî'nin fetvâ usûlü ile ilgili görüşleri başlığı altında, fetvânın ehemmiyeti, selef zamanında fetvâ, Fetvâ veren kişide bulunması gereken kurallar, başka mezhebe göre fetvâ verme, zamanın değişmesiyle hükümlerin değişmesi ve fetvâ vermenin hükmü ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde; Muhammed Takî Osmânî'nin furû-u fıkıhla ilgili görüşleri başlığı altında, buyû' (alışveriş) fıkhı ve diğer bazı meselelerle ilgili görüşleri aktarılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

MUHAMMED TAKÎ OSMÂNÎ HAYATI, İLMÎ ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ

Bu bölümde Muhammed Takî Osmânî'nin hayatını, eserlerini ve ilmî şahsiyetini ele alacağız.

1.1. HAYATI

1.1.1. Nesebi

Muhammed Takî Osmânî b. Muhammed Şefî' b. Muhammed Yâsîn b. Tahsîn Alî b. Meyâncî İmâm Alî b. Hâfız Kerîmullâh b. Meyâncî Hayrullâh b. Meyâncî Şükrullâh, şeklinde olup Meyâncî Şükrullâh'a kadar nesebi tespit edilmiştir[4].

Muhammed Takî Osmânî'nin nesebi Hz. Osmân'a dayandırılmasıyla meşhurdur.[5] Bu ailenin soyunun Hz. Osmân'a dayandırılmasıyla ilgili, Osmânî'nin babası Muhammed Şefî' şöyle diyor. "Ailemizin soyunun Hz. Osmân'a dayandığıyla ilgili güvenilir bir kaynağa rastlamadım. Ancak İslâm dini nesep için isnadın muttasıl olmasını şart koşmadan nesilden nesillere işitme ve şöhret yoluyla nakli kaynak olarak itibar eder. Hocalarım ve aile büyüklerimden soyumuzun tevatür[6] derecede

[4] Lokmân Hakîm, **Muhammed Takî el- Osmânî el-Kadiyül-Fakîh ve'd-Da'iyetür-rahhâle**, Dârul-Kalem, Dimaşk. İlk baskı h. 1423 (2002) s. 11; **el-Belâğ** dergisi vefatı üzerine onun için bir özel sayı çıkarmıştır. (el-Belâğ: Müftî-i Aʿẓam Number, XIII/6-8, Karaçi 1399/1979).

[5] Hakîm, **Muhammed Takî el- Osmânî**, s. 11

[6] Arapça kökenli bir kelime olan tevatür dinî metinlerde, yalan olması mümkün olmayan bir haberin; ağız birliği etmiş güvenilir kimselerden yayılması anlamında kullanılır. Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî (ö. 816/1413), **Mu'cemu't-Ta'rîfât**, Thk: Muhammed Sıddîk Minşâvî, Dâru'l-Fazîle, Kahire. ty., s. 63; "Büyük Türkçe Sözlük " tevatür", TDK, http://www.tdk.gov.tr 02.11.20018; Büyük Lugat'ta, "içinde yalan ihtimali olmayan ve bir cemaate dayanan kuvvetli haber" olarak tanımlanır. Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat, Türday, İstanbul, 2000, s,997

Hz. Osmân'a dayandığını işittim."[7] Muhammed Takî Osmânî ve ataları soylarının Hz. Osmân'a dayandığını naklettikleri için aile fertleri çoğunlukla Osmânî nisbesini kullanır.[8]

1.1.2. Doğumu ve Ailesi

Muhammed Takî Osmânî, 3 Ekim 1943 (5 Şevval 1326) tarihinde yoğun ilmî faaliyetlerin olduğu "Ezheru'l-Hind" olarak bilinen Hindistan'ın Saharanpur şehrinin Diyobend köyünde dünyaya geldi.[9] Diyobend, küçük bir köy olmasına rağmen Hindistan'da İslâmî ilimlerin gelişmesinde büyük bir öneme sahiptir. Hindistan'da İslâmî hükümet düştükten sonra İslâmî ilimlerin korunması için Diyobend köyünde h. 1283'te "Dârü'l-'ulûm-i Diyobend" medresesi kurulur. Büyük ilgi gören medrese, zamanla İslâmî ilimlerin merkezi haline gelir. Dârü'l-'ulûm-i Diyobend Hindistan'ın bağımsızlık mücadelesinde de önemli rol oynamış, siyasî alanda İngilizlerle hiçbir şekilde irtibatı kabul etmeyerek pasif bir direniş tavrı ortaya koymuştur. Buna karşılık Osmânlılara son derece bağlı olan Dârü'l-'ulûm uleması her fırsatta Osmânlı hilâfetinin meşruluğunu savunmuş ve Osmânlı Devleti'ni ilgilendiren milletlerarası meselelerde daima bu devletin tarafını tutmuştur. Başbakanlık Osmânlı Arşivi'ndeki belgeler, özellikle Sultan II. Abdülhamid devrinde aradaki ilişkilerin çok iyi olduğunu göstermektedir. Mesela bizzat Abdülhamid'in emriyle Dârü'l-'ulûm'a İstanbul'dan Arapça ve Farsça kitaplar gönderilmiştir.[10]

Muhammed Takî Osmânî, aile fertlerinin isimleriyle de özdeşleşmiş meyâncî (muallim, müderris)[11] kelimesinden de anlaşıldığı gibi ilme hizmet etmekle şöhret bulmuş bir aile ortamında dünyaya gelmiştir.[12] Muhammed Takî Osmânî beş kişilik bir ailenin en küçüğüdür. Onun dört ağabeyi de İslâmî ilimlerde derinliği olan kişilerdir. Onun bir büyüğü olan Muhammed Rafî' halen Dâru'l-'ulûm Karaçi

---

[7] Hakîm, **Muhammed Takî el- Osmânî**, s. 11
[8] Abdülhamit BİRIŞIK, **" Muhammed Şefî' Diyûbendî (1897-1976)"**, DİA, TDV Yayınları, İstanbul 2005, c. 30 s. 576-577
[9] Hakîm, **Muhammed Takî el- Osmânî,** s. 12
[10] Azmi Özcan, **"Dârü'l-'ulûm",** DİA, TDV Yayınları, İstanbul 2005, 1993, c. 8, s.553-555;
[11] Hakîm, **Muhammed Takî el- Osmânî,** s. 13
[12] Hakîm, **Muhammed Takî el- Osmânî,** s. 13

Üniversitesi rektörlüğünü yapmaktadır.[13] Muhammed Takî Osmânî'nin yetişmesinde annesi ve özellikle babası Muhammed Şefî'in büyük emekleri vardır. Babası Hindistan'dan Pakistan'ın Karaçi şehrine hicret ettikten sonra Muhammed Takî Osmânî'nin dinî eğitimini alması için eve yakın bir okul yoktu. Bu sebepten Muhammed Takî Osmânî eğitimini ilk olarak Urduca dilinde olan *"Beşheteyi Cevher"* ve *"Son Peygamberin Hayatı"* kitaplarını evde annesi ona ders olarak vermiştir. Muhammed Takî Osmânî şöyle diyor: "Beşheteyi cevher ve son peygamberin hayatını anlatan kitabı annemden Urduca dilinde ders olarak aldım. Urduca dilinde aldığım dersler bütünüyle bu iki kitaptan ibarettir. Urduca dili için hocalardan özel derslerde almadım. Urduca dilini bilmem annem sayesindedir. Allah anneme rahmet etsin"[14]

Muhammed Takî Osmânî'nin ailesini araştırırken, ilmî şahsiyetinin gelişmesinde büyük rol oynayan ve Pakistan âlimleri arasında büyük bir yeri olan babası Muhammed Şefî' Diyobendî hakkında daha fazla bilgi vermeyi uygun bulduk. Muhammed Takî Osmânî babasının vefatından sonra kaleme almış olduğu bir makalede özetle şöyle diyor: "Bu musibet beni sadece babamın himayesinden mahrum etmedi, eğer bu musibet sadece bir evladın babasından ayrılması şeklinde olsaydı daha kolay olur, üzüntüm bu derece büyük olmazdı. Çünkü biliyorum ki, bu dünyada hiçbir babanın himayesi sonsuza dek evladı üzerinde devam etmez. Tabi yetimliği tatmamış çok az kişi bu mutluluğun farkında. Ben sadece babamın himayesinden mahrum kalmadım, birçok şeyi kaybettim, babamı, hocamı, mürebbimi, mürşidimi ve dostumu kaybettim."[15] Muhammed Takî Osmânî, yaptığı bazı derslerde şöyle der: "Ben emsali olamayan bir fakihle (babasını kastediyor) gece-gündüz otuz yıl boyunca yaşadım."[16]

Tam adı Muhammed Şefî' Diyobendî olan bu âlim, (ö. 1897-1976) 24 Ocak 1897'de (20 şâban 1314) Hindistan'da Uttar Pradeş eyaletinin Saharanpur şehrine bağlı Diyobend kasabasında dünyaya geldi.

[13] Bkz. Hakîm, **Muhammed Takî el- Osmânî**, s. 21-24
[14] Hakîm, **Muhammed Takî el- Osmânî**, s. 20-21
[15] Hakîm, **Muhammed Takî el- Osmânî**, s. 16
[16] Hakîm, **Muhammed Takî el- Osmânî**, s. 16

Muhammed Şefî', daha küçük yaştayken Darü'l-'ulûm-i Diyobend hocalarından Hâfız Abdülazîm ve Hâfız Nâmdâr Han'ın yanında Kur'ân, babası Hâfız Muhammed Yâsîn'den Farsça ve Arapça, amcası Manzûr Ahmed'den matematik eğitimi almaya başlamıştır. 1913'te Dârü'l-'ulûm-i Diyobend'e girmiş ve 1917'de medrese tahsilini tamamlamıştır.[17] 1913-1917 tarihleri arasında medrese eğitimiyle beraber birçok hocadan özel dersler almıştır. Mezuniyetinin ardından Dârü'l-'ulûm-i Diyobend'de müderrisliğe başlamıştır. Pakistan'a hicretine (1943) kadar burada hadîs, fıkıh, Arap edebiyatı, mantık ve felsefe dersleri okutmuştur. Tasavvufî bir çevrede yetişen Muhammed Şefî', Mahmut Hasan Diyobendî'ye intisap etmiş ve onun vefatından sonra Eşref Ali Tehânevî'den Çiştiyye, Kâdiriyye ve Sühreverdiyye tarikatlarında 1931 yılında şeyhi tarafından kendisine hilâfet verilmiştir.[18] Hindistan'ın bölünmesinin ardından Pakistan'ın Karaçi şehrine göç edip yerleşmiş ve Diyobendî âlimlerinin Müslümanların maslahatı için kurduğu Cem'iyyet-i Ulemâ-i İslâm Partisi'nin ilk başkanı olan Şebbîr Ahmed Osmânî ile anayasa ve kanunlaştırma çalışmalarına başlamıştır.[19] 1949'da kurulan Ta'lîmât-ı İslâmî Hey'eti'nde dört yıl üyelik ve bir süre heyete başkanlık yapmıştır. Bu tarihten sonra devlete fıkhî konularda danışmanlık yapmış ve "Müftî-i A'zam-ı Pâkistân" (Pakistan Baş Müftüsü) lakabıyla anılmıştır. Haziran 1951'de Dârü'l-'ulûm-i Karaçi'yi kurmuş, burada hayatı boyunca dersler vermiş ve ilerleyen yaşlarında yönetimi oğullarından Muhammed Refî' Osmânî ile Muhammed Takî Osmânî'ye devretmiştir. Uzun süren hastalıktan sonra arkasında büyük bir ilim mirası bırakıp 6 Ekim 1976 tarihinde Karaçi'de vefat etmiştir.

Muhammed Şefî' Diyobendî'nin çoğu Urduca dilinde olmak üzere 150'ye yakın eseri mevcuttur. Bunların en önemlisi *"Ahkâmü'l-Kur'ân'*dır." Bu eser Eşref Ali Tehânevî'nin görev vermesiyle I. ve II. ciltlerini Zafer Ahmed Tehanevî, III. ve IV. ciltlerini Muhammed Şefî', V. cildini de Muhammed İdris Kandehlevî yazmıştır. Diğer önemli bazı eserleri; **a)** *Fetâvâ-yı Dârü'l-'ulûm-i Diyûbend*, bu eserde Azîzürrahman Osmânî'nin 1475 ve Muhammed Şefî' Diyobendî'nin de 968

[17]Abdülhamit Birışık, "**Muhammed Şefî' Diyûbendî"** (ö. 1897-1976) , DİA, TDV Yayınları, İstanbul 2005, c. 30 s. 576-577
[18] Birışık, "**Muhammed Şefî' Diyûbendî"** c. 30, 576-577
[19] Hakîm, **Muhammed Takî el-Osmânî**, s. 18

fetvâsına yer verilmiştir.[20] **b)** *İmdâdu'l-Müftîn* adlı eserinde ise 1000 tane fetvâya yer verilmiştir.[21]

1.1.3. Eğitimi

Takî Osmânî'nin ilim talebeliği Dârü'l-Ulûm medresesinin tesis edilmesiyle başlamıştır. İlköğrenimini babası ve annesinin yanında Urduca ve Farsça dillerinde tamamlamıştır. Daha sonra Dârü'l-Ulûm medresesinin tesisi tamamlandığında eğitimini orada almaya başlamıştır. Osmânî daha küçük yaşlarında eğitime devam ederken ilmi alanda birçok muhtelif meseleyi araştırır, kafa yorar, büyük çaba sarf ederdi. Osmânî tatil günlerini öğrenciler arasında mutat olan şekliyle değerlendirmiyordu. O tatil günlerinde babasının kütüphanesine girer kitaplar okur, araştırmalar yapar ya da babasının bazı ilmi hizmetlerle ilgili ona vermiş olduğu vazifeleri yerine getirirdi.[22]

Osmânî nizamî derslerde (okul dersleri) şerî ilimler, alet ilmi, kelam dersleri, tefsir, hadis, fıkıh, fıkıh usulü, ferâiz; Arap edebiyatıyla ilgili nahv, sarf gibi birçok ders almıştır. Osmânî sadece bu dersleri almakla yetinmemiş babasının da yönlendirmesiyle günümüzde iktisat ve yeni kanunlarla ilgili gelişen hükümlerin İslâm fıkhına göre nasıl tatbik edileceğini öğrenmek için hukuk, iktisadi ilimler ve yeni siyaseti öğrenmek içinde büyük gayret sarf etmiş ve buna yıllarını vermiştir.[23]

1.1.4. Hocaları

Muhammed Takî Osmânî, ilmî eğitimini ve terbiyesini alanında uzman, hizmetlerinde ihlaslı ve hayatlarında İslâm âdâbına sımsıkı sarılmış kişilerden almıştır. Babası Muhammed Şefî'in kurmuş olduğu Dârü'l-'ulûm medresesinin ilk öğrencilerindendir. Bu sayede çok önemli hocalardan ders almıştır.

Ders aldığı en meşhur hocaları şunlardır:

---

[20] Muhammed khalıd MASUD, **"Fetâvâ-yı Dârülulum-i Diyûbend",** DİA, TDV Yayınları, İstanbul 1995, C. 12 S. 440-441
[21] Birışık, **"Muhammed Şefî' Diyûbendî,** c. 30 s. 576-577
[22] Hakîm, **Muhammed Takî el-Osmânî**, s. 25
[23] Hakîm, **Muhammed Takî el-Osmânî**, s. 26

1. Şeyhu'l-'Allâme Ekber Alî: Ekber Alî, 50 yıla yakın Dârü'l-'ulûm'da dersler vermiş dahi bir müderristi. Urduca dilinde birçok kitap telif etmiştir. Muhammed Takî Osmânî birçok kitabı onun yanında ders almıştır. Hicrî 1397'de vefat etmiş ve Dârü'l-'ulûm kabristanında defnedilmiştir.[24]

2. Şeyhu'l-Müftî Velî Hasan: Muhammed Takî Osmânî, beşinci sınıfa kadar birçok ders kitabını onun yanında okudu. Onun hakkında şöyle demiştir: "Daha lise birinci sınıftayken benim fıkhu'l-lüğata yönelmem için telkinde bulunan kendisidir. Öğrencilerini ilmî kaynaklara yönlendirir ve okuma sevgisini gönüllerine yerleştirirdi. Fıkıh ve fetvâ vermede mütehassıs idi. Hayatının çoğunu müderris ve müftü olarak geçirdi. Urduca dilinde birçok faydalı kitap yazdı. İslâmî İlimler Üniversitesi'nin aylık olarak yayınlamış olduğu dergide birçok ilmî ve dinî makale yazmıştır. İlim ve takva sahibi bir âlim idi."[25] Ramazan ayının ikinci günü h. 1415 yılında vefat etmiştir.[26]

3. Şeyhu'l-Mücâhid Mevlânâ Nûr Ahmed: 1920 yılında Arakan'da doğmuştur. Meşhur Diyobend medresesinde eğitim almıştır. Pakistan'ın bağımsız olmasından sonra 1948'de Pakistan'a hicret etmiştir. Muhammed Şefî' Karaçi'de Dâru'l-'Ulûm medresesini tesis etmeye başladığında kendisine yardımcı olmuştur. 1951-1964 yılları arasında Dâru'l-'Ulûm'da müdürlük yapmıştır. Tecrübeli bir müdür olmanın yanında müderris ve mütebahhir bir âlim idi. Şubat 1987'de vefat etmiş ve Karaçi'deki Câmi'atü'l-'Ulûm kabristanında defnedilmiştir.[27]

4. Müftî Şeyh Reşîd Ahmed: Hicrî 1376-1383 yılları arasında Dâru'l-'Ulûm'da hadis derslerini vermiştir. Muhammed Takî Osmânî ondan Sahîh-i Buhârî dersleri almıştır. Hicrî 1383'te Dâru'l-'Ulûm medresesinden ayrılmış ve Karaçi'nin Nâzım Âbâd bölgesinde dinî bir medrese yanında Davet ve İrşâd merkezi açmıştır. Dinî birçok alanda hizmetler yapmıştır.[28]

[24] Hakîm, **Muhammed Takî el-Osmânî**, s. 28-29
[25] Hakîm, **Muhammed Takî el-Osmânî**, s. 29-30
[26] Hakîm, **Muhammed Takî el-Osmânî**, s. 29-30
[27] Hakîm, **Muhammed Takî el-Osmânî**, s. 30
[28] Hakîm, **Muhammed Takî el-Osmânî**, s. 30

5. Şeyh Hâfız Sübhân Mahmûd: Dâru'l-'Ulûm Üniversitesinde dekanlık yapmış hadis hocasıydı. Hadise ve fıkıhta yetkin biriydi. İslâmî terbiye, nefsin ıslahı ve Müslümanları hayra yönlendirmede alanında sembol bir isimdi. Nisan 1999'da vefat etmiştir.[29]

6. Şeyh Hâfız Selîmullâh Hân: 1967 yılında Karaçi'de kurmuş olduğu el-Câmi'atü'l-Fârûkiyye'nin başkanlığını ve Hadis hocalığını yapmıştır. Muhtelif dinî alanlarda birçok hizmetler yapmıştır. Elli yıla yakın Sahîh-i Buhârî dersleri vermiştir. Üniversiteden mezun olduktan sonra Kur'ân-ı Kerîm'i 27 güne yakın bir zamanda ezberlemiştir. 17 Rebiülevvel 1438 (2016) yılında vefat etmiştir.[30]

7. Şeyhu'l-Allâme Şemsü'l-Hak: Felsefenin inceliklerini ve akaitle bağlantılı olan dakik aklı gerektiren araştırmaları iyi bilen bir semboldü. Kendisi hadîs ve fıkıh ilimlerinde de basiret sahibiydi. Dâru'l-'Ulûm Karaçi Üniversitesinin üst sınıflarında her zaman tefsir, hadîs dersleri verir ve üniversitede genel müdürmüş gibi hizmetler yapardı.[31]

1.1.5. Görevleri

Muhammed Takî Osmânî vaktini ilimle meşgul etmeye haris birisi olduğu için planlama ve idari düzenlemelerle ilgi her ne kadar sorumluluk almaktan kaçınmış olsa da kendisine bunlarla ilgili birçok görev tevdi edilmiştir.

1.1.5.1. Devam Eden Görevleri

1- Rektör Yardımcılığı: Karaçi Dârü'l-'ulûm Üniversitesi Rektör Yardımcısı / Pakistan İslâm Cumhuriyeti**.**

2- Konsey Başkanlığı: İslâmî Finans Kurumları, Muhasebe ve Denetim Heyeti Hukuk Konseyi Başkanı / Bahreyn**.**

[29] Hakîm, Muhammed Takî el-Osmânî, s. 32
[30] https://www.madarisweb.com/ar/articles/3474 26.03.2019
[31] Hakîm, Muhammed Takî el-Osmânî, s. 32

3- Akademi Aktif Üyeliği: İslâm İşbirliği Teşkilatı Uluslararası İslâmî Fıkıh Akademisi Üyesi, Cidde / Suudi Arabistan: Bu görevi 9 yıl boyunca başkanlık vekâleti ile yürütmüştür.

4- Akademi Üyeliği: Dünya Müslümanları Teşkilatı İslâmî Fıkıh Akademisi Üyesi, Mekke / Suudi Arabistan.

5- Akademi Üyeliği: Al-Bayt İslâm Düşüncesi Akademisi Üyesi.

6- Başkanlık: İslâm İktisadı Merkezi Başkanı / Pakistan İslâm Cumhuriyeti**.**

7- Başkanlık: Abudabi İslâmî Bankası Şer'î Denetleme Kurulu Başkanı / BAE.

8- Başkanlık: Mîzân Bankası Şer'î Denetleme Kurulu Başkanı / Pakistan İslâm Cumhuriyeti.

9- Başkanlık: Pak Kuveyt Tekafül Şirketi Şer'î Denetleme Kurulu Başkanı**.**

10- Başkanlık: Pak Katar Tekafül Şirketi Şer'î Denetleme Kurulu Başkanı**.**

11- Başkanlık: İslâmî Kalkınma Bankası Grubu Şer'î Denetleme Kurulu Başkanı, Cidde / Suudi Arabistan.

12- Komite Üyeliği, Guidance Finans Grubu Hukuk Komitesi Üyesi / ABD[32].

1.1.5.2. Önceden Yapmış Olduğu Görevler

1- Heyet Üyeliği: Pakistan Yüksek Mahkemesi Yargı Konseyi Heyet Üyesi (1982 – 2002).

2- Hâkimlik: Pakistan Federal Mahkemesi Hâkimliği (1980 – 1982).

3- Kurul Üyeliği: Karaçi Üniversitesi Koordinasyon Kurulu Üyesi, Pakistan İslâm Cumhuriyeti (1985 – 1988).

[32]https://muftitaqiusmani.com/ar/%D8%B9%D9%86%D8%A7%D9%84%D8%B4%D9%8A%D8%AE/ (11.05.2019)

4- Kurul Üyeliği: İslamabad Uluslararası İslâm Üniversitesi Denetleme Kurulu Üyesi (1985 – 1989).

5- Senato Üyeliği: İslamabad Uluslararası İslâm Üniversitesi Senato Üyesi (2004 – 2007).

6- Konsey Üyeliği: İslâmî Düşünce Konseyi, Pakistan İslâm Cumhuriyeti (1977 – 1981).

7- Komite Üyeliği: Ekonominin İslâmlaştırılması Komitesi Üyesi, Pakistan İslâm Cumhuriyeti.

8- Konsey Üyeliği: İslâm Araştırmaları Enstitüsü Konseyi, Pakistan İslâm Cumhuriyeti.

9- Başkanlık: Tekafül Şirketi Şer'î Denetleme Kurulu Başkanlığı / İsviçre[33].

1.2. İLMÎ ŞAHSİYETİ

Muhammed Takî Osmânî'nin ilim sahibi bir ailede büyümesi ve kendi alanlarında uzman hocaların arasında büyümesi Allah'ın (c.c) kendisine büyük bir nimetidir. Arapça, Urduca ve İngilizce dillerini kendisine has öyle bir edebi zevkle anlatır ki anlaşılması zor ilmî konuları dahi çok rahat anlaşılır bir şekilde açıklar.[34]

Muhammed Takî Osmânî'nin hayatında, amel-ilim ilişkisinin ruh-ceset mesabesinde olduğu görülür. Muhammed Takî Osmânî'nin ders verme, fetvâ verme çeşitli ilmî konularda birden çok kitap telif etmesi gibi, ilimle ilgili birçok hizmetler yapmıştır. Pakistan'daki kanunların ve iktisadın İslâmlaşması için de çokça emek sarf etmiştir.[35]

Muhammed Takî Osmânî Dâru'l-'Ulûm Üniversitesinden mezun olduktan sonra kendisine çeşitli ilmî konularla ilgili ders yapma görevi tevdi edilmiştir. Bu

[33] https://muftitaqiusmani.com/ar/%D8%B9%D9%86-%D8%A7%D9%84%D8%B4%D9%8A%D8%AE/ (11.05.2019)
[34] Bkz. Hakîm, **Muhammed Takî el-Osmânî**, s. 32-92
[35] Hakîm, **Muhammed Takî el-Osmânî**, s. 36-37

alanda öyle büyük adımlar kat etmiş ki Dâru'l-'Ulûm Üniversitesinde Hadis ve fıkıh alanlarında Yüksek Lisans ve Doktora derecelerinde ders verecek seviyeye ulaşmıştır. İlmi toplantılarda vermiş olduğu Tirmizî dersleri Reşît Eşref Seyfî'nin düzenlemesiyle üç büyük cilt olarak basılmıştır.

Muhammed Takî Osmânî sadece kendisine üniversite tarafından tevdi edilen konuları ders vermekle yetinmemiş, sayılarca eğitim devreleri, iktisat, siyaset ve kanunlarla ilgilide birçok devreler/kurslar yapmıştır. Amerika ve Avrupa'daki pek çok üniversitede de ilmî konferanslar vermiştir.[36]

Muhammed Takî Osmânî daha talebe iken babası ve Pakistan'ın Genel Müftüsü olan hocası Velî Hasan denetimlerinde fetvâlar yazmaya başlamıştır. Bütün hocaları ve ilim sahibi kişiler tarafından güçlü delillerle ve dakik nazarla yazdığı fetvâlar övgüyle anılmıştır. Fetvâ vermeye başladığından günümüze kadar binlerce fetvâ yazmıştır.[37]

1.3. ESERLERİ

Muhammed Takî Osmânî daha küçüklüğünden itibaren kalem ve kâğıdı hayatı için gerekli olan ve kendisinden ayırmaması gereken iki dost olarak algılamıştır. Fıkıh ve hadîs başta olmak üzere İslâmî alanda söz sahibi olan Muhammed Takî Osmânî'nin Urduca, Arapça ve İngilizce dilinde olmak üzere 100'e yakın telif-tercüme eseri vardır.[38] Yaptığı çalışmalarda Allah rızasını gözetmek ve tevazu sahibi olmak, ilmiyle amel eden, eşlerine az rastlanan her âlimin özelliğindendir. Bu iki özelliğin Muhammed Takî Osmânî'nin şahsiyetinde de var olduğunu hayatı ve eserlerini incelediğimizde görmekte ve hissetmekteyiz.

Muhammed Takî Osmânî'nin eserlerini diğer eserlerden ayıran bazı meziyetler vardır. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

a) Kapsayıcı olmaları: Bir konuyu ele aldığında o konuyla ilgili bütün söz ve görüşlere yer verir, meseleyi açık bir şekilde tasvir eder ve delillerine yer verir.

---

[36] Hakîm, **Muhammed Takî el-Osmânî**, s. 36-37
[37] Bkz. Hakîm, **Muhammed Takî el-Osmânî**, s. 32-92
[38] Muhammed Takî el-Osmânî, http://muftitaqiusmani.com/ar/?page_id=2733&lang=ar#1505934375619-8fe63978-e86c. 04.11.20018

b) Makâsıdü'ş-Şerî'a'nın anlaşılmasına yer vermeleri: Bu özellik onun teliflerini diğer teliflerden ayıran en önemli meziyetlerden birisidir. Muhammed Takî Osmânî'nin eserlerinde insan nefsini rahatlatan bir anlatım ve Makâsıdü'ş-Şerî'a'nın anlaşılmasına da katkı söz konusudur.

c) Kullandığı üslubun cazibeli olması: Onun teliflerini okuyanlar, yazmış olduğu eserlerin çekici ve tatlı bir dille yazıldığını hissetmektedir. Konuları kolay bir üslupla ele alır, okuyucusu zorlanmadan, yazarın ne kast ettiğini anlayabilir.

d) Güncel meselelere yer vermeleri: Bununla ilgili Lokmân Hakîm şöyle diyor: "Muhammed Takî Osmânî önceki âlimlerin ulaşmış olduğu yerde durmakla yetinmeyip oluşmuş oldukları noktadan devam etmiştir. Öyleyse diyebiliriz ki telifleri öncekilerin tekrarı değil onların devamıdır. Tabi bunu söylerken önceki teliflere önem vermediğini kastetmiyorum, demek istediğim öncekilerin teliflerinden son derece istifade etmiş, telif ve hitaplarında zamanımızdaki insanların ihtiyaçlarını, öncekilerin ışığından faydalanarak sunmuştur. Özellikle iktisat ve kanunlar alanında, teşekküre şayan bir çaba sarf etmiştir. Bu iki alanda Muhammed Takî Osmânî'ye borçluyuz."[39]

1.3.1. Kitapları

Burada âlimin önemli gördüğümüz bazı kitaplarını ele alacağız:

1.3.1.1. Kur'ân'la İlgili Yazmış Olduğu Kitaplar

1.3.1.1.1. 'Ulûmu'l-Kur'ân

Bu kitap Kur'ân ilimleri ile ilgili Muhammed Takî Osmânî tarafından Urduca telif edilmiştir. Daha sonra İngilizce'ye "An Approach to the Quranic Sciences" adıyla çevrilmiştir.

Bu eser Muhammed Takî Osmânî tarafından babasının "Ma'ârifu'l-Kur'ân" adlı tefsir kitabı için mukaddime olarak telif edilmiştir. Ancak çok uzun bir mukaddime olduğu için daha sonra müstakil bir kitap olarak basılmıştır. Kitap vahyin nüzul tarihini, okunuş şekillerini, nâsih ve munsûh gibi Kur'ân-ı Kerîm'in

[39] Hakîm, **Muhammed Takî el-Osmânî**, s. 107

vahiy manasıyla bağlantısı olan konuları çoğunlukla içermektedir. Muhammed Takî Osmânî, kitabın ilk başında en bariz müfessirlerin hayatına ve tefsir alanındaki hizmetlerine değindiği gibi bunların hangisinin tefsirde zayıf olarak itibar edileceği ve zayıf vecihlerini keşfetmiştir. Kitabın sonunda da mütaahhirîn âlimlerin bazı tefsirleri ve en bariz meziyet ve özellikleri zikredilmiştir.

Babası Muhammed Şefî' kitapla ilgili şöyle demiştir: "Gözlerimin zayıflığından dolayı bu kitabı okuyamadım, ancak bu değerli araştırmayı bana okuyanlardan dinlediğimde sevincim zirveye ulaştı. Çünkü bu kitap, büyük bir değere sahip, eğer böyle bir kitabı kendim sıhhatim yerindeyken yazmaya kalksaydım bu kadarını beceremezdim."[40]

1.3.1.2. Hadîsle İlgili Yazmış Olduğu Kitaplar

1.3.1.2.1. Tekmiletu Fethi'l-Mülhim Bi Şerh-i Sahîh-i Müslim

Muhammed Takî Osmânî, babası Muhammed Şefî'in teşvikiyle 19 yıla yakın bir zaman da telife aldığı bu eseri[41] **"**Mektebetu Dâru'l-'Ulûm", Karaçi / Pakistan ve "Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî" Beyrut / Lübnan 1426/2006, yayınları tarafından 6 cilt olarak basılmıştır. Eser merhum Abdülfettâh Ebû Ğudde'nin de değindiği gibi birçok özelliğin yanında, güncel problemlere eğilmesiyle de ayrıca bir öneme sahiptir.

Kitabın adından da anlaşıldığı üzere Şebbir Ahmed Osmânî'nin (ö. 1369/1949) bitirmeye muvaffak olamadığı "Fethu'l-Mülhim"in devamı niteliğindedir. Şebbir Ahmed Osmânî: 1305/1888 Hindistan'ın Diyobend şehrinde dünyaya geldi. İlk, orta ve yükseköğrenimini Dâru'l-'Ulûm-ı Diyobend'de bitirmiştir. Şeyhu'l-Hind Mahmûd Hasan gibi meşhur hocalardan ders almıştır. Ömrünün büyük bir kısmını Hindistan'da geçirmesine rağmen Pakistan'ın bağımsızlığını desteklemiş ve Pakistan'ın kuruluşundan sonra ilk "Şeyhu'l-İslâm" olarak seçilmiştir. Hindistan'ın bölünmesinden sonra Pakistan'a hicret eden Şebbir Ahmed yaklaşık iki yıl sonra 1369/1949 Bahavalpur'da vefat etmiştir.[42]

---

[40] Hakîm, **Muhammed Takî el-Osmânî**, s. 121-122

[41] Osmânî, **Tekmiletu Fethi'l-Mulhim bi Şerhi Sahîhi Müslim,** Dâru ihyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut/Lübnan, 1. Baskı 1426/2006, c.1, s. 27

[42] Mehmet Özşenel, **"Pakistan'da Hadis Çalışmaları"** (Yüksek Lisan Tezi), M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslâm Bilimleri Bölümü, Hadis Ana Bilim Dalı, İstanbul 1992, s. 130

Muhammed Takî Osmânî'nin birçok dostu *"Tekmiletu Fethi'l-Mulhim"*de Şebbir Ahmed'in kullanmış olduğu yöntem üzenine davam etmesini talep istemişse de o bu yöntemi bazı nedenlerden dolayı niye takip etmediğini açıkladıktan sonra[43] kitabın özelliklerini ve takip ettiği yöntemi şu şekilde açıklamıştır:

1- Her hadis müteselsil (arkası kesilmeden/zincirleme) olarak numaralandırılmıştır.

2- Her hadisin ilk geçtiği yerde tahrîci yapılmış ve tahrîcde genellikle *Kütüb-i Sitte* kullanılmıştır. Bazen diğer kitaplara da atıfta bulunulmuş, atıfta sayfa ve cilt numarası vermek yerine kitap ve bâba işaret etmekle yetinilmiştir.

3- Çoğu yerde ricâl ve mekân isimlerinin zaptına güvenilir kaynaklardan alınarak önem gösterilmiştir.

4- Kitabın sonunda kapsayıcı bir fihriste yer verileceği için çoğu yerde râvilerin kısa hâl tercemeleri verilmiştir.

5- Her kitabın başında o kitabın usulünü, tarihini ve esrarlarını anlatan genel bir giriş kaleme alınmıştır.

6- Her hadisin şerhinde hadisin anlaşılmasına yardımcı olmak için fazladan açıklamaya veya *Sahîh-i Müslim'*de olmayan kıssanın ayrıntılı rivayetini diğer kaynaklardan tespitine çalışılmıştır.

7- Fıkhî meselelerin izahında mezheplerin görüşlerini ayrıntılı bir şekilde temel kaynaklarından nakline önem gösterilmiştir.

8- Her fakihin Kitap ve Sünnet'ten istidlal ettikleri deliller zikredilmiş, bu delillerin metin ve isnâd açısından münakaşası yapılmıştır. Belli bir mezhebe destek verme amacı güdülmeden ifrat ve rasgele konuşmaktan sakınarak insaf dairesinde tercih edilen görüş delilleriyle ortaya konulmuştur.[44]

9- Şerhte hakların satışı, banknot, döviz bozdurma vs. gibi yeni meselelerin izahına itina gösterilmiş, bu konuda çağdaş fakihlerin açıklamalarına ya da kitap, sünnet ve önceki fakihlerin görüşlerine dayandırılmıştır.

10- Şerhte bazı "müstağripler" tarafından yeni deliller ve gerekçelerle ortaya atılan "İslâm'da köle edinme, talâkın mubah olması, şahsî mülkiyet, banka faizi" v.b.

---

[43] Osmânî, **Tekmiletu Fethi'l-Mulhim bi Şerhi Sahîhi Müslim,** Mektebetu Dâru'l-Ulûm, Karaçi/Pakistan ty. c. 1, s. 5

[44] Yazar burada, kendisinin fıkıhta Hanefî mezhebine bağlı olduğunu fakat babası Muhammed Şefî' Diyobendî'nin şu sözünü de unutmadığını kaydetmekte. **"Fıkhî mezhep olarak Hanefî olabilirsiniz, Fakat sakın Hadisi nebeviyi Hanefî yapmaya kalkışmayın."** (Osmânî, **Tekmiletu Fethi'l-Mulhim,** Dâru ihyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut/Lübnan, 1. Baskı 1426/2006, c.1, s. 32

meselelerin de izahına ve bu konularla ilgili şüphelerin ortadan kaldırılmasına çalışılmıştır.[45]

1.3.1.2.2. Authorty Of Sunnah (Sünnetin Değeri ve Bağlayıcılığı)

Orijinal ismi "The Authority of Sunnah" olan bu eser Prof. Dr. Mehmet Özşenel tarafından *"Sünnetin Değeri ve Bağlayıcılığı"* olarak tercüme edilmiş ve M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları tarafından yayınlanmıştır.

Muhammed Takî Osmânî, 1989 yılının ekim ayında, milletlerarası bir İslâmî kuruluş tarafından Chicago'da düzenlenen uluslararası bir konferansta "Sünnetin Otoritesi" konusunda bir tebliğ olarak sunmak için hazırlanan bu çalışma daha sonra genişletilip bir kitap haline getirilmiştir. Bu eser müellifin de önsözde belirttiği gibi "sünnetin" mahiyeti, geçmişten geleceğe bütün zamanlarda ve bütün Müslümanlar üzerinde nasıl bağlayıcı bir otoriteye sahip olduğu, Kur'ân-ı Kerîm'in ona verdiği statüyü ve ümmetin onu gelecek nesiller için muhafaza etmek gayesiyle uyguladığı metotları içermektedir.[46] Bu değerli kitap Oryantalist[47] ve sünnet karşıtlarının iddialarına özet bir cevap özelliği taşımaktadır.

1.3.1.2.3. Takrîru't-Tirmizî

Bu kitap üç orta ciltten oluşmaktadır. Kitap Muhammed Takî Osmânî'nin buyû' babından libâs babına kadar Tirmizî'den yaptığı dersleri içermektedir.

1.3.1.2.4. Ders-i Tirmizî

Bu kitap Muhammed Takî Osmânî'nin Dârü'l-'Ulûm'da Tirmizî dersleri esnasında verdiği ders takrirlerinden oluşan üç büyük ciltten oluşan bir eserdir. Kitapta hadîs usûlü, hücciyet, tedvîn, tasnîf, tabakât-ı ruvât, tashîh ve tad'îf kuralları, ashâb-ı hadîs, ashâb-ı re'y, Kûfe ve Ebû Hanîfe'nin hadis ilimlerindeki yeri, taklit ve

[45] Osmânî, **Tekmiletu Fethi'l-Mulhim,** c.1, s. 31-32
[46] Osmânî, **"Sünnetin Değeri ve Bağlayıcılığı**", Mehmet Özşenel (Çev.) İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 6. Baskı 2018, s. 11
[47] Bkz.Yüce Bulut**, "Oryantalizm",** DİA, TDV Yayınları, İstanbul 2007, c. 33, s. 428-437

hadis, İmam Tirmizî ve kitabının özelliklerine yer verilmiş, daha sonra Ebvâbu't-Tahâre'den itibaren konuyla ilgili hadislerin izahı yapılmıştır.[48]

1.3.1.3. Fıkıhla İlgili Yazmış Olduğu Kitaplar

1.3.1.3.1. Buhûsun Fî Kadâyâ Fıkhiyye Mu'âsıra

Şüphesiz ki Müslüman fakihleri kendi zamanlarında gelişen yeni meselelere Kur'ân'dan ve sünnetten İslâm Hukuku usullerine göre hükümler çıkarmışlardır. Bu eser Muhammed Takî Osmânî'nin otuz yıldan fazla, Urduca, Arapça İngilizce dillerinde fıkhî güncel meselelerle ilgili yazmış olduğu yazıların, bazı arkadaşlarının tavsiyesi üzerine bir kitap halinde toplanıp yazılmış. İlim talebelerine daha rahat olacağı maksadıyla *"Buhûsun Fî Kadâyâ Fıkhiyye Mu'âsıra"* (Güncel fıkhî Meseleler) ismiyle ilk olarak "Mektebetu Dâru'l-'Ulûm, Karaçi" tarafından (h. 1415) iki ciltli bir kitap halinde Arapça olarak basılmıştır. Daha sonra "Dârü'l-'Ulûm, Dimeşk" (h.1419) bastırmıştır.[49]

Muhammed Takî Osmânî bu eserinde öncelikle genel fıkhî konular hakkında incelemelerde bulunmuş, daha sonrada ihtilaflı meselelere dair çözümler ortaya koymuştur. Bu eserde; taksitli alış-veriş hükümleri, nakit paranın hükmü, trafik kazalarında karşılaşılan sorunlar ve çözüm önerileri gibi önemli güncel konular ele alınmıştır.

1.3.1.3.2. Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhu

Muhammed Takî Osmânî bu eseri Arapça yazmıştır. Bu kitap tek cilt olmasına rağmen fetvâ usulü ile ilgili büyük bir boşluğu doldurmakta ve fetvânın İslâm hukukunda ne kadar önemli bir yere sahip olduğu ispatlanmıştır. Bu eser, özellik İslâm hukukun donuk olmadığını ve çağın her meselesine cevap verebileceğini ortaya koyması açısından da çok önemli bir yere sahiptir. Muhammed Takî Osmânî bu eseri yedi başlık altında ele almıştır. Bu eserde Mecelle'nin de meşhur küllî kâidelerinden biri olan "zamanın değişmesi ile hükümlerin değişmesi" kuralına ve fetvâ hükümleri ve yöntemleri gibi önemli konulara yer verilmiştir.

---

[48] Özşenel, **"Pakistan'da Hadis Çalışmaları"** s. 152

[49] Osmânî, **Buhûsun Fî Kadâyâ Fıkhıyye Mu'âsıra,** Dâru'l-Kalem, Dimaşk 1434/2013, c. 1, s. 7

1.3.1.3.3. Fıkhu'l-Buyû'

Kitabın tam ismi, *"Fıkhu'l-Buyû' 'Ale'l-Mezâhibi'l-arba'ati ma'a Tatbîkâtihi'l-Mu'âsıra Mukârinen Bi'l-Kavânîni'l-Vad'iyya"*. Bu kitap iki cilt halinde Arapça olarak yazılmıştır. Muhammed Takî Osmânî bu kitapta önceki telif edilmiş kitapların aksine yeni bir tertibe göre ve zamanımızın ihtiyacına cevap verecek şekilde yazmıştır. Muhammed Takî Osmânî kitabı telif etme yöntemini şu şekilde belirtmiştir:

"1. Kitabın, her dört mezhebin buyû' ile ilgili esas meseleleri cem' etmesini istedim. Bunu yapmamdaki ilk amaç, bu mezheplerden herhangi birisine tabi olanlara bu kitabın yardımcı olmasıdır. İkinci ise İslâm şerîatını bütün muhtemel vecihleriyle ortaya koymak ve bir gün Allah Teâlâ devletlerden herhangi birisine buyû' alanında İslâm şerîatını uygulamaya muvaffak kıldığında bu eserin kanun koymada yardımcı olmasını amaçladım.

2. Kitabın çoğu yerinde İngiliz kanunları, bazen Fransa ya da İsviçre kanunlarıyla İslâm fıkhı kanunlarını karşılaştırdım. Bunu yapmamdaki ilk maksat, İslâm şerîatına muhalif olan ve medeni kanunlarda yaygın olarak tatbik edilen kanunlardan Müslümanların kendisini sakındırmasını amaçladım. İkinci olarak da İslâm iktisadıyla kapitalist iktisat arasındaki fark izah olsun ve İslâm şerîatındaki ilahi hikmet açığa kavuşsun.

3. Her bâbda o meseleyle alakası olan güncel konular üzerine tafsilatlı şekilde konuşmaya ve konuyla ilgili varit olan bütün fıkhî ihtimalleri zikretmeye gayret ettim. Bu meselelerde çağdaş fakihlerin görüşlerini ve en sonunda da kendi görüşümü zikrettim.

4. Kitabın tertibinde meselelerin rahat anlaşılmasını sağlayacak bir tertibe riayet ettim.

5. İbarelerin rahat anlaşılır olması üzerine çalıştım. Bu sebepten fıkhî araştırmaları anlaşılması rahat olan kaynaklardan iktibas ettim.

6. Kitabın sonunda da alışverişlerde İslâm şerîatını tatbik etmeye muvaffak olan devletlere yardımcı olması için "İslâmî Bey'" kanunları sığalarını ele aldım.[50]"

1.3.1.3.5. et-Taklîdu fî Mîzâni'ş-Şerî'a (İslâm Şerîatında Taklidin Yeri)

Muhammed Takî Osmânî tarafından 1963 yılında "Fârân" Dergisine bir makale olarak yazılan bu eser, Hindistan ve Pakistan'da büyük bir kabul görünce Muhammed Takî Osmânî'den bunun bir kitap haline getirilmesi talep edildi, o da buna bazı yeni faydalı bilgiler ekleyip kitap haline getirmiştir.

Bu eser, 160 sayfalık küçük bir hacme sahip olmasına rağmen çok faydalı bir kitaptır. Muhammed Takî Osmânî bu eserinde taklit meselesini enine boyuna ele almış; taklit etrafında dönen şüphelere ve itirazlara okuyucuyu ikna eden ilmî cevaplar vermiştir.

Muhammed Takî Osmânî bu kitabı yazma amacını şöyle açıklamıştır: "Teyit ederim ki bu kitap münazara ve cedel kitabı değildir. Bu kitap taklit meselesiyle ilgili bir araştırmadır. Bu eserden hedefim her zaman ve mekanda müçtehit imamları taklit eden çoğu Müslümanın konumunu açıklamak ve bu meseleyi Ehl-i Sünnet imamlarının tercih ettiği ifrat ve tefritten uzak olan orta yolla tahdit etmektir. Bu kitabı okuyanlardan dileğim, bunun ilmî bir araştırma olduğu, münazara kitabı olmadığını bilerek okumalarıdır. Bu kitabın zamanımızda çıkan bazı yenilikçi ve her şeyi mubah görenler tarafından ortaya atılan taklit karşıtlığı birçok şüpheyi de ortadan kaldırmasını temenni ediyorum."[51]

1.3.1.3.6. Kolay Ameller

Bu eser Muhammed Demirci tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. Bu risalede, sevabı çok olup yapılması kolay olan ameller anlatılmıştır. Muhammed Takî Osmânî bu eseri, Müslüman olduğu halde dini yaşamakta gevşeklik gösterenler, dini yaşamanın çok zor olduğunu düşünenler, bu kolay ameller vesilesiyle daha iyi bir Müslüman olabilsinler temennisiyle kaleme almıştır. Ayrıca dindar kimselerin de bu

[50] Osmânî, **Fıkhu'l-Buyû' 'Ale'l-Mezâhibi'l-'Arba' me'a-Tatbîkâtihi'l-Muâsıra Mukârinen bi'l-Kavânîni'l-Vad'iyye,** Mektebetü'l-Ma'ârifü'l-Kur'ân, Karaçi/Pakistan 1436/2010, c.1, s. 13-15

[51] Hakîm, **Muhammed Takî el-Osmânî**, s. 125-2-126

amellere ihtimam göstererek, dini sadece caminin içinde sanmaktan kurtulmaları ve çok basit gibi görüp terk ettiğimiz bu amellerin ne kadar da önemli olduğu anlaşılsın diye yazmıştır.

Bu eserde son derece kolay olan ve herkesin zorlanmadan, hemen başlayabileceği ameller anlatılmıştır. Bundan dolayı farz, vacip ve daha birçok gerekli ameller zikredilmemiştir.

Muhammed Takî Osmânî, bu eserin bazı yerlerinde bazı kolay amellerin yapılmasına karşılık günahların affedileceğine dair hadislerin geçtiğini, bu hadisleri okurken şunu unutmamak gerektiğini; iyi ameller karşılığında affedilen günahların küçük günahlar olduğunu, büyük günahların ise tövbesiz affedilemeyeceğini ifade etmiştir.[52]

1.3.1.3.7. Ahkâm İ'tikâf (İtikâf hükmü)

Muhammed Takî Osmânî'nin Urduca kaleme aldığı eserlerden biri olan bu küçük risale İngilizce'ye çevrilmiş, Muhammed Demirci tarafından da Türkçeye tercüme edilmiştir.

Muhammed Takî Osmânî, her sene Ramazan ayının son on gününde pek çok Müslüman tarafından bu ibadetin mescitlerde yerine getirildiği, ancak itikâf meselesinin iyi bilinmediğini ifade eder. Bu eseri hicrî 1400 (1980) yılının Ramazan ayında itikâfa girerken dostu Şeyh Muhammed Süleyman efendinin itikâf fazileti ve ahkâmı hakkında bir kitapçık yazmasını rica etmesi üzerine yazmaya başlayan Muhammed Takî Osmânî, eseri daha sonraki zamanlarda tamamlamıştır.[53]

Bu eser hacmi küçük olmasına rağmen itikâfa girmeden önce itikâfla ilgili göz atılması gereken önemli eserlerdendir.

[52] Osmânî, **Kolay Ameller,** (Çev.) Muhammed Demirci, Gülistan Neşriyat, İstanbul 2011, s. 7-14
[53] Osmânî, **İtikâf Risalesi**, (Çev.) Muhammed Demirci, Gülistan Neşriyat, İstanbul 2010, s. 7

1.3.1.3.8. Ahkâmu’z-Zebâ'ih

Bu eserde yeni aletlerle yapılan kesim hükmü olmakla birlikte kesim ile ilgili bütün konulara değinilmiştir. Bu eserin en bariz özelliği ise müellifin kitap ve fıkıh naslarına müracaat etmenin dışında yeni cihazlarla kesim yapılan birçok bölgede bizzat bulunmuş olmasıdır.

1.3.1.4. Diğer Alanlarla İlgili Yazmış Olduğu Kitaplar

1.3.1.4.1. Makâlâtu’l-Osmânî

Bu eser Muhammed Takî Osmânî’nin akide, tefsir, hadis, fıkıh ve kanun, eğitim, siyaset, iktisat, şahsiyetler, tezkiye ve terbiye, muhtelif kitapların tanıtımı ile ilgili yazmış olduğu çok önemli makale ve yazıları Şâkir Sadîk Cekhûrâ tarafından toplanıp 2014 yılının kasım ayında ilk baskısı “Mektebetu Ma’ârifu’l-Kur’ân” tarafından iki ciltlik bir kitap halinde basılmıştır.

1.3.1.4.2. An Ictroduktion to Islamic Finanse (İslâm Ekonomisine Giriş)

Bu eser Muhammed Takî Osmânî’nin daha önceden İslâm ekonomisi sistemiyle ilgili ele aldığı muhtelif makalelerinden oluşmaktadır. Muhammed Takî Osmânî, İslâm ekonomisi denildiğinde akla gelecek ilk isimlerden birisidir.

1.3.1.4.3. Hemarî ‘Âile Mesâ'il (Aile Hukukumuz)

Bu kitap 250 sayfalık orta hacimli bir eserdir. Muhammed Takî Osmânî bu eserde Pakistan hükümetinin altmışlı yıllarda aile hukukuyla ilgili çıkarmış olduğu bazı kanunları İslâm şerîatına uygun olmadığı için eleştirmiştir. Çünkü bu kanunlarda Peygamber efendimizden (s.a.v.) günümüze kadar İslâm ümmetinin haramlığı üzerine icma ettiği; dedenin başka oğlu hayattayken torunun dedesine varis olması, boşanmanın gerçekleşmesi için kitabetin şart koşulması gibi, İslâm şerîatının haricinde olan kanunlar içermektedir. Muhammed Takî Osmânî bu eserde bu kanunların İslâm şerîatıyla zıt olmadığı görüşünü savunanların görüşünü de çürütmüştür.

1.3.1.4.4. What Is Christianity? (Hıristiyanlık Nedir?)

Bu eser ilk olarak Mevlânâ Rahmetullâh el-Kîrânvî'nin *"İzhâru'l-Hak"* kitabına mukaddime olarak yazılmış ve daha sonra kitap halinde basılmıştır. Muhammed Takî Osmânî bu eserde Mesihliğe, tarihine, akide ve ilkelerinin gelişimine ve halis tevhit akidesi üzerine tesis edilen bu semavi dinin nasıl Yunan putperestliğinden ve Roma câhiliyyetinden beslenip tahrif edildiğini eleştirip açıklamıştır. Bu eserde Hz. İsa'nın ulûhiyetine inanmayı reddedenle hulûl ve tecessüd inancını reddedenler arasındaki farklar da zikredilmiştir. Eserde Hz. İsa'nın doğumu, Mesih inancının gelişimi ve sebepleri gibi konulara da değinilmiştir. Bu kitapta Hz. İsa'nın getirmiş olduğu dinin kendisinden kısa bir zaman sonra tahrif edildiği, yerine Hz.İsa'nın getirmiş olduğu dine zıt olan öğretilerin girdiği, şu anki Mesihliğin müessisinin Hz. İsa olmadığına değinilmiştir.[54]

1.3.1.4.5. Hz. Muâviye Ôr Târiğî Hakâ'ik (Tarihî Gerçekler Işığında Hz. Muâviye)

Muhammed Takî Osmânî bu eserinde Ebu'l-A'lâ el-Mevdûdî'nin *"el-Hilâfetü ve'l-Mülk"* kitabına ve özellikle Hz. Muâviye ile ilgili olan açıklamalarını eleştirmiştir.

Bu kitap Ebu'l-A'lâ el-Mevdûdî'nin bazı görüşlerine ilmî eleştiri getirmiş ve okuyucusuna el-Mevdûdî'nin bazı kaymalarını okuyucusuna açık delillerle ortaya koymuştur.

1.3.2. Makale ve Tebligatları

Burada Muhammed Takî Osmânî'nin muhtelif konularla ilgili yazmış olduğu bazı önemli makaleleri ele alacağız.

[54] Hakîm, **Muhammed Takî el-Osmânî**, s. 118-120

1.3.2.1. el-‘Akîdetu’l-Vahdâniyye (Vahdaniyet İnancı)

Muhammed Takî Osmânî bu makaleyi 2007 yılının 12-15 Aralık tarihleri arasında Mekke’de Hac Bakanlığı tarafından otuz ikincisi yapılan toplantıda takdim etmiştir.

Muhammed Takî Osmânî bu makalede Resûlullâh’ın (s.a.v.) yaptığı Veda Haccında vahdaniyet inancının nasıl tecelli etiğini, insanların hac ibadetlerini yerine getirirken Müslümanların ibadet birliğinin nasıl tecelli ettiğini ve son olarak Veda Haccının ümmetin birliğine nasıl işaret ettiğini yazmıştır.[55]

1.3.2.2. Muzekkiretun Fî Tabakâti’l-Müfessirîn ve Usûli’t-Tefsîr (Müfessir Tabakaları ve Tefsir Usulü ile İlgili Hatırlatma)

Muhammed Takî Osmânî bu makaleyi ilk tefsir dersleri vermeye başlarken Dâru’l-'Ulûm Karaçi Üniversitesinde konferansta sunmak için yazmıştır. Bu makale iki kısma ayrılmaktadır. Birinci kısımda tefsir tarihi ve müfessir tabakâtları geniş ve anlaşılır bir dille ele alınmış, ikinci kısımda ise 'Ulûmu’l-Kur’ân (Kur'ân İlimleri) kolay anlaşılır bir dille yazılmıştır.[56]

1.3.2.3. Muzekkiretun Fî Mebâdîi ‘İlmi’l-Hadîs (Hadis İlmi İlkeleri İle İlgili Hatırlatma)

Muhammed Takî Osmânî bu makaleyi h. 1390 yılında ilk Tirmiîi dersleri vermeye başlarken Dâru’l-Ulûm Karaçi Üniversitesinde konferansta sunmak için yazmıştır. Muhammed Takî Osmânî bu makalede hadisin lügat ve ıstılah manası, hadislerin rivayet ilmi, hadislerin dirayet ilmi, hadislerin tedvini ve râvi tabakâlarını geniş ve anlaşılır bir üslupla ele almıştır.[57]

---

[55] Osmânî, **Makâlâtu’l-Osmânî**, Mektebetu Ma’ârifi’l-Kur’ân, Karaçi/ Pakistan 1436/2014, c.1, s. 11-25

[56] Bkz. Osmânî, **Makâlâtu’l-Osmânî**, c.1, s. 147-185

[57] Bkz. Osmânî, **Makâlâtu’l-Osmânî**, c.1, s. 190-208

1.3.2.4. İttibâ'u's-Sünne: Miftâhu'l-Fevzî ve's-Sa'âdeti (Sünnete Tabi Olma)

Muhammed Takî Osmânî bu makaleyi 1979 yılında Katar'ın başkenti Doha'da yapılan ve farklı bölgelerdeki büyük Müslüman âlimlerin de katıldığı uluslararası siyer konferansında sunmak için yazmıştır.

Muhammed Takî Osmânî bu makalede Resûlullâh'ın (s.a.v.) sünnetine olan bağlılığımızla ilgili biraz öz eleştiri yapmış ve insanların kalbine Resûlullâh'ın (s.a.v.) sünneti nasıl derin bir muhabbetle yerleştirebiliriz ile ilgili bazı tavsiyelerde bulunmuştur.[58]

1.3.2.5. Menheciyyetu'l-İctihâd Fi'l-'Asri'l-Hâdır (Zamanımızda İçtihat Yöntemleri)

Bu makale Muhammed Takî Osmânî'nin 1983 yılının 19-26 Temmuz tarihleri arasında İstanbul'da Cezayir Din işleri Bakanlığı tarafından on yedincisi düzenlenen "İslâmî fikir" toplantısına göndermiş olduğu araştırmadır.

Muhammed Takî Osmânî bu makalede zamanımızda içtihadın önemini ve ehil olmayan kişiler tarafından kullanıldığında büyük tehlikelere sebep olacağını ifade etmiştir. Bu makalede zamanımızda içtihat manasından anlaşılması gerekenin ne olduğu, içtihat alanları, içtihat yöntemi, içtihadı kimin yapabileceği ve buna kimin ehil olduğu gibi önemli konulara değinilmiştir.[59]

1.3.2.6. es-Siyâsetu Fi'l-İslâm (İslâm'da Siyâset)

Muhammed Takî Osmânî bu makalede İslâm dininin siyasetteki konumunun ne olduğunu ve siyasetle ilgili varit olan İslâmî hükümlerin keyfiyetinin ne olduğunu son derece anlaşılır bir dil ve üslupla yazmış olduğu faydalı bir makaledir.[60]

[58] Bkz. Osmânî, **Makâlâtu'l-Osmânî**, c.1, s. 239-241
[59] Bkz. Osmânî, **Makâlâtu'l-Osmânî**, c.1, s. 245-269
[60] Bkz. Osmânî, **Makâlâtu'l-Osmânî**, c.2, s. 471-484

1.3.2.7. Esbâbu'l-Ezmeti'l-Mâliyye fî Dav'iş-Şerî'ati'l- İslâmiyye (İslâm Şerîatı Işığında Ekonomik Krizin Sebepleri)

Muhammed Takî Osmânî bu makalede dünyada ekonomik krizlere sebep olan maddeleri geniş bir şekilde ele almış ve gerekli yerlerde bazı ülkelerin ekonomik verileri üzerinden bunu anlaşılır bir şekilde anlatmıştır. Daha sonra bu krizlerin İslâm şerîatı ışığında nasıl çözüleceğini ayrıntılı bir şekilde ele almıştır.[61]

1.3.2.8. el-Makâsıdü'ş-Şer'iyye

Muhammed Takî Osmânî bu makaleyi 2010 yılının şubat ayında Mısır'da "Makâsıdü'ş-Şerîa" üzerine yapılan toplantıda sunmuştur. Makale veciz olmasına rağmen Makâsıdü'ş-Şerî'a'nın ne demek olduğu anlaşılır bir şekilde yazılmış önemli bir makaledir.[62]

1.3.2.9. et-Tecdîdu Fi'ş-Şerî'ati'l-İslâmiyye (İslâm Şerîatında Tecdit)

Muhammed Takî Osmânî bu makalede tecdidin ne olduğu, tecdidin gerekli ama her yerde yapılamayacağını, şimdiki İslâm âleminin en önemli işinin tecdidin hudutlarını öğrenmesi gerektiği, tecdit yapılması gereken geniş bir alan olmasına rağmen Müslümanların bunları bırakıp şerîatın kesin karar verdiği konularda tecdit yapmaya kalkışmalarının üzüntü verici olduğunu anlaşılır bir şekilde yazmıştır.[63]

1.3.2.10. et-Ta'lîmu'd-Dîniyye Fî Bâkistân (Pakistan'da Dinî Eğitim)

Bu makaleyi Mekke-i Mükerreme'de 1976 yılında Melik Abdülaziz Üniversitesi tarafından düzenlenen "İlk Uluslararası İslâmî Eğitim Toplantısı" toplantısında sunmuştur. Bu toplantıya Doğu ve Batıdan birçok büyük mütefekkir ve ilim sahibi katılmıştır. Bu makalesi Arap ve İslâm âleminde de büyük kabul görmüştür. Bu makalede Pakistan'daki dinî medreselerin sayısını, medreselerde alınan dersler ve ders alma şekilleri ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Muhammed

[61] Bkz. Osmânî, **Makâlâtu'l-Osmânî**, c.2, s. 571-622
[62] Osmânî, **Makâlâtu'l-Osmânî**, c.1, s. 331-333
[63] Bkz. Osmânî, **Makâlâtu'l-Osmânî**, c.1, s. 417-428

Takî Osmânî, bu makalede gelişen zamana göre eğitimin kapsayıcı olması gerektiği söylemiş ve bunun nasıl yapılacağını ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır.[64]

[64] Bkz. Osmânî, **Makâlâtu'l-Osmânî**, c.1, s. 347-385

İKİNCİ BÖLÜM

MUHAMMED TAKÎ OSMÂNÎ'NİN FETVÂ USÛLÜ İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

2.1. FETVÂ ve EHEMMİYETİ

2.1.1. Fetvâ'nın Lügat ve Istılah Manası

Muhammed Takî Osmânî'ye göre fetvâ şudur: "*Fetvâ* veya *fütvâ* diye okunur. Ancak meşhur okunuşu fetvâdır. Bu ikisinin çoğulu fetâvî ve fetâvâ şeklindedir. Bu iki şekilde âlimlerin kelamında yaygın olarak kullanılır.[65]"

Fetvâ ve fütvyâ kelimeleri mastar olarak kullanılan bir isim olup *Eftâ- Yüftî- İftâen* şeklindeki sözlerden türemiştir. **Lügat manası:** Şer'î hükümlere müteallik olsun veya olmasın herhangi bir soruya verilen cevaba fetvâ denir.[66] Allah Teâlâ Hz. Yûsuf'un (a.s) hapishanedeki arkadaşlarından hikâye ederek: " Ey Yûsuf, ey doğru sözlü kişi, rüyada gördüğüm şu yedi semiz inek hakkında bana fetvâ ver"[67] demesi gibi.

Yine Allah Teâlâ Sebe kraliçesinden hikâye ederek: " Ey ileri gelenler! İçinde bulunduğum durum hakkında bana görüşünüzü açıklayın. Sizin görüşünüzü almadan asla bir işe kesin karar vermem"[68] dediği gibi.

Muhammed Takî Osmânî, bu her iki yerde de fetvâ kelimesi şer'î hükümler ile hiçbir bağlantısı olmayan sorulara verilen cevap anlamında kullanıldığını, sonra

[65] Osmânî, **Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhu**, Dâru'l-Kutubi'l-'Arabiyye, İstanbul 1438/2016. s. 9
[66] Osmânî, **Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhu**. s. 9
[67] Yûsuf, 12/46
[68] Neml, 27/32

bu kelime şer'î bir soruya verilen cevap anlamına hasredildiğini ifade etmiştir.[69] Kur'ân-ı Kerîm şer'î bir soruya verilen cevap manasında da bu kelimeyi kullanmıştır. Şöyle ki: "Senden kadınlar hakkında fetvâ isterler, de ki: "Allah onlar hakkında size fetvâ veriyor"[70] buyrulmuştur.

Yine Kur'ân-ı Kerîm'de "Senden fetvâ isterler, de ki: kelâle[71] hakkında Allah size fetvâ veriyor"[72] buyurulmuştur.

Peygamberimiz (s.a.v.) birçok hadisi şerifte fetvâyı bu manada kullanmıştır. Bir hadisi şerifinde: "Fetvâ vermeye en cüretkâr olanınız cehenneme girmeye en cüretkâr olanınızdır"[73] diye buyurmuştur.

Muhammed Takî Osmânî'ye göre fetvâ'nın **ıstılah manası:** Dinî sorulara verilen cevap anlamındadır. Muhammed Takî Osmânî, "Burada 'şer'î mesel' değil 'dinî mesele' ifadesini kullanmayı uygun gördük, çünkü müftü sadece amel ile ilgili şer'î hükümlere cevap vermez. Bazen itikadî meselelere de cevap verir" şeklinde açıklamada bulunmaktadır.[74]

2.1.2. Selefin Fetvâ Vermeden Uzak Durması

Muhammed Takî Osmânî, fetvâ vermenin ehemmiyetinden dolayı selefin bazen sorulan sorulara 'Bilmiyorum' şeklinde ya da birçok sorudan sadece birkaçına cevap verdiklerini ifade etmiştir.

İmam Nevevî fetvâ vermeyle ilgili şöyle demiştir: "Şunu iyi bilesin ki fetvânın önemi büyük, yeri yüce, fazileti çoktur. Çünkü müftî, peygamberlerin varisi ve farz-ı kifâye'yi yerine getiren kişidir. Fakat fetvâ verme işi çok dikkat edilmesi gereken bir iştir. Bundan dolayı müftî, Allah adına karar veren kişidir, denilmiştir."[75]

---

[69] Osmânî, **Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhu**, s. 9
[70] Nisa, 4/127
[71] Kelâle: Babası ve çocuğu olmayan kişidir.
[72] Nisa, 4/176
[73] Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdurrahman ed-Dârimî, (ö. 181/797), **Sünen,** Dâru'l-Muğnî linneşrî ve't-Tevzî', Riyad, 1421/2000, mukaddime, 20/159
[74] Osmânî, **Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhu**, s. 9-10
[75] Osmânî, **Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhu**, s. 16

Abdurrahmân b. Ebî Leylâ'dan şöyle rivayet edilmiştir: "Ben sahâbeden yüz yirmi kadar Ensar tanıdım, onlara bir mesele sorulduğunda başkasına yönlendirir o da bir başkasına havale ederdi, derken mesele dönüp dolaşıp ilk sorulana gelirdi."[76]

Şa'bî, Hasan ve Ebî Hüseyn'den şöyle dedikleri rivayet olunmuştur: "Siz bir meselede fetvâ veriyorsunuz. Şayet o mesele Ömer b. Hattab'a sorulsaydı bütün Bedir ashâbını toplardı."[77]

İbni Mesûd ve İbni Abbâs'tan "Her soruya cevap veren delidir"[78] dedikleri rivayet edilmiştir.

İmam Şâfiî'den rivayet olunduğuna göre ona bir mesele sorulduğunda cevap vermemiş, sebebi sorulduğunda ise "Faziletin cevap vermekte mi yoksa susmakta mı olduğunu bilmiyorum"[79] demiştir.

Süfyân b. Uyeyne ve Suhnûn'dan "Fetvâ vermede en cüretkâr olan kişi en az bilgi sahibi olanıdır"[80] dedikleri rivayet olunmuştur.

İmam Malik kendisine sorulan bir soruya "bilmiyorum" diye cevap verince "Bu mesele basit bir meseledir" denildi. O da sinirlenerek "İlimde basit bir mesele yoktur" diye cevap vermiştir.[81]

İbni Veheb şöyle demiştir: İmam Malik kendisine sorulan çoğu soruya: "Bilmiyorum." şeklinde cevap vermiştir.[82]

İmam Ebû Hanîfe şöyle der: "İlim kaybolacak diye Allah'tan korkum olmasa asla kimseye fetvâ vermezdim. Fetvâ alan rahat içindeyken yük benim sırtıma biniyor."[83]

---

[76] Dârimî, **Sünen,** Mukaddime, 19/138
[77] Ebû Bekr, Ahmed b.el- Hüseyn b. Ali el-Beyhakî (ö.458/1066), **el-Medhal ile's-Süneni'l-Kübrâ,** Thk: Muhammed Diyâu'r-Rahmân el-'Azamî, Dâru'l-Hulefa li'l-Kitâbi'l-İslâmî, Kuveyt, yy, s.434/803
[78] Dârimî, **Sünen,** Mukaddime, 21/176
[79] Osmânî, **Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhu**, s. 26
[80] Osmânî, **Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhu**, s. 26
[81] Osmânî, **Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhu**, s. 31
[82] Osmânî, **Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhu**, s. 30

Naklettiğimiz üzere selef âlimleri fetvâ vermenin ehemmiyetini ve sorumluluğunu bildikleri için çoğu zaman fetvâ vermekten kaçınmışlardır.

2.2. SELEF ZAMANINDA FETVÂ YÖNTEMLERİ

2.2.1. Peygamberimiz (s.a.v.) Döneminde Fetvâ

Muhammed Takî Osmânî'ye göre fetvâ makamının ilk sahibi, Nebilerin en sonuncusu Peygamberimiz Hz. Muhammed'dir. O açık vahiy ile Allah Teâlâ'dan fetvâ veriyordu. Onun fetvâları birçok meseleye ışık tutabilecek kadar özlü hükümlerdir. O, Kur'ân-ı Kerîm'den sonra İslâm şerîatının en büyük kaynağıdır.[84]

Muhammed Takî Osmânî, Allah Resûlü döneminde ondan başka fetvâyla iştigal eden başka kimse olmadığını, ancak bazen Resûlullâh'ın (s.a.v.) uzak beldelere gönderdiği bazı ashâbına fetvâ ve hüküm vermeye izin verdiğini belirtmiştir.[85] Allah Resûlü'nün, Mu'âz b. Cebel'i (r.a) Yemen'e gönderdiğini anlatan meşhur hadis şerifte anlatıldığı üzere: Allah Resûlü Mu'âz'a, Allah'ın kitabı ve Resûlullâh'ın sünnetine göre fetvâ ve hüküm vermesini emretmiş, Kur'ân ve sünnette herhangi bir nas bulunmadığı takdirde kendi içtihadıyla fetvâ ve hüküm vermesine izin vermiştir.[86] Muhammed Takî Osmânî, bu uygulamanın Allah Resûlü'nden sonra fetvâyla uğraşan herkes için tabi olunan bir husus olduğunu ifade etmiştir.[87]

2.2.2. Sahâbe Döneminde Fetvâ

Allah Resûlü'nden sonra fetvâ görevini sahâbe üstlenmiştir. Bunlar arasında fetvâsı çok (müksirûn) olanlar yedi kişidir. Bunlar Ömer b. el-Hattâb, Alî b. Ebî Tâlib, Abdullâh b. Mes'ûd, müminlerin annesi Hz. Âişe, Zeyd b. Sâbit, Abdullâh b. Abbâs ve Abdullâh b. Ömer'dir.[88] Fetvâsı ne az ne de çok orta derece (mütevassitûn) olan sahâbe ise çoktur. Bunlar ise Ebû Bekir es-Sıddîk, Ümmü Seleme, Enes b. Mâlik, Ebû Sa'îd el-Hudrî, Osmân b. Affân, Ebû Hureyre, Abdullâh b. Amr b. el-Âs,

---

[83] Osmânî, **Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhu**, s. 20
[84] Osmânî, **Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhu**, s. 37
[85] Osmânî, **Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhu,** s. 37
[86] Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, **Sünen,** Thk: Râid b. Sabri b. Ebî 'Alfe, Dâru'l- Hadâra li'n-Neşri ve'd-Tevzî', Riyad 1436/2015, Kitabu'l-Ahkâm, 3; Ebû Dâvûd, Kitabu'l-Kadâ,11
[87] Osmânî, **Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhu**, s. 38
[88] Osmânî, **Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhu,** s. 43

Abdullâh b. ez-Zübeyr, Ebû Mûsâ el-Eş'ârî, Sa'd b. Ebî Vakkâs, Selmân el-Fârisî, Câbir b. Abdullâh, Mu'âz b. Cebel, Talha b. Zübeyr, Abdurrahmân b. Avf, İmrân b. Hasîn, Ebû Bukre, Ubâde b. Sâmit ve Mu'âviye b. Ebû Süfyân (r.a) bunlardan bazılarıdır. Geri kalan sahâbe ise fetvâsı az olan (mukillûn) sahâbelerdir. Bunlardan ancak bir iki ya da biraz daha fazla mesele hakkında kendilerinden fetvâ rivayet edilmiş kişilerdir.[89]

2.2.3. Tabiîn Döneminde Fetvâ

Muhammed Takî Osmânî, sahâbeden sonra tabiîn büyüklerinin fetvâ mercii olduğunu belirtmiştir. Muhammed Takî Osmânî'ye göre Tabiîn fukahâsı iki kısma ayrılmaktadır. Birinci kısım çoğunlukla hadis rivayetiyle meşgul olup Kur'ân ve sünnette açıkça zikredilenler hariç, fıkıh hakkında konuşmayanlardır. Bunların gayretleri henüz meydana gelmemiş cüz'î meselelerin çözümüne yönelik değildir. Bunların çoğu başka çıkış yolu bulunmayacak derecede zaruret olmadıkça kıyas ve rey'de derinleşmeyi çirkin gördükleri için fetvâ ve istinbattan (yeni bir hüküm çıkarma) kaçınırlardı. Sahâbenin çoğu ancak kendilerine arz edilen ve fetvâ istenen olaylara fetvâ verirlerdi. İleride gerçekleşebilecek hâdiselerin tasviriyle uğraşmaz ve cüz'î meselelerin teferruatına dalmazlardı. Bu kısımdaki tabiîn fakihleri de bu konuda sahâbenin izlediği yolu izlemişlerdir. İkinci kısım ise: Kendilerini fıkıh ve fetvâya verenlerdir. Bunlar, sadece hadis ve âsâr rivayetiyle yetinmeyip fıkhın mesailini toplama ve cüz'î konularını detaylandırma hususunda her babına dair kendilerine ait fetvâları olacak derecede gayret göstermişlerdir. Bu kısımlardan her biri fetvâlarında hadislerden ve sahâbe âsâr'ından kolayına geleni alırlar. Böylelikle Müslüman beldelerin her birinde insanların çoğunun fıkıh ve fetvâda tabi olduğu imamlar ortaya çıkmıştır.[90]

2.2.4. Sahâbe, Tabiîn ve Fukahânın İhtilaf Sebepleri

Sahâbe ve Tabiîn'nin furû'da ihtilaf sebepleri ile ilgili olarak Şunu iyi bilmek gerekir ki, Resûlullâh (s.a.v.) döneminde fıkıh tedvin edilmiş değildi. O zamanlar şer'î hükümlere dair günümüz fakihlerinin tüm gayretlerini sarf ederek her meselenin

[89] Osmânî, **Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhu,** s. 44
[90] Osmânî, **Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhu,** s. 47-48

şartını, erkânını, âdâbını birbirinden ayırt edecek derecede bir araştırma yapılamazdı. Resûlullâh (s.a.v.) dönemine gelince o abdest alır sahâbe onun nasıl abdest aldığını görürdü. Bu rükündür, şu adaptır ya da abdestin farzı altıdır veya dörttür şeklinde herhangi bir açıklamaya girmeksizin sahâbe onu alırdı. İnsanlar, bazen çeşitli konularda sorular sorar o da onlara fetvâ verirdi. Kendisine çeşitli davalar arz edilir o da onlar hakkında hüküm verirdi. İnsanların iyi işler yaptığını gördüğünde onları över, kötü şeyler yaptıklarını gördüğünde ise tepki gösterirdi. Sahâbe bu hal üzere iken Resûlullâh (s.a.v.) dönemi sona erdi. Zamanla ashâp, çeşitli şehirlere dağıldılar ve her biri gittiği yerde kendisine uyulan önderler halini aldı. Sonuçta olaylar çoğaldı, yeni yeni problemler ortaya çıktı. İnsanlar bunlar hakkında onlardan fetvâ istediler. Her bir sahâbe, kendi ezberinde olan bilgiler doğrultusunda, ya da o bilgilerden istinbât yoluyla cevaplar verirdi. Eğer ezberi ve ezberinden istinbât yoluyla çıkardığı sonuçlar arasında cevap olabilecek bir şey bulamazsa, kendi reyleriyle içtihat ederdi. Sahâbe Resûlullâh (s.a.v.) açıklamalarından hükme medar kıldığı illeti keşfettiler ve o illetin her bulunduğu yere hükmü koydular. Bu konuda mümkün mertebe Resûlullâh'ın (s.a.v.) amacına uygun düşmeye çalışarak gevşeklikten geri durdular. İşte burada ihtilaflar meydana gelmeye başladı.[91]

2.3. FETVÂ VEREN KİŞİDE BULUNMASI GEREKEN KURALLAR

Birinci Kural: Mahir bir hocanın yanında fıkıh derslerini almadan, kendi başına fıkıh kitaplarını mütalaa ederek fetvâ vermek câiz değildir. Mahir bir üstadın yanında fıkhı öğrenen bir kimsede hükümlerin asıllarını, kurallarını, illetlerini ve muteber olan kitaplarla muteber olmayanını ayırt edecek melekeye sahip olmayana kadar fetvâ vermesi de yine câiz olmaz. Bu melekenin oluşmasının delili de hocalarının ona fetvâ vermeye izin vermiş olmalarıdır.[92]

Muhammed Takî Osmânî'ye göre müftî âkil, bâliğ, ilim sahibi olması gerekir. Onun erkek ve hür olması şart değildir. Mutlak müçtehit ya da mezhep müçtehidi

[91] Ebû Abdilazîz kudbüddîn Şah Veliyyullâh Ahmed b. Abdirrahîm b. vecîhiddîn ed-Dihlevî el-Fârûkî (ö. 1176/1762), **Hüccetullâhi'l-Bâligâ**, Thk. Seyyid Sabık, Dâru'l-Cîl, Beyrut, 1426/2005, c.1, s. 243-248

[92] Osmânî, **Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhu,** s. 181

olsun, fetvânın hakikî manası, ancak müçtehit kişide tahakkuk eder. Mezhepte müçtehit olmayan kişi gerçekte müftî değil, İmâm'ın fetvâsını nakleden kişidir.[93]

Muhammed Takî Osmânî'ye göre İmâm'ının fetvâsını nakil eden mukallit müftî de nakil ettiği mezhebin fıkıh kitaplarını ve yöntemlerini iyi bilmesi gerekir. Çünkü bazen fakihler mutlak bir kelime söylerler ve bununla başka bir yerde zikrettiği bir kayda itimat ederler veya okuyucunun bunu anlayacağını düşünerek o sözden mukayyet bir şey kastedebilirler. Bu sebepten dolayı sadece fıkıh kitapları mütalaa etmekle fetvâ verilmez. Müftî'nin, müçtehidin farklı rivayetlerini, hangi görüşün tercih edilen sahîh görüş olduğunu da bilmesi gerekir. Müftî'nin her konuda basiret sahibi olması gerekir. Bu da sadece kitapları mütalaa etmek ve fıkıh konularını ezberlemekle olmaz. Bunu ancak fıkhî melekeyle ve mahir hocalardan almış olduğu tecrübeyle elde edebilir.[94]

İkinci Kural: Şayet bir meselede önceki ve sonraki Hanefî fakihlerinden sadece bir kavil varsa müftî'nin o kavli alması gerekir.[95]

Muhammed Takî Osmânî'ye göre meselelerin çeşitli tabakalara (sınıf/kısım) ayırt edilmesi ancak mezhep içerisinde birden fazla görüş olan meselelerde etkilidir. Kendisinde sadece bir görüş bulunan meselelerde ise bu görüşü almak gerekir. Ancak bu meseleye bu hükmün verilmesine sebep olan illetin artık ortadan kalktığını bilen bir müftî orada bu görüşü terk etmesinde bir şakınca yoktur.[96]

Üçüncü Kural: Bir meselede Ebû Hanîfe'den iki ya da daha fazla kavil veya rivayet varsa Ebû Hanîfe'ye ait olan son görüş ya da Ebû Hanîfe tarafından tercih edildiği sabit olan görüşle amel edilir. Eğer Ebû Hanîfe tarafından tercih edilmiş bir görüş sabit değilse Ebû Yûsuf'un tercih ettiği görüşle, sonrasında İmâm Muhammed'in tercih ettiği, sonrasında da İmâm Züfer ve Hasan b. Ziyâd'ın tercih ettikleri görüşlerle amel edilir. Ancak Ebû Hanîfe'nin tercih ettiği görüşle Sahibeyn'in (İmâm Muhammed ve Ebû Yûsuf) tercih ettiği görüş arasında ihtilaf

[93] Osmânî, **Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhu,** s.182- 188
[94] Bkz. Osmânî, **Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhu,** s.188-195
[95] Osmânî, **Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhu,** s.198
[96] Osmânî, **Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhu,** s. 198

varsa ve müftî içtihat ehlindense istediği görüşü almakta muhayyerdir. Eğer müftî içtihat ehlinden değilse Ebû Hanîfe'nin görüşüyle amel etmelidir.[97]

Dördüncü Kural: Bir meselede iki ya da daha fazla kavil veya rivayet varsa tercih ashab-ı'nın tercih ettiği görüşü almak gerekir.[98]

Muhammed Takî Osmânî, tercih olunmayan görüş ister İmâm-ı Âzam'a isterse talebelerinden birine ait olsun, mukallit müftî'nin, Ashâb-ı tercihin tercih ettiği görüşe tabi olması gerektiğini ifade etmiştir.[99]

Beşinci Kural: Müftî'nin sadece mezhepte muteber olan kitaplara itimat etmesi gerekir. Muteber olmayan kitaplardan nakledilen görüşlere itimat etmemesi gerekir.[100]

Muhammed Takî Osmânî, Müftî için koşulacak en mühim şartın güvenilir kitapları bilmesi gerektiğini, mezhepte güvenilir kitapların mütebahhir âlimlerin itimat ettiği, sağlam kişilerin güvenip kabul ettiği ve fetvâ verdikleri kitaplar olduğunu ifade etmiştir.[101]

Muhammed Takî Osmânî muteber olmayan kitapları altı kısımda ele almaktadır:

Birinci Kısım: Kitabın Müellifi hakkında bilgi sahibi olunmaması durumunda:

Bazen kitap müellifin durumu hakkında bilgi sahibi olunmadığı için muteber olmaktan çıkar. Çünkü onun güvenilir bir fakîh mi yoksa kuru yaş ne bulduysa kitabına alan biri mi olduğu bilinemez.[102]

Bu kısımdaki kitaplardan bazıları şunlardır:

---

[97] Osmânî, **Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhu,** s. 199
[98] Osmânî, **Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhu,** s. 206
[99] Osmânî, **Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhu,** s. 206
[100] Osmânî, **Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhu,** s. 208
[101] Osmânî, **Usûü'l-İftâ ve Âdâbuhu,** s. 208
[102] Osmânî, **Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhu,** s. 209

"Hulâsatü'l-keydânî", Osmânî, bu kitabın müellifi bilinmediği gibi kitapta zayıf rivayetlerinde olduğunu ifade etmiştir.[103]

"Hizânetü'r-rivâyât", Osmânî, bu kitabında müellifinin belli olmadığını ve içinde aynı şekilde kendisine güvenilmeyen zayıf rivayetlerin olduğu ifade etmiştir.[104]

Kuhustânî'nin kitapları da bu kısımdandır. Osmânî, kitapları insanlar arasında yaygın olsa da bu adamın nasıl biri olduğunun bilinmediğini söylemiştir.[105]

"Şerhu'l-kenz", Osmânî, bu kitabın müellifi olan Molla Miskîn de durumu hakkında bilgi sahibi olunmayan bir zat olduğunu söylemiştir.[106]

İkinci Kısım: Müellifin kitaplarında zayıf rivayetleri toplamış olması durumunda:

Muhammed Takî Osmânî, bu kitapların müellifi her ne kadar ilim ve fıkıhla bilinir olsalar da kitaplarında sadece sahîh olan rivayetleri alma konusunda gerekli ihtimamı göstermedikleri, araştırma ve inceleme yapmadan buldukları her rivayet veya görüşü naklettiklerini ifade etmiştir.[107]

Bu kısımdaki kitaplardan bazıları şunlardır:

"el-Kinye", bu kitabın müellifi itikatta Mutezilî, füruda ise Hanefî olarak bilinen "Necmud-dîn ez-Zâhidî"dir. Osmânî, bu kitabın zayıf rivayetleri nakletmekle tanındığını, kitabın mukaddimesinde de bunların şerh edildiğini ve fihrist içerisinde kendisi hakkında hiçbir bilgi olmayan garip kitapların isimlerinin var olduğunu söylemiştir.[108] Aynı şekilde Zâhidî'nin "el-Hâvî" kitabı da zayıf rivayetleri nakletmekle tanındığını söylemiştir.[109]

[103] Osmânî, **Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhu,** s. 209
[104] Osmânî, **Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhu,** s. 209
[105] Osmânî, **Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhu,** s. 209
[106] Osmânî, **Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhu,** s. 210
[107] Osmânî, **Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhu,** s. 210
[108] Osmânî, **Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhu,** s. 210-211
[109] Osmânî, **Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhu,** s. 210-211

"Kenzü'l-'Ubbâd fî Şerhi'l-Evrâd": bu kitap Alî b. Ahmed el-Garî'ye aittir. Osmânî, bu kitabın muhaddisler ve fakihlerin yanında hiçbir itibarı olmayan uydurma hadisler ve asılsız meselelerle dolu olduğunu söylemiştir.[110]

Üçüncü Kısım: Anlamayı zorlaştıracak derecede ihtisarın (kısaltma) olması durumunda:

Muhammed Takî Osmânî, bu kısımdaki kitapların ve müelliflerinin güvenilir olmasında hiçbir şüphenin olmadığını, ancak bu kitaplarda anlamayı zorlaştıracak derecede îcâz (kısaltma/özet) olduğunu, bu sebepten âlimlerin bu kitaplardan fetvâ vermeyi câiz görmediklerini söylemiştir.[111]

Muhammed Takî Osmânî'ye göre bu kısımdaki kitapların hükmü: Ayırt edici bir göz, devamlı bir düşünce ile bakıp şerh ve haşiyelerine müracaat ettikten sonra müftîde manayı anlama konusunda kesin bir bilgi oluşursa o zaman bu kitaplardan fetvâ vermesinde bir sakınca yoktur.[112]

Bu kısımdaki kitaplar: "ed-Durru'l-muhtâr" ve "el-Eşbâh ve'n-nezâir" kitapları gibi muhtasar yazılan kitaplar örnek olarak verile bilir.

Dördüncü Kısım: Kitabın nadir olması ve bulunmaması durumunda:

Bu kısımdaki birçok fıkıh kitabı güvenilir olmakla birlikte telif edildiği zaman elden ele dolaşan kitaplardır. Sonradan bu kitapların nüshası çok az bulunur olmuştur. "Muhîtu'l-burhân" kitabı bu kısımdandır.

Uzun zamandan beri bulunamayan birtakım kitaplar günümüzde ortaya çıkarılmış ve yayınevleri tarafından ele geçirdikleri mahdut (elyazması) nüshası göz önünde bulundurularak basılmıştır. Eğer neşredilen kitabın aslını, senedi müellife ulaşmayan tek bir nüsha oluşturuyorsa bu kitaba itimat etme konusunda dikkatli olunması gerekir. Fakat bir takım kitaplar vardır ki âlimler çeşitli beldelerde bulunan

[110] Osmânî, **Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhu,** s. 213-214
[111] Osmânî, **Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhu,** s. 214
[112] Osmânî, **Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhu,** s. 214

birçok nüshayı karşılaştırdıktan sonra tashih ve tahkik edip kitabı neşretmişse bu kitaplara itimat etmede hiçbir sakınca yoktur.[113]

Muhammed Takî Osmânî'ye göre bu kısımdaki kitapların hükmü şudur: Müftî'nin, elindeki nüshanın tahriften korunmuş bir vaziyette kendisine ulaştığına dair güçlü deliller ortaya çıkıncaya kadar kitaba itimat etme konusunda aceleci davranmaması gerekir. Eğer güçlü delil ve açık karineler bunu ortaya çıkarırsa o zaman kitaba itimat etmesinde bir sakınca yoktur.[114]

Beşinci Kısım: Kitabın müellife aidiyetinde şüphe bulunması durumunda:

Muhammed Takî Osmânî, bu kısımdaki kitaplar müellifleri ilim ve fıkıhla bilinen ve insanlar arasında yaygın olan kitaplar olduğunu. Fakat bu kitapların müelliflerine ait olduğuna şüphenin olduğunu söylemiştir.[115]

Bu kısımdaki kitapların bazıları şunlardır:

Kadı Ebû Yûsuf'a nispet edilen "Kitâbu'l-mahâric ve'l-hiyel" kitabı.

Muhammed Takî Osmânî'ye göre bu kitabın İmâm Ebû Yûsuf'un müellefatından olmasında âlimler tereddüt etmişlerdir. Bu kitabın Ebû Yûsuf'a nispet edilmesi doğru değildir.[116]

Kevserî Zehebî'nin "Menâkibu Ebî Hanîfe" isimli kitabının haşiyesinde bu kitapla ilgili şunu söylemiştir: "Bu kitap Kezzâb (Yalancı) b. Kezzâb (Yalancı) b. Kezzâb (Yalancı) Muhammed b. Hüseyn b. Hamîd Muhammed b. Beşîr er-Rakî'den o da Halef b. Beyân'dan rivayetidir. Yani bilinmeyen kimsenin bilinmeyen kimseden rivayetidir. Ona itimat edilmez."[117]

---

[113] Osmânî, **Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhu,** s. 215
[114] Osmânî, **Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhu,** s. 215
[115] Osmânî, **Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhu,** s. 216
[116] Osmânî, **Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhu,** s. 216
[117] Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî (ö. 1348/748), **Menâkibu Ebî Hanîfe,** Thk: Muhammed Zâhid el-Kevserî ve Ebu'l-Vefâ el-Afgânî, Lecnetu ihyâi'l-Maarîf en-Nu'maniyye, Haydarabad/Hindistan ty., s. 84

Şeyh Abdulazîz ed-Dihlevî'ye nispet edilen "Fetâvâ Azîziyye" kitabı da bu kısımdandır.

Bu kitap Şeyh Abdulazîz ed-Dihlevî'nin eserlerinden değildir. Bir adam sonradan fetvâlarını toplamış ve bu adam bilinmeyen bir zattır.[118]

Muhammed Takî Osmânî, babası Muhammed Şefî'den bu kitapta Şeyh Dihlevî'ye nispeti sahih olmayacak eklemelerin bulunduğunu işittiğini, içeriğini başka bir delille teyit etmeden bu kitaba itimat edilmemesi gerektiğini ifade etmiştir.[119]

Altıncı Kısım: Kitabın fıkıh alanıyla ilgili olmaması durumunda:

Bazen kitap tasavvuf, esrar, dualar, tefsir, hadis gibi fıkhın dışında başka bir alanda yazılmıştır. Bu kitaplarda fıkhî meseleler maksat olarak değil de söz konusu meselelere ek bir delil olması için zikredilir. Çoğunlukla müellifler bu kitapları yazarken fıkıh kitaplarına müracaat etmezler. Böylece müelliflerin değeri yüksek olmakla birlikte bu kitaplarda hatalar meydana gelir. Aynî'nin "'Umdetu'l-kârî" kitabı, Alî el-Kârî'nin "el-Mirkât" kitabı ve İbni Melek'in "Mebâriku'l-ezhâr" kitabı bu kısımdaki kitaplardandır. Osmânî, bu kitaplarda pek çok hatalar bulduğunu söylemiştir.[120]

Muhammed Takî Osmânî'ye göre bu kısımdaki kitapların hükmü, bilinen güvenilir kitaplara muhalif olan meselelerde bu kitaplara itimat edilmemesi gerekir.[121]

Altıncı Kural: Tercih ashâbının tercihi bazen sarîh bazen de iltizâmî olur. Sarîh tercih bulunmayan yerde iltizâmî tercihle amel edilir. Sarîh tercih, iltizâmî tercihe mukaddemdir.[122]

Tercih iki kısma ayrılmadır:

---

[118] Osmânî, **Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhu,** s. 216-217
[119] Osmânî, **Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhu,** s. 217
[120] Osmânî, **Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhu,** s. 217
[121] Osmânî, **Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhu,** s. 217
[122] Osmânî, **Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhu,** s. 219

Sarîh Tercih: "Sahîh olan budur", "Bu en sahîh olandır", "Bununla fetvâ verilir", "Fetvâ bunun üzerinedir", "Güvenilir olan budur" gibi tercih cümleleriyle olan tercih sarîh tercihtir.[123]

İltizâmî Tercih: Açık lafızlarla herhangi bir görüş tercih edilmeyip, ancak müellif veya müftî'nin bir görüşü tercih etmede kullandıkları metoda göre hangi görüşü tercih ettiklerinin anlaşılmasına denir. Örneğin: Bazı müelliflerin âdeti ilk önce farklı görüşlerin delillerine cevap verirler ve tercih edilen görüşün delillerini en sonda zikrederler. Başka bir müellifte bundan farklı bir yol izlemiş olabilir.[124]

Muhammed Takî Osmânî İltizâmî Tercihi beş şekilde ele almaktadır:

Birinci Şekil: Müellifin tercih ettiği görüşü öne alması.

Bazı müellifler tercih edilen görüşü tercih edilmeyenin önüne almayı adet edinmişlerdir.

İkinci Şekil: Müellifin tercih edilen görüşün delilini sonraya bırakması.

Bu, "Hidâye" ve "Mebsût" gibi delilleri zikretmeye özen göstermiş kitapların bilinir adetleridir ki onlar tercih edilen görüşün delilini en sonda zikreder tercih edilmeyen görüşlerin delillerine de cevap verirler. Son olarak zikredilen görüşün delili müelliflerce bu görüşün tercih edildiğine delalet eder.[125]

Üçüncü Şekil: Tercih edilen görüşün delilini zikretmek.

Eğer müellif görüşlerden sadece bir tanesinin delilini zikredip de diğerlerini ihmal ederse tercih edilen delili zikrolunan görüştür.[126]

Dördüncü Şekil: Diğer görüşlerin reddedilmesi.

[123] Osmânî, **Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhu,** s. 219
[124] Osmânî, **Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhu,** s. 219
[125] Osmânî, **Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhu,** s. 220
[126] Osmânî, **Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhu,** s. 220

Fakihin, birden fazla görüşü delilleri ile birlikte zikrettikten sonra bu delillerin bazılarını reddedip bazılarını reddetmemesi delilini reddetmediği görüşü iltizâmen tercih ettiği anlamına gelmektedir.[127]

Beşinci Şekil: Görüş muteber kitapların metinlerinde zikredilmişse.

Fakihin, muteber kitapların metninde geçen görüşü zikretmesi onu tercih ettiği anlamına gelir.[128] Muteber metinler "el-Bidâye", "Muhtasaru'l-Kudûrî", "el-Muhtâr", "el-Vikâye", "el-Kenz" ve "el-Multekâ" gibi eserlerdir.

Yedinci Kural: Bazısı bazısından üstün olan sarîh tercih lafızları vardır. Bunların en güçlü sığaları sırası ile şunlardır: "Ümmetin ameli bunun üzerinedir", "Fetvâ bunun üzerinedir", "Bununla fetvâ verilir", "Fetvâ böyledir", "Sahîh olan budur", "En sahîh olan budur", bunlardan öte "Mutemet olan budur", "Eşbeh olan budur", gibi sığalar eşit güçtedir. Ancak şu kadar var ki bunlar arasındaki tafdîl sığaları diğerlerine tercih edilir.[129]

Muhammed Takî Osmânî, âlimlerin "sahîh" ile "esah" lafızlarından hangisinin daha güçlü olduğu konusunda ihtilaf ettiğini belirtmiştir. Muhammed Takî Osmânî, bu konuda söylenecek en doğru sözün: Eğer bu iki sözü söyleyen aynı kişi ise ittifakla "esah"ın, "sahîh"e tercih edilmesi gerektiği, şayet bu iki sözü söyleyen aynı kişi ise "sahîh"in, "esah"a tercih edilmesi gerektiğini ifade etmiştir.[130]

Sekizinci Kural: Muhammed Takî Osmânî'ye göre ikisi de tercih edilmiş birbirleri ile muarız iki görüş bulunduğunda bakılır: Eğer bu iki görüş aynı kişiden sadır olmuşsa ve bunları söylediği tarih biliniyorsa son söylediği tercih edilir. Yok, eğer tarih bilinmiyor veya bu iki tercih iki farklı kişiden nakledilmişse Müftî kendisine izhar olan tercih sebeplerinden biri ile bu görüşlerden birini tercih eder. Müftî'ye bunlardan bir tanesini tercih ettirecek tercih sebeplerinden biri izhar

[127] Osmânî, **Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhu,** s. 220
[128] Osmânî, **Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhu,** s. 220
[129] Osmânî, **Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhu,** s. 223
[130] Osmânî, **Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhu,** s. 223-224

olmazsa Müftî kalbinin şahadeti ile teşehhî'den[131] kaçınarak ve Allah'tan doğruya ulaştırmasını isteyerek bunlardan birisini alır.[132]

İki sahîhten birini diğerine tercih etme sebeplerinden bazılarını Allame İbni Âbidîn şöyle zikretmiştir:

1. İki tashihten biri sarîh diğeri iltizamî olursa sarîh olan ile amel edilir.
2. İki tashihten biri diğerine nispetle daha güçlü bir lafızla zikredilmişse güçlü olan lafız tercih edilir.
3. İki görüşten biri (asıl) metinlerde zikredilmiş diğeri başka yerde zikredilmişse metinlerde zikrolunan tercih edilir.
4. İki görüşten biri zâhiru'r-rivâye diğeri değilse, zâhiru'r-rivâye olan tercih edilir.
5. İkisinden biri İmam-ı Âzam'ın sözü diğeri İmâmeyn'in sözü olursa İmam-ı Âzam'ın sözü tercih edilir.
6. Bu görüşlerden biri meşâyıhın çoğunun tercih ettiği diğeri ise azının tercih ettiği görüş olursa çoğunluğun görüşü tercih edilir.
7. Bu görüşlerden biri kıyas ile diğeri istihsan ile sabit olmuşsa istihsan ile sabit olan tercih edilir.
8. Bu görüşlerden birisi zamana daha uygun olursa diğerine tercih edilir.
9. İki görüşten biri delillere bakmaya ehil bir Müftî'ye göre daha güçlü bir delile sahipse bu diğerlerine tercih edilir.[133]

Muhammed Takî Osmânî bunlara başka tercih sebeplerini eklemenin mümkün olduğunu ifade etmiştir. Örneğin:

1. İki görüşten biri fakirler için daha faydalı olursa zekât bahsinde bu görüş diğerlerinden daha üstündür.

[131] Keyfe keder, nefsin heva ve hevesatına uygun konuşmak.
[132] Osmânî, **Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhu,** s. 225
[133] Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz Âbidîn el-Hüseynî eş-Şâmî el-Hanefî (ö. 1252/1836), **Şerhu Ukûdi Resmi'l-Müftî,** Thk: Dr. Hâmid Alî el-elîmî, Dâru'n-nûr li't-tehkîk ve't-tasnîf, Karâçi/Pakistan, 1436/2015, s. 194-198

2. İki görüşten biri vakıf konusunda daha faydalı ise bu görüş diğerlerine üstündür.

3. Şayet taâruz helal ve haram arasında ise haram olan tercih edilir.[134]

Muhammed Takî Osmânî şöyle söylemiştir: "Bu tercihlerin hepsi fakihlerin zikrettiği ve bir görüşü diğerine tercih etmede kullandıkları tercih sebepleridir. Bazen bu tercih sebepleri arasında çelişki olabilir. Şöyle ki: Bir tercih sebebi bir görüşü tercih etmeyi gerektirirken başka bir tercih sebebi başka bir görüşü tercih etmeyi gerektirir. Tercih sebeplerinin hepsini bir arada külli bir kural altına almak mümkün değildir. Burada iş, birbirileri ile çelişik haldeki tercih sebepleri arasında muhayyer bırakılan müftî'nin sahîh fıkhî zevkine ve fıkhî melekesine havale edilmelidir.[135]

Dokuzuncu Kural: Herhangi bir görüşte tercih ashâbından bir tercih bulunmaması durumunda "Zâhiru'r-rivâye" kitaplarına tabi olmak gerekir. Zâhiru'r-rivâye kitaplarında bulunan iki rivayet arasında ihtilaf varsa en son olan görüşle amel edilir.[136]

Bazen Zâhiru'r-rivâye kitapları arasında da ihtilaf olur. Bu durumda bunlar arasından sonraki yazılan kitaptaki görüş alınır. Böylelikle önceki yazılan kitaptaki görüş, kendisinden rucû edilmiş (vazgeçilmiş) sayılır. Bundan dolayı bu altı kitabın yazılış zamanlarını iyi bilmek gerekir: Bu kitaplardan ilk telif edilen "Mebsût"tur. Bundan sonra sırası ile "Câmiu'-sağîr", "Câmiu'l-kebîr", "Ziyâdât", "Siyeru's-sağîr" ve "Siyeru'l-kebîr" gelir. Mesela "Mebsût" ile "Ziyâdât" arasında taâruz olursa "Ziyâdât"taki görüş tercih edilir.[137]

Onuncu Kural: Mefhûm-u muhalif her ne kadar şer'î naslarda geçerli olmasa da fıkıh kitaplarının ibarelerinde muteberdir. Başka fıkıh kitaplarının sarih

[134] Osmânî, **Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhu,** s. 226
[135] Osmânî, **Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhu,** s. 226-227
[136] Osmânî, **Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhu,** s. 228
[137] Osmânî, **Usûlü'l-İfta ve Âdâbuhu,** s. 228

ibarelerine muarız olmadığı müddetçe fıkıh kitaplarındaki ibarelerin mefhûm-u muhalifi ile amel edilebilir.[138]

Osmânî, "Mefhûm" ve "Mantûk" lafızların anlamını şöyle açıklamıştır: İbarelerdeki lafızların delalet ettiği manaya bu ibarelerin "mantûk" u denir. İbarede zikredilen lafzın dışında bir şeye delalet eden manaya da "mufhûm" denir.[139]

Mefhum iki kısma ayrılmaktadır:

1. Mefhûmu'l-Muvâfaka: İbarenin mantûk (açıkça belirtilen) hükme delalet etmesinin ötesinde (yani ondan daha ziyade evleviyet yolu ile) "meskûta" (ibarenin lafızlarının delalet etmeyip sessiz kaldığı manaya) da sırf lügat manasını düşünme ile yani herhangi bir rey ve içtihat üzerinde durmaksızın delalet etmesidir. "Onlara (anne ve babalarınıza) öf bile demeyin"[140] ayetinde, anne ve babayı dövme ya da onlara kötü söz söylemenin haram olmasına delalet etmesi gibi.[141]

2. Mefhûmu'l-Muhâlefe: İbarenin "meskût" (ibarenin lafızlarının delalet etmeyip sessiz kaldığı manaya) mentûk olan (açıkça belirtilen) hükmün zıttı olan mananın sübutuna delalet etmesidir. Peygamberimizin (s.a.v.) "Sâime olan (otlayan) her deveye zekât gerekir."[142] hadisinde olduğu gibi. Bu hadisin mefhum-u muhâlifi, alûfa (ahırda büyümüş) olan deveye zekât yoktur, şeklindedir.[143]

Muhammed Takî Osmânî mefhum-u muhalifi beş kısımda ele alır:

1. Mefhûmu's-Sıfât: mevsufa sıfat olarak vaki olmuş lafzın delalet ettiği manadır. "Sâime (otlayan) deveye zekât vardır"[144] hadisinde olduğu gibi. Bu hadisin mefhumu muhalifi, alûfe (Ahırda büyümüş) olan deveye zekât yoktur, şeklindedir.

2. Mefhûmu'ş-Şart: Şart bulunmadığında hükmünde bulunmayacağına delalet eden manadır. Allah (c.c) "Eğer hamile iseler onlara nafaka verin"[145]

[138] Osmânî, **Usûlü'l-İfta ve Âdâbuhu,** s. 232
[139] Osmânî, **Usûlü'l-İfta ve Âdâbuhu,** s. 232
[140] el-İsrâ, 17/23
[141] Osmânî, **Usûlü'l-İfta ve Âdâbuhu,** s. 232
[142] Ebû Dâvud, Zekât, 5
[143] Osmânî, **Usûlü'l-İfta ve Âdâbuhu,** s. 232
[144] Ebû Dâvud, Zekât, 5

buyurması gibi. Bunun mefhumu muhalifi: "Nafaka ancak hamile olanlara gerekir; hamile olmayanlara nafaka vermek gerekmez" şeklindedir.

3. Mefhûmu'l-Gâye: Mantûk olan hükmün zikredilen sınırdan (gaye) sonra son bulduğuna delalet edendir. Allah (c.c) "Ayaklarınızı topuklarınıza kadar yıkayın"[146] buyurduğu gibi. Bunun mefhumu muhalifi şudur: Topuklardan ötesini yıkamak gerekmez.

4. Mefhûmu'l-Aded: Mantûk olan hükmün zikredilenlerle sınırlı olduğuna delalet edendir. Allah (c.c) "İffetli kadınlara iftira atan, sonrada dört şahit getiremeyen kimselere seksen sopa vurun"[147] buyurması gibi. Bunun mefhumu muhalifi: seksenden fazla vurmayın, demektir.

5. Mefhûmu'l-Lakab: Mantûk olan hükmün ibarede zikredilen camit isimle sınırlı olduğuna delalet edendir. Örneğin bizim: "Koyunda zekât vardır" sözünü söylememiz gibi. Bunun mefhumu muhalifi: koyunun dışındakilere zekât yoktur, şeklindedir.[148]

On Birinci Kural: Mütebahhir (ilimde derinliği olan) olan bir Müftî hâsıl olan şiddetli bir zaruret hali dışında zayıf ya da tercih edilmemiş görüşlerle amel etmesi veya fetvâ vermesi câiz değildir.[149]

Keyfi olarak zayıf görüşlerle amel etmek câiz değildir. Ancak bir kimseye kaçınılmaz bir zaruret hali arız olursa o kimseye kendisi için tercih edilmeyen rivayet ve zayıf görüşlerle amel etme genişliği tanınmıştır.[150]

---

[145] Talâk, 65/6
[146] Mâide, 5/6
[147] Nûr, 24/4
[148] Osmânî, **Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhu,** s. 232-233
[149] Osmânî, **Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhu,** s. 236
[150] Osmânî, **Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhu,** s. 237

2.4. BAĞLI BULUNDUĞU MEZHEPTEN BAŞKA BİR MEZHEPLE FETVÂ VERMEK

Muhammed Takî Osmânî, mukallit müftî'nin kendi mezhep imamının görüşüyle fetvâ vermesi gerekir görüşünü tercih etmektedir. Fakat muayyen bir imamı taklit etmek şer'î bir hüküm değildir. Kendi imamının mezhebine göre fetvâ vermek, insanlar hevâ ve heveslerine tabi olmasınlar diye şer'î birtakım maslahatlara binaen konulmuş bir hükümdür. Çünkü hevâ ve hevesten dolayı mezheplerin ruhsat verdiği hükümleri toplamak haramdır. Bundan dolayı çoğu âlim telfîk'ten[151] menetmiştir. Bunların hepsi insanları hevâlarına tabi olmaktan korumak içindir. Yoksa doğru olan bütün müçtehit mezheplerinin hak olduğudur. Şerîat tek bir imamın mezhebi ile sınırlı değildir. Her mezhep şerîatın bir cüzü ve onunla amel etmenin bir yoludur. Şerîatı sadece bir mezhebe münhasır etmek açık bir hatadır. Bundan dolayı bir mezhep müftüsünün hevâ ve hevese tabi olmamak şartıyla başka bir Mezhebin görüşü ile amel etmesi veya onunla fetvâ vermesi câizdir.[152]

2.4.1. Zaruret ve İhtiyaç Halinde Başka Bir Mezhebe Göre Fetvâ Vermek

Muhammed Takî Osmânî'ye göre mezhep içi özel bir meselede altından kalkılmayacak derecede şiddetli zorluk veya kaçınılmaz bir zaruret var ise zarureti ortadan kaldırmak ve meşakkati defetmek için başka bir mezheple amel etmek câizdir. [153]

Muhammed Takî Osmânî, günümüzde insanlar arası ticari muamelelerin karmaşık bir yapıya büründüğünü, özellikle büyük sanayileşmenin ortaya çıkmasıyla şehirler ve ülkeler arası ticaretin yaygınlaşmasından sonra insanların ihtiyaçlarının çoğaldığını söylemiştir. Bundan dolayı müftî'nin, "Umûmü'l-belvâ"[154] olan yerlerde

---

[151] İki ya da daha fazla mezhebin birbirine zıt hükümlerini, bir meselede ya da fıkhi bir konuda bir araya getirerek iki ya da daha fazla müçtehidin görüşünden yeni bir hüküm icat etmektir.. Bkz. Osmânî, **Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhu,** s. 249-258

[152] Osmânî, **Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhu,** s. 243

[153] Osmânî, **Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhu,** s. 244

[154] Kaçınılması büyük güçlüğe yol açan yahut yaygınlığı sebebiyle bilinmemesi mümkün olmayan olaylar anlamına gelir. **Bkz.** Mustafa Bakır, "**Umûmü'l-Belva",** DİA, TDVYayınları, İstanbul 2012, c. 42, s. 155-156

kendi mezhebinde olmasa bile dört mezhep içerisinden en faydalı olan görüşü alarak insanlara kolaylık tanıması gerektiğini ifade etmiştir.[155]

Muhammed Takî Osmânî'ye göre umûmü'l-belvâ'nın bulunması ve ihtiyaç olması durumunda başka bir mezheple fetvâ vermek için bazı şartlar gereklidir. Bunlar:

1. İşin özünde şiddetli bir ihtiyaç hali, aynı zamanda umûmü'l-belvâ olacak. Bu sırf vehimden ibaret olmayacak.
2. Müftî'nin, ihtiyaç duyması halinde diğer fetvâ ehlinin görüşlerini de alması gerekir. En güzeli fetvâ işini münferit olarak girişmeyip fetvâyı bireysel bir fetvâ olmaktan çıkartmak ve mümkün derecede başka âlimlerin görüşlerine de yer vermeye çalışmak gerekir.
3. Fetvâ vereceğimiz mezhebi en güzel şekilde incelemek tahkik ve tespit etmek gerekir. En güzeli bu konuda bir iki kitaptaki meseleye bakmakla yetinmeyip bu mezhebin âlimlerine müracaat etmek gerekir. Çünkü her mezhebin kendine göre ıstılahı ve kendine ait üslubu vardır. Hakiki manaya ancak o mezhebin üslup ve ıstılahları ile iştigal etmiş kişiler ulaşa bilir.
4. Müftî'nin almış olduğu görüş fakihlerin genelinin görüşlerine muhalif olan ve inkâr edilen şaz bir görüş olmaması gerekir.
5. Bir meselede başka bir mezhebin fetvâsı alınacaksa ancak o mezhebe göre muteber olan bütün şartlarıyla birlikte alınması gerekir. Aksi takdirde o meselede telfîk'e gidilmiş olur.[156]

2.4.2. Delili Tercih Edilen Başka Bir Mezhebe Göre Fetvâ Vermek

Muhammed Takî Osmânî'ye göre müftü içtihat mertebesine ulaşmasa da mezhepte mütebahhir, delilleri bilen, Kur'ân ve sünneti bilme konusunda ince görüş sahibi bir zat ise; delaleti açık, sahîh bir hadise muttali olduğunda imamının görüşü o

[155] Osmânî, **Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhu,** s. 245
[156] Osmânî, **Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhu,** s. 246-248

hadise muarız bulunsa bile- müftünün bu hadisle amel eden müçtehidin görüşünü alması câizdir.[157]

2.5. ZAMANIN DEĞİŞMESİYLE HÜKÜMLERİN DEĞİŞMESİ

Muhammed Takî Osmânî'ye göre "zamanın değişmesi ile hükümler değişir" kaidesinin bazı dinsizlerin ve her şeyi mubah görenlerin iddia ettiği gibi zamanın değişmesi ile hükümlerin tamamının değişmesi olarak genelleştirilemez. Bu kaideden maksat zamanın değişmesi ile Kur'ân ve sünnetteki nasların dışındaki hükümlerin bazılarının değişmesidir.[158]

2.5.1. İlletin Değişmesi ile Hükmün Değişmesi

Muhammed Takî Osmânî'ye göre hüküm var veya yok olma açısından illet etrafında deveran eder. İllet bulunduğunda hüküm sabit olur, illet bulunmadığında hükümde bulunmaz. Bazen hükmün illeti daimi olur. İllet hükümden hiçbir zaman ayrılmaz. İşte bu durumlarda zaman ve şartlar ne kadar değişirse değişsin hüküm değişmez.[159] Zinanın, hırsızlığın, içki içmenin, domuz eti yemenin haram olması gibi. Bu hükümlerin illetleri daimidir hiçbir zaman hükümlerden ayrılmaz.

Muhammed Takî Osmânî, bazı hükümlerin illetlerinin ise değişime, hükümden ayrılmaya elverişli olduğu, bu gibi yerlerde hükmün, zamanın değişmesi ile değişe bileceğini ifade etmiştir.[160]

Muhammed Takî Osmânî'ye göre şer'î hüküm, hikmeti[161] üzerine değil şer'î illeti[162] üzerine deveran eder.[163]

---

[157] Osmânî, **Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhu,** s. 259
[158] Osmânî, **Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhu,** s. 286
[159] Osmânî, **Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhu,** s. 286
[160] Osmânî, **Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhu,** s. 286
[161] Hükmün konuluş amacı (makâsıd-ı şâri') veya bu hükümle sağlanmak istenen maslahat (mesâlih-i ibâd) anlamındadır. **Bkz.** Ferhat Koca, **"Hikmet"** DİA, TDV Yayınları, İstanbul 1998, c. 17, s. 514-518
[162] Hükmün amacını genellikle gerçekleştirdiği kabul edilen açık ve istikrarlı vasıf anlamında fıkıh usulü terimidir. İbrahim Kâfi Dönmez, **"illet"**, DİA, TDV Yayınları, İstanbul 2000, c. 22, s. 117-120
[163] Osmânî, **Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhu,** s. 286

Örneğin: içki içmek haramdır. İçki içmenin haram olması hüküm, içilen şeyin içki olması illettir. İçkinin haram olması hükmü illetin üzerinde yani içilen şeyin içki olması üzerine deveran eder. Bu yüzden içki içmekle sarhoş olmayan bir kimseye içki içmek helâldir diyemeyiz. Çünkü illet (içilen şeyin içki olması) bakidir.

Özetle hüküm, hikmet ve maslahata değil illete bağlıdır. Ancak şârî tarafından illeti açıkça belirtilmemiş hükümlerde hikmet ve maslahat hükmün illetini belirlememize (bilmemize) fayda sağlar.

2.5.2. Örfün Değişmesi ile Hükmün Değişmesi

Sözlükte "iyi olan, yadırganmayan, bilinen, tanınan; peş peşe gelen" anlamlarındaki urf kelimesinin Türkçe'deki söylenişi olan örf, birçok fıkhî sonucun belirlenmesinde kendisine atıfta bulunan belli nitelikteki sosyal davranış biçimlerini ve dildeki yerleşik kullanımları ifade eder. "Örf" ve "âdet" lafızları aynı anlamda yaygın olarak kullanılır.[164]

Örf yapısı açısından "lafzî"(kavlî) ve "ameli" örf olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

a) Lafzî (kavlî) örf: Bazı lafız ve terkiplerin muayyen bir anlamda kullanıla kullanıla artık mutlak biçimde söylenince bir karine veya aklî alaka olmaksızın ilk anda zihinlerde o anlamın canlanır hale gelmesi demektir.

b) Amelî örf: Toplumun günlük yaşantıya ilişkin hususlarda veya fıkhî sonuçları olan konularda belirli biçimde davranmayı itiyat haline getirmiş olması demektir.[165]

Örf eğer bütün İslâm beldelerinde teamül haline gelen söz ve davranışları ifade ediyorsa buna "umumi örf" denir. Eğer sadece belirli ülkeye veya zanaat çevresine özgü ise buna da "hususi örf" denir.

Muhammed Takî Osmânî'ye göre şer'î naslardan herhangi bir nassı mutlak olarak terk etmeyi gerektirmediği sürece umumi örfe itibar edilir ve onunla amel

[164] İbrahim Kâfi Dönmez, **"Örf",** DİA, TDV Yayınları, İstanbul 2007, c. 34, s. 87-93
[165] Bkz. Dönmez, **"Örf",** c. 34, s. 87-93

edilir. Bununla nas veya kıyas tahsis edilir. Hususi örfe gelince bununla nas terk edilemeyeceği gibi tahsis de edilemez. Ancak bir nassı terk veya tahsis etmeyi gerektirmediği müddetçe o bölge insanı tarafından itibara alınır.[166]

2.5.3. Zaruret ve İhtiyaç Halinde Hükümlerin Değişmesi

Zaruret ve ihtiyaç halinde bazı hükümlerin değişmesiyle ilgili kaynak, Kur'ân-ı Kerîm'de geçen şu ayetlerdir:

"Kim çaresiz kalırsa başkasının hakkına tecavüz etmemek ve zaruret sınırını aşmamak üzere bunlardan yiye bilir."[167]

"Kim günaha meyletmeksizin açlıktan bunalıp çaresiz kalırsa, haram olan etlerden yiye bilir. Çünkü Allah gafurdur rahimdir."[168]

"Oysa Allah, çaresiz yemek zorunda kalmanız dışında, haram kıldığı şeyleri size açıklamıştır. Doğrusu birçokları bilgisizce kendi kötü arzularına uyarak saptırıyorlar. Muhakkak ki rabbin haddi aşanları çok iyi bilir."[169]

"Allah size din konusunda hiçbir zorluk yüklemedi"[170]

"Allah hiçbir kimseyi, gücünün yetmediği bir şeyle yükümlü kılmaz"[171]

"Allah'tan gücünüz yettiğince saygısızlıktan sakının"[172]

Zaruret şu şekilde tarif edilmiştir: Kişiyi dinî yasakları ihlâl etmekle karşı karşıya bırakan ve ancak bu şekilde savuşturulabilen ciddi özür/mazeret halini ifade eder. Öyle ki yasağa uyulması durumunda hayat hakkı başta olmak üzere zarûriyyât

[166] Osmânî, **Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhu,** s. 301-312
[167] Bakara, 2/173
[168] Mâide, 5/3
[169] En'âm, 6/119
[170] Hac, 22/78
[171] Bakara, 2/286
[172] Teğâbun, 64/16

denilen beş temel haktan birinin tamamen ortadan kalkması ya da telâfisi mümkün olmayacak şekilde zarar görmesi söz konusu olacaktır.[173]

Muhammed Takî Osmânî'ye göre zaruret halinde haram olan bir işi işlemek ya da şer'î bir vacibi terk etmek veya erteleyebilmek için iki şeyin vücuda gelmesi gerekir:

1. Zaruret halinin, mal veya canın helak ya da telef olma korkusunu meydana getirmesi ve gelecek bir vakitte değil o anda kaim olması gerekir.
2. Bu zararı defetmek için başka bir mubah yolun olmaması ve meşakkate müptela olan kimsenin zannı galip ile bu zararın ancak bazı haramları işlemekle defolacağına kanaat getirmesi gerekir.[174]

Muhammed Takî Osmânî, bu gibi zaruret hallerinde zarureti defedecek miktarda ayet ve hadislerde zikredilen haramların işlenmesine ruhsatın verilmiş olduğu, ancak aynı zararı meşakkate müptela olmamış birine vermeye sebep olacak işleri yapmanın câiz olmadığını ifade etmiştir.[175]

İhtiyaç ise şu şekilde tarif edilmiştir: karşılanmaması halinde insanın zorluk ve sıkıntıya düşmesine yol açan gereksinimler anlamında kullanılır.[176]

Fıkıh âlimleri, ihtiyaç kelimesini genel olarak zarureti kapsayacak bir anlamda kullanmakla birlikte bununla zaruretten aşağı bir derece kastedilir.

Muhammed Takî Osmânî'ye göre ihtiyacın şer'î hükümlerin değişmesi konusunda iki durumda tesirli olmasına itibar edilir.

Birinci Durum: Kur'ân ve sünnet naslarının bizzat bu ihtiyaçları itibara alması gerekir. Örneğin: Selem akdinin câiz olması gibi. Çünkü selem akdi aslında olmayan bir şeyi satmaktır ve bu ise câiz değildir. Ancak İnsanların ihtiyacını gidermek için buna izin verilmiştir. Kur'ân ve sünnette bunun mubah olduğunu zikretmiştir.

---

[173] Halit Çalış, **"Zaruret"**, DİA, TDV Yayınları, İstanbul 2013, c. 44, s. 141-144
[174] Osmânî, **Usulü'l-İftâ ve Âdâbuhu,** s. 315
[175] Osmânî, **Usulü'l-İftâ ve Âdâbuhu,** s. 315
[176] Rahmi Yaran, **"İhtiyaç"**, DİA, TDV Yayınları, İstanbul 2000, c. 21, s. 573-574

İkinci durum ise: Hükmün aslının kitap ve sünnette açık olmayıp ihtimalli olması veya konunun içtihada mahal olacak bir konu olmasıdır. Bu ihtiyaca binaen mubah yönü tercih edilir.[177]

Muhammed Takî Osmânî, içtihada mahal olmayacak şekilde kesin naslarla sabit olan meselelerde zaruret mertebesine ulaşmadığı müddetçe ihtiyacın (orada) müessir olmayacağını ifade etmiştir.[178]

2.5.4. Sedd-i Zerâi' ile Hükümlerin Değişmesi

Zerâi' lügatte: vesile, sebep, vasıta anlamlarına gelmektedir.

Sedd-i zerâi'nin fıkıh ıstılahındaki manası: Kendi başına mubah olan bir fiilin şer'an sakıncalı bir sonuca götüreceğinden emin olunması veya bunun kuvvetle muhtemel bulunması sebebiyle yasaklanmasını ifade eder.[179]

Bu konuda asıl olan şu ayeti kerimedir: "Allah'tan başkasına tapanlara hakaret etmeyin; yoksa onlar da bilgisizlik yüzünden sınırı aşarak Allah'a hakaret ederler."[180]

Muhammed Takî Osmânî'ye göre şâr'i tarafından herhangi bir engel sabit olmamış, ancak bunun yapılması durumunda men edilmiş bir mahzura yol açacak bir durum söz konusuysa, böyle konularda zamanın değişmesiyle hüküm değişe bilir. Kur'ân-ı Kerîm'de kitap ehliyle evlenmenin şu ayetle: "Bugün size iyi ve temiz nimetler helâl kılınmıştır. Kendilerine kitap verilenlerin yiyeceği size helâldir; sizin yiyeceğiniz de onlara helâldir. Gayri meşru ilişkide bulunmak veya gizli dost tutmak şeklinde değil de meşru bir nikâhla evlenmek şartıyla mümin kadınlardan iffetli olanlar ile sizden önce kendilerine kitap verilenlerden iffetli kadınlar –Mehirlerini verdiğiniz takdirde- size helâldir." helâl olmasına rağmen Hz Ömer'in zamanında kitap ehliyle evlenmenin mefsedeye yol açtığı için men edilmesi gibi.

---

[177] Osmânî, **Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhu,** s. 317-318
[178] Osmânî, **Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhu,** s. 318
[179] İbrahim Kâfi Dönmez, **"Sedd-i zerâi'"**, DİA, TDV Yayınları, İstanbul 2009, c. 36, s. 277-282
[180] En'âm, 6/108

2.5.4.1. Zerâi' Üç Kısma Ayrılmaktadır

1. Mefsedete sebep olması kesin olan: meselâ kapının arkasına çukur kazma gibi. Zira içeri girenin ona düşeceği kesindir.

2. Nadiren mefsedete sebep olan. Meselâ: çoğu zaman kimseye bir zararı olmayan gıda maddelerini satmak gibi.

3. Çoğu zaman mefsedete sebep olan, meselâ: Harbîye silah satma, şarap imal eden kişi ve kuruluşlara yaş üzüm satma gibi.

Muhammed Takî Osmânî'ye göre mubah olan bir şeyi yapmanın kesin bilgi ve galip zanla bir mahzûr'a götüreceği sabitse, bu mubah olan şeyi yapmanın câiz olmadığına hüküm edilir.[181]

2.6. FETVÂ VERMENİN HÜKMÜ

2.6.1. Fetvâ Vermenin Vacip Olduğu Durumlar

Muhammed Takî Osmânî'ye göre üç durumda fetvâ vermek farz-ı ayn olur:

1. Fetvâ talep edilen mekânda kendisinden başka fetvâ verecek ehil birisinin bulunmadığı ve fetvânın hükmünü biliyor olması durumda. Allah (c.c) ayeti kerimede şöyle buyurmuştur: "İndirdiğimiz açık delillerle hidayet bilgisini kitapta onu insanlara apaçık göstermemizden sonra- gizleyenler yok mu, işte onlara hem Allah lânet eder hem de lânet okuyanlar lânet eder."[182]

2. Fetvâ isteyen kişiye acil fetvâ verilmemesi durumunda günaha gereceğinden endişe edilmesi durumunda.

3. Veliyyü'l-emr[183] (üst yöneticiler) tarafından bir konuyla ilgili fetvâ istenmesi durumunda.[184] Allah (c.c) ayeti kerimede şöyle buyurmuştur: "Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, peygambere itaat edin ve sizden olan ülü'l-emre de.[185]

---

[181] Osmânî, **Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhu,** s. 328
[182] Bakara, 2/159
[183] Talip Türcan, **"Ülü'l-emr"**, DİA, TDV Yayınları, İstanbul 2012, c. 42, s. 295-297

2.6.2. Fetvâ Vermenin Haram Olduğu Durumlar

Muhammed Takî Osmânî'ye göre fetvâ vermeye ehil olan müftünün de şu durumlarda fetvâ vermesi haramdır:

1. Eğer müftü sadece genel konularda fetvâ vermeye ehil birisiyse ve sorulan meselenin hükmünü bilmiyorsa, hüküm istinbât etmesi de mümkün değilse, ya da deliller ona şüpheli gelecek derecede herhangi bir görüşü tercih etmesinin mümkün olmadığı durumda.[186]

2. Fetvâ verirken fetvâ isteyen kişiye karşı hevâ ve meylinin olması durumunda. [187]

Allah (c.c) ayeti kerimede şöyle buyurmuştur: "Ey Dâvûd! Biz seni yeryüzünde halife yaptık; onun için insanlar arasında adaletle hükmet; nefsin isteklerine uyma, sonra seni Allah yolundan saptırır. Kuşkusuz, Allah yolundan sapanlara, hesap verme gününü unutmaları yüzünden çok ağır bir azap vardır."[188]

3. Müftî'ye fetvâ verirken meseleyi teemmül etmeye ve sahîh düşünmeye engel bir durumun hâsıl olması. Örneğin: Fetvâ verirken şehvet, korku veya sinirli olması durumları gibi.[189]

Peygamber Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Sakın hiçbir hâkim öfkeli iken iki kişi arasında hüküm vermesin."[190]

2.6.3. Fetvâ Vermekten İmtina Edilmesi Gereken Durumlar

Bir Müftî kendisine sorulan her soruya cevap vermek zorunda değildir. Bu sebepten kendisine sorulan sorunun cevabında bir maslahat yoksa ve fitneden emin olunmuyorsa cevap vermekten kendini men etmesi gerekir.

---

[184] Osmânî, **Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhu,** s. 334
[185] Nisâ, 4/ 59
[186] Osmânî, **Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhu,** s. 335
[187] Osmânî, **Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhu,** s. 338
[188] Sâd, 38/26
[189] Osmânî, **Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhu,** s. 339
[190] Buhârî, Kitâbu'l-Ahkâm, 13/7158

Muhammed Takî Osmânî'ye göre müftî'nin sorulan sorulara cevap vermekten kendisini men etmesi gereken durumlar şöyledir:

1. Sorulan sorunun cevabında fetvâ isteyen kişiyi fitneye götürecek ya da bu meseleyle ile ilgili fetvâ vermek fesat ve zarara yol açacaksa.

2. Sorulan soru, fazla dalınmaması gereken konularla ilgiliyse. Çünkü cevabın bilinmesi, herhangi amelî bir fayda sağlamaz.[191]

Peygamberimiz (s.a.v.) hadisi şeriflerinde şöyle buyurmuştur: "Malayani şeylerle uğraşmaya dalanlar helak olmuştur."[192]

İbni Âbidîn Allah ondan razı olsun şöyle söylemiştir: "Lokman (a.s), Zelkarneyn (a.s) ve Zelkifl'in (a.s) peygamber mi yoksa değiller mi? tartışması mekruhtur. İnsanın muhtaç olmadığı şeyleri sormaması en uygun olandır. Efendim, Cibril nasıl iniyordu? Peygamberimize hangi surette geliyordu? Cennet ve cehennem nerede? Kıyamet ve Hz İsa'nın gelişi ne zaman, İsmail mi (a.s) daha faziletli yoksa İshak mı (a.s)? Bunlara benzer bilinmesi vacip olmayan ve bilinmeleriyle mükellef olmadığımız şeylerin tartışmasını yapmak da mekruhtur.[193]

3. Fetvâ istenilen meselenin soruyu soran kişinin akıl ve fehmi'nin kavrayamadığı, cevabı öğrenmenin amelî bir ihtiyaçla da bağlantılı olmaması söz konusuysa.

Hz Ali (r.a) şöyle buyurmuştur: "İnsanlarla bildikleri şeylerden konuşunuz, onların Allah'ı ve Resûlü'nü inkâr etmesini ister misiniz?"[194]

4. Hüküm verilmesi istenen meselenin belli bir şehrin ya da kavmin örfüne bina edilmişse ve müftünün bu şehrin ve kavmin örfünü bilmediği söz konusuysa.

---

[191] Osmânî, **Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhu,** s. 339

[192] Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî,(ö. 261/875), **Sahîhu Müslim,** Thk. Râid sabri b. Ebî 'Alfa, Dâru'l- Hadâra li'n-Neşri ve'd-Tevzî', Riyad 1436/2015, Kitâbu'l-İlm, 4/2670

[193] İbni Abidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz Âbidîn el-Hüseynî eş-Şâmî el-Hanefî (ö. 1252/1836**), Reddü'l-Muhtâr ale'd Dürri'l-Muhtâr şerhi Tenvîrü'l-Ebsâr,** Dâru Âlemu'l-Kutub, Riyad 1423/2003, c.10, s. 485

[194] Buhârî: ilim, 49/127

5. Akılla açıklanması pek mümkün olmayan ibadetlerle ilgili hükümlerin illetini öğrenmekle ilgili sorulan sorular.

2.6.4. Fetvâ Verme Âdâbı

Burada Muhammed Takî Osmânî'nin fetvâ verme âdâbıyla ilgili görüşlerini zikredeceğiz.

1. Muhammed Takî Osmânî'ye göre müftünün verdiği fetvâ karşılığında bir ücret talep etmemesi gerekir.[195]

2. Müftî, cevabın doğru olduğuna dair kesinlik hâsıl oluncaya kadar fetvâ vermemesi gerekir. Az da olsa kalbinde şüphe varsa cevap vermemesi gerekir. Bu konuda fetvâ isteyen kişinin acele cevap vermesinde ısrarcı olmasının tesiri altında kalmamalıdır.[196]

3. Müftî'nin, mümkün olduğu kadar fetvâ soran kişinin kabalığına sabretmesi gerekir.[197]

4. Müftî, kendisinden daha bilgin birisinin bulunduğu mecliste fetvâ vermeye kalkmayıp soruyu o kişiye havale etmelidir. Ancak daha bilgin olan kişinin müftî'ye cevap vermesini emretmesi durumu müstesnadır.[198]

5. Müftî, meselenin hükmünü âlimin de câhilin de anlayacağı şekilde kolay ifadelerle yazmalıdır. Delili ise sadece ulemanın anlayacağı sağlam ilmî ibarelerle yazması gerekir.[199]

6. Fetvâ ibaresinin anlamayı zorlaştıracak derecede kısa ve de usandıracak derecede detaylı olmaması gerekir.[200]

---

[195] Osmânî, **Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhu,** s. 350
[196] Osmânî, **Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhu,** s. 363
[197] Osmânî, **Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhu,** s. 364
[198] Osmânî, **Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhu,** s. 362
[199] Osmânî, **Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhu,** s. 365
[200] Osmânî, **Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhu,** s. 367

7. Fetvâ ve ibaresi sadece şer'î hükmü ve fıkhî delilleri beyan etmeli, duygusallık ve ona sebep olan bir anlık sinir ve sürûrdan (sevinç) beri olmalıdır.

8. Müftî, kat'î delillerle sabit olmayan bir şeye "haram" lafzını kullanmamalıdır. Ancak câiz değildir, razı olunan bir şey değildir gibi lafızlar kullanmalıdır.[201]

9. Müftî'nin, hakkında kitap ve sünnette açık nas olmayan ve önceki fıkıh kitaplarında bahsi geçmeyen yeni meselelerde âbid olan fakihlerle istişare etmelidir.[202]

10. Müftî, cumhuru ulemaya muhalif olan şaz fetvâlardan uzak durmalıdır.[203]

11. Fetvâ sorusu, akait ve dinen kat'î olan şeylere müteallik ise sadece fıkıh kitapları ile yetinmeyip Kur'ân ve sünnetten delillerini getirmek gerekir. Çünkü usulde (dinin temel inanç meselelerinde) içtihat ve taklit cari olmaz.[204]

12. Müftî'ye, tasdik etmesi için başkasının fetvâsı getirildiğinde ilk önce fetvâsı tasdik ettirilmek istenen müftî'nin fetvâ vermeye layık olup olmadığına bakması gerekir. Eğer fetvâ vermeye layık birisi değilse önceki müftî'nin verdiği cevap doğru olsa bile tasdik ettiğini fetvâsına yazmayıp cevabını ayrı bir yere yazmalıdır.[205]

2.6.5. Fetvâ Yazma Âdâbı

Burada Muhammed Takî Osmânî'nin fetvâ yazma âdâbı ile ilgili görüşlerini yazacağız.

1. Müftî, fetvâ yazarken güzel yazmaya çalışmalıdır.

2. Müftî, mümkün derecede cevabı müstakil bir kâğıda yazmayıp soru sorulan kâğıda yazmalıdır.

---

[201] Osmânî, **Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhu,** s. 367
[202]Osmânî, **Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhu,** s. 368
[203] Osmânî, **Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhu,** s. 369
[204] Osmânî, **Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhu,** s. 371-372
[205] Osmânî, **Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhu,** s. 372

3. Fetvâyı yazmaya besmele, hamdele ve salvele ile başlamalıdır.

4. Yazının, karışıklıktan emin olunması gerekir.

5. Cevabın sonuna "Allah, daha iyisini bilir.", akait meselelerinde ise "Muvaffak kılan Allah'tır." yazması gerekir. Cevabın sonuna anlaşılır bir şekilde imza atmalı, onuna da fetvâ yazdığı tarihi yazmalıdır.[206]

2.6.6. Müftî'nin Âdâbı

Burada Muhammed Takî Osmânî'nin müftî'nin âdâbıyla ilgili görüşlerini yazacağız.

1. Müftî makamında olan kişinin elbisesi ve ziynetinin güzel olması gerekir.

2. Aynı şekilde müftî'nin yaşantısının güzel (düzgün) olması gerekir.

3. Müftî'nin iç dünyasını ıslah etmesi gerekir. Beyan konusunda Allah Resûlü'nün (s.a.v.) halifesi olmasından dolayı devamlı salih niyetli olması gerekir.

4. Müftî'nin verdiği fetvâlarla amel etmesi gerekir.

5. Müftî'nin, işlerinde şüpheli şeylerden sakınması gerekir.

6. Müftî her vakitte fıkıhla iştigal etmeli ve ilmini artırmada hırslı olmalıdır.

7. Müftî'nin nafile ibadetlerde herkesten daha önde olması gerekir.

8. Müftî'nin her daim çokça Allah'ı zikretmesi ve her meseleye fetvâ vermeden önce doğruya isabet etmesi için Allah'tan başarı dilemesi gerekir.[207]

[206] Osmânî, **Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhu,** s. 374-375
[207] Osmânî, **Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhu,** s. 375-381

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MUHAMMED TAKÎ OSMÂNÎ'NİN FURÛ-U FIKIHLA İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

3.1. BUYÛ' (ALIŞ-VERİŞLER)

İslâm dininin doğuşu sırasında Mekke yoğun bir ticari faaliyete sahne oluyordu. Mekkeli Araplar arasında faizle muamele, hile, kumar ve içinde aldanmanın bulunduğu ticari muameleler gibi, İslâm dininin uygun görmediği bazı alışverişler vardı. Kur'ân Câhiliyye dönemindeki bu alışverişleri reddetmiş, alışverişlerde karşılıklı rızayı esas almış ve bunun bulunmadığı alışverişleri sahîh kabul etmemiştir. Peygamberimiz (s.a.v.) sünnetiyle de alışverişlerde borç münasebetleri sağlam bir zemine ve yapıya kavuşturulmuştur.[208]

Kur'ân-ı Kerîm'de alışverişlerde şahit tutulması emredilmiş,[209] ancak İslâm hukukçularının çoğuna göre bu kesin bir emir değil, tavsiye niteliğindedir.[210] Kur'ân'da akitlere riayet edilmesi istenmiş,[211] ölçü ve tartılarda hile yapanlar da şiddetle kınanmıştır.[212] Kur'ân'da aldatma, haksızlık, yalan söyleme gibi kötü davranışlar yasaklanmış ve böylece alışverişlerde dinî ve ahlâkî temeller oluşturulmuştur.

Peygamberimizin (s.a.v.) sünnetiyle de alışverişler daha açık ve hukuki bir muhteva kazanmış oldu. Resûlullâh (s.a.v.) İslâm öncesinde haksızlığa ve sömürüye yol açan alışverişleri yasaklamıştır. Faizi belirleyerek alış-verişi ve diğer borçlarla

[208] Ali Bardakoğlu**, "Bey'",** DİA, TDV Yayınları, İstanbul 1992, c. 6, s. 13-19
[209] Bakara, 2/282
[210] Bardakoğlu**, "Bey'",** s. 13-19
[211] Mâide, 5/1
[212] Mutaffifîn, 83/1-3; Hûd, 11/85

ilgili münasebetleri faizden arındırmıştır. Satış akdini Kur'ân hukukunun genel hükümleri ve amaçları doğrultusunda tashih ve tadil etmiştir. Alış-veriş İslâm'la gelmemiş, ancak insanlığın ilk devrinden itibaren var olagelen bu akdi iyileştirerek aslî tabiatına kavuşturmuştur.

3.1.1. Bey'in Tanımı ve Rükünleri

3.1.1.1. Bey'in Tanımı

Türkçede alış-veriş demek olan "Bey'" kelimesi Arapçada ب ي ع kökünden türemiş olup lügat manası, mutlak mübâdele (değiş-tokuş) anlamındadır.[213] "Şira" kelimesi de bey'le aynı anlama gelmektedir.

Lügat itibariyle bey' hem maddi hem de manevi mübadeleleri ifade eder. Kur'ân-ı Kerîm'de:

اِنَّ اللهَ اشْتَرٰى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اَنْفُسَهُمْ وَاَمْوَالَهُمْ بِاَنَّ لَهُمُ الْجَنَّةَ....

"Şüphesiz Allah, müminlerin canlarını ve mallarını, kendilerine vereceği cennet karşılığında satın almıştır"[214] buyurulmuştur. Bu ayette "iştirâ-şirâ" kelimesi tamamen manevi-soyut olan bir şey için kullanılmıştır.[215]

Istılahta ise "Bey' malı mala değiştirmek" anlamına gelmektedir.[216]

Muhammed Takî Osmânî, fakihlerin malın tanımında ihtilaf ettiklerini, vaki olan ise Kur'ân ve sünnette malı sınırlandıran ya da malın özelliklerini dakik/net bir şekilde belirten bir nass'ın olmadığını, İslâm hukuku malın tanımını insanların kendi aralarında anlaştıkları örfe göre bıraktığını ifade etmiştir.[217]

---

[213] Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el- Cevherî (ö. 400/1009), **es-Sıhâh Tâcü'l-luga ve sıhâhu'l-'Arabiyye,** Tkh: Ahmed Abdulgafûr 'Attâr, Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 1399/1979, ب ي ع maddesi; Ebü'l-Kâsım Hüseyn b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıp el-isfahânî (ö. v/xı. Yüzyılın ilk çeyreği), **Müfredâtu el-Fâzi'l-Kur'ân,** Thk: Safvân Adnân Davûdî, Dâru'l-Kalem, Dimeşk 1430/2009, ب ي ع maddesi

[214] Bakara: 2/175

[215] Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmud b. Mevdûd el-Mevsılî (ö. 683/1284), **el-İhtiyâr li Te'lîli'l-Muhtâr,** Dâru'l-Kutubu'l-'İlmiyye, Beyrut/Lübnan, ty., c. 2, Kitabu'l- Buyû' , s.3

[216] Ebû Bekir Ahmed b. Alî er-Râzî el-Cassâs(ö. 370/981) **Ahkâmü'l-Kur'ân,** Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, Beyrut 1412/1992, c.3, s. 129

[217] Osmânî, **Fıkhu'l-Buyû'**, c. 1, s. 26-27

İbni Âbidîn de malı şöyle tarif eder: "Mal tabiatın meylettiği ve ihtiyaç vaktinde biriktirilmesi mümkün olan şeydir. Maliyet ise bütün insanların ya da bazılarının mal olarak kabul etmesiyle sabit olur."[218]

Muhammed Takî Osmânî'ye göre insanlar arasında mal olarak bilinen bir şeyin hilâfını belirten bir nas yoksa o mal olarak kabul edilir. Malın maddi şeylerle sınırlandırılması hakkında bir nas yoktur.[219] Günümüzde üzerlerine en çok rekabet yapılan mallardan olan elektrik ve gazı kendi nefsiyle kaim olan mallar sınıfına sokman zor olmasına rağmen alım-satımları câizdir. İnsanlar hiç sıkıntı duymadan bu iki maddeyi alıp-satmaktadır. O halde İbni Âbidîn'in tarif ettiği gibi malı kendi nefsiyle kaim olan şeyle sınırlandırmamak tercih edilen görüştür.[220]

Sonuç olarak insanların günümüzde alıp-sattığı bazı şeylerin kendi başlarına kaim olmadığı görülmektedir. Kur'ân ve sünnette de malı sınırlandıran ya da dakik bir şekilde özelliklerini anlatan bir nassın olmaması, insanların kendi örflerinde mal olarak kabul ettikleri bazı şeylerin, kendi başlarına kaim olmasalar da mal olarak kabul edilmesi tercih edilen görüştür.

3.1.1.2. Bey'in Rükünleri

Bey'in rükünleri üzerine ihtilaf edilmiştir. Hanefîler, bey'in rüknünün sadece îcab ve kabûl olduğunu söylerken,[221] Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelîlerde îcab ve kabûle izafe olarak akdi yapanlar ve üzerine akit yapılanların da bey'in rükünlerinden olduğunu söylemişlerdir.[222]

Muhammed Takî Osmânî'ye göre yapılan bu ihtilafların hükümlere herhangi bir tesiri yoktur. Çünkü her dört mezhepte akdin mahalli, akit yapanlar ve karşılıklı îcab-kabûl olmadan bey'in gerçekleşmeyeceği üzenine ittifak etmişlerdir.[223]

Fıkhî mezhepler îcab ve kabûlün ıstılahlarında da ihtilaf etmişlerdir. Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelîlerin "îcab" ıstılahının satıcıya ait olduğunu, "kabûl" ıstılahının da

[218] İbn-i Abidîn, **Reddü'l-Muhtâr**, c. 7, s. 10
[219] Osmânî, **Fıkhu'l-Buyû'**, c. 1, s. 27
[220] Osmânî, **Fıkhu'l-Buyû'**, c. 1, s. 26-27
[221] Mevsılî, **el-İhtiyâr li Te'lîli'l-Muhtâr**, c. 2, s. 3-4
[222] Şemseddin b. Muhammed b. hatip eş-Şirbînî (ö. 997/1570)**, Muğni'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti ma'ânî Elfâzi'l-Minhâc,** Dâru'l-Ma'rife, Beyrut/Lübnan 1418/1997, c. 2, s. 6
[223] Osmânî, **Fıkhu'l-Buyû',** c.1, s. 29

alıcıya ait bir söz olduğunu söylemişlerdir. Hanefîlere göre ise ister satıcı olsun ister müşteri olsun akdin inşası için ilk kim diğerine sözü arz etse o "îcab" olur.[224]

Muhammed Takî Osmânî'ye göre yapılan bu ihtilafların hükümde büyük bir tesiri yoktur. Çünkü îcab'ın satıcıya has olduğunu söyleyen her üç mezhep (Şâfiî, Mâlikî, Hanbelî), îcab sözünün kabûlden önce gelmesi gerektiğini söylemezler. Lafzın medlulüne bakıldığında Hanefîlerin ıstılahı daha tercih edilmektedir. Çünkü "kabûl" lafzı önceden bir şeyi kabûl etmeyi gerektirir. Daha gerçekleşmemiş bir şey için "kabûl" lafzını kullanmak makul bir şey değildir.[225]

Sonuç olarak bey'in rükünlerinde mezhepler arasında bazı farklılıklar olsa da bunun hüküm vermede büyük bir tesirinin olmayacağı, îcab ve kabûl lafızlarında delalet ettikleri manaya da bakıldığında Hanefî mezhebinin ıstılahını kullanmak daha tercihe şayandır.

3.1.2. Îcab ve Kabûl

Muhammed Takî Osmânî'ye göre îcab ve kabûl sığalarının temlik ve temellük manalarını taşımaları gerekir. Mesela "Sattım, aldım.", "Razı oldum." ya da "Bu fiyata sana verdim." gibi, örfte alış-verişin yapıldığı her lafızla bey' gerçekleşir. Îcab ve kabûlün "bey'" lafzıyla söylenmesi gerekir diye bir şart yoktur. Örneğin biri başkasına "Bunu sana 1000 dirheme hibe ettim." dese, karşıdaki de "kabûl ettim." dese bu bey' sahîhtir.[226]

Muhammed Takî Osmânî'ye göre îcab'ın kabûl edilebilmesi için lafızla ya da amelle belirtilmesi gerekir. Müşterinin mebî'i (satılan mal) kabûl etmesi ya da satıcının parayı kabûl etmesi gibi. Îcab'dan sonra yapılan mücerret sükût kabûl sayılmaz. Bu konuda her ne kadar bazı istisnalar olsa da hüküm değişmez. Ancak bakirenin sükûtu evlenmeye razı olduğuna delalettir. Ancak "bey'" bu istisnalar arasında değildir. Mesela, satıcı bir kitabı müşteriye satmak amacıyla kitabın üzerine "Eğer senden bir hafta zarfında cevap almazsam bunu kabûl ettiğini var sayacağım

[224] Osmânî, **Fıkhu'l-Buyû',** c.1, s. 30
[225] Osmânî, **Fıkhu'l-Buyû',** c.1, s. 30-31
[226] Osmânî, **Fıkhu'l-Buyû',** c.1, s. 32-33

ve bey' gerçekleşir." yazsa belirlenen zaman içinde karşıdaki cevap vermezse bey' sahîh değildir. Çünkü mücerret sükût kabûl için yeterli değildir.[227]

Fıkhî mezhepler, alışverişlerde îcab ve kabûl lafızlarının mazi lafızlarıyla olması gerektiği üzerine ittifak etmişlerdir. Eğer her iki lafız müstakbel ya da biri müstakbel diğeri mazi olursa bey' gerçekleşmiş olmaz.[228]

Muhammed Takî Osmânî'ye göre müzârî' siğalarda şimdi ve gelecek manası taşıma ihtimali olduğundan Arap lügatinde akitlerin inşası için mazi lafızlar kullanılır. Müstakbel siğasıyla bey' olmaz. Çünkü müzârî' lafızlarla yapılan alışverişler ya pazarlıktır ya da söz vermedir. Mesela, biri dese ki "Bunu bana 10 dirheme sat." bu pazarlık olur, karşıdaki de "Sana satayım." dese bu da söz olur. Akdin inşasına mazi siğalar delalet eder, müzârî ve emir siğaları akdin inşasına delalet etmez. Ancak akid yapanlar, müzârî' siğa kullanıp bununla şimdiki zamanı kastettiklerini açıklasalar o zaman bey' sahîh olur.[229]

Muhammed Takî Osmânî, İngilizce, Fransızca, Urduca gibi diller içinde müstakbel manası içermeyen şimdiki zamana has siğalarla yapılan alışverişlerde îcab ve kabûlün mazi siğasıyla olmasının gerekli olmadığını ifade etmiştir.[230]

Akid sığası dillere göre değişmesine rağmen Mecelle'de îcab ve kabûl lafızlarında herhangi bir sığa has kılınmamıştır. Mecelle'deki 168. Madde şöyledir: "Bey'de îcab ve kabûl, şehrin ve milletin örfüne göre bey'in inşası için kullanılan lafızlardan ibarettir."[231]

Muhammed Takî Osmânî, çoğu fıkıh kitaplarında sarahaten îcab'ın belli bir şahsa ya da belli bir cihete yönelik yapılması gerekli şartı bulunmasa da fakihlerin fürû-u fıkıhta îcab ve kabûlle ilgili yaptıkları tefsirlerde îcab'ın tahakkuku için bu sureti tasavvur ettiklerini belirtmiştir. Ancak Mâlikî mezhebindeki bir görüşe göre îcab'ın insanların geneline de yapılabileceğini ifade etmiştir.[232]

---

[227] Osmânî, **Fıkhu'l-Buyû',** c.1, s. 33-34

[228] Muvaffakeddin Ebû Muhammed Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme (ö. 620/1223), **el-Muğnî,** Dâru 'Âlemu'l-Kütüb, Riyad, 1997/1417. c. 6, s. 7

[229] Osmânî, **Fıkhu'l-Buyû',** c.1, s. 134

[230] Osmânî, **Fıkhu'l-Buyû',** c.1, s. 135

[231] Ali Haydar**, Dureru'l-Hukkâm Şerhu Mecelletu'l- Ahkâm,** Dâru Alemu'l-kütüb, Riyad 1423/2003, c. 1, s. 137, "168. Madde"

[232] Osmânî, **Fıkhu'l-Buyû',** c.1, s. 135

Desûkî bununla ilgili şöyle diyor: "Eğer bir kişi malını satmaya arz etse ve dese ki: "Kim bana on dinar getirse bu mal onun olur." Herhangi birisi de satıcının duyacağı şekilde ya da haber gönderse "Aldım." dese, bey' lazım olur ve satıcı bunu reddedemez. Ancak müşteri, satıcıya malı alma isteğini duyurmamış ya da haber ulaştırmamışsa o zaman satıcı üzerinde herhangi bir zorunluluk yoktur."[233]

Muhammed Takî Osmânî'ye göre satıcının malını arz ederken açık bir şekilde bunun îcab olduğunu belirtmesi dışında genelde satış için arz edilen mallar îcab değildir. İnsanları malını almaya davettir. Gazete, dergi, radyo ve televizyon gibi yayın organlarıyla da yapılan genel davetler de îcab değil, akid yapmaya davettir. Eğer bir müşteri televizyon, radyo, gazete ve benzeri neşriyatlar üzerinden satılmak için yayınlanan malları almak istese satıcı bunu satıp satmamakta muhayyerdir. Bir tacirin fiyat belirleyip malını ilan ettikten sonra akit anında buna muhalefet etmesi, dinler ve ticaret ahlâkına her ne kadar uymasa da, böyle bir durumda sözüne muhalefet edenin hükmü uygulanır, ancak satıcının kabûlü olmadan akit gerçekleşmez.[234]

Muhammed Takî Osmânî'ye göre îcab ve kabûlde asıl olan, akdin inşası için kullanılan sığaların telaffuz edilmesidir. Ancak akit yapanlardan birisi dilsizse yazı yazabilip bilmediğine bakılmaksızın anlaşılır bir işaret kullanması bey' için kâfidir. İşaretler, dilsizlerin bütün tasarruflarında geçerlidir. Dilsizler îcab ve kabûl için yazmakla mükellef değildir. Ancak konuşabiliyorlarsa bey' sadece işaretle olmaz.[235]

Hâfız İbni Hacer şöyle diyor: "Çoğunluğa göre, konuşmaya gücü yeten kişinin işaretleri nutkun yerine geçmez."[236]

Muhammed Takî Osmânî, bey' akdinin yazı ve elçi göndermekle de olabileceğini, bunlara teleks ve faksın da kıyaslanabileceğini belirtmiş, telefon ve benzeri iletişim araçlarıyla yapılan akidlerin her ne kadar biri diğerini görmüyorsa da yüz yüze yapılmış akid gibi olduğunu ifade etmiştir.[237]

---

[233] Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmet b. Arafe ed-Desûkî (ö. 1230/1815), **Hâşiyetu't-Desûkî 'Ala'ş-Şerhi'l-Kebîr**, Dâru İhyâ el-kütubu'l-'Arabiyye, yy., ty, c.3, s. 4

[234] Osmânî, **Fıkhu'l-Buyû',** c.1, s. 36-37

[235] Osmânî, **Fıkhu'l-Buyû',** c.1, s. 38

[236] Ahmed b. Ali b. Hacer el- Askalânî (ö. 852/1449), **Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî**, el-Mektebetü's-Selefiyye, ty., c. 9, s. 438

[237] Osmânî, **Fıkhu'l-Buyû',** c.1, s. 40

Muhammed Takî Osmânî'ye göre akdin sıhhati için kabûlün mebî'te, miktarında, özelliklerinde, semeninde, cinsinde ve muhayyerlik şartında îcaba uygun olması gerekir. Bunlardan birisinde kabûl îcab'a muhalifse akid tamamlanmaz.[238] Mesela, "Satıcı on zira olan bu bez parçasını sana 200 Rupiye sattım." dese müşteri bunun beş zira'ını 100 Rupiye ya da hepsini daha az fiyata kabûl edemez. Eğer bunlardan birisini yapsa bey' tamamlanmaz. O zaman müşteri için yeni bir îcab itibar edilir ve satıcı kabûl ederse bey' gerçekleşir. Bu kural çoklu olan taneli eşyalarda geçerlidir.[239]

Muhammed Takî Osmânî'ye göre îcab ve kabûllerde zımnen yapılan muvafakatler bey' akdi için kâfidir. Mesela satıcı müşteriye: "Bu elbiseyi sana 100 sattım." dese müşteri de "Ben de 110 kabûl ettim." dese bey' 100 üzerinde geçekleşir. Çünkü müşterinin 110 kabûl etmesi zımnen 100 de kabûl ettiği anlamına gelir. Eğer müşteri yüksek bir fiyat verse satıcı da daha az bir fiyata kabûl etse bey' az olan fiyat üzerine gerçekleşir. Çünkü zımnen muvafakat sağlanmıştır.

Muhammed Takî Osmânî'ye göre bey'in sıhhati için kabûlün îcabla irtibatlı olması gerekir. Bu irtibat içinde iki şey gereklidir:

Birincisi: Kabûl îcab'a cevap olmalı, kabûl îcab'dan müstakil olmamalı.

İkincisi ise kabûlü icâb'a makul bir şekilde izafe etmenin sahîh olması ve örfe göre bu izafeyi bozacak bir şeyin araya girmemesi gerekir.[240]

Muhammed Takî Osmânî, bey' akdinin îcab ve kabûlle tamamlandığını,[241] bey'in tamamlanma zamanın ise Kur'ân ve sünnette açıkça belirtilmediği, Kur'ân-ı Kerîm'in alışverişlerde karşılıklı rızayı esas aldığını ifade etmiştir.[242]

Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda batıl yollarla yemeyin. Ancak karşılıklı rıza ile yapılan ticaretle olursa başkadır. Kendinizi helâk etmeyin. Şüphesiz Allah, size karşı çok merhametlidir."[243]

---

[238] Osmânî, **Fıkhu'l-Buyû',** c.1, s. 41

[239] Mevlânâ Şah Nizâm ve Cemâ'atün min 'Ulemâi'l-Hind, **el-Fetâvâ el-Hindiyye fî Mezhebi el-İmâmi'l-A'zam Ebî Hanîfe**, Dâru'l-Kütubu'l-'İlmiyye, Beyrut/Lübnan 1421/2000, c. 3, s. 15

[240] Osmânî, **Fıkhu'l-Buyû',** c.1, s. 41-45

[241] Osmânî, **Fıkhu'l-Buyû'**, c. 1, s. 56

[242] Osmânî, **Fıkhu'l-Buyû'**, c. 1, s. 61

[243] Nisa, 4/29

Muhammed Takî Osmânî, îcabı bozacak ya da reddedecek bir şey araya girmedikten sonra her iki iradenin muvafakatiyle akdin tamamlanacağını ifade etmiştir.[244]

Îcab ve kabûlden sonra, meclis muhayyerliği hakkında mezhepler ihtilaf etmişlerdir.[245] Hanefî ve Mâlikîler îcab ve kabûlden sonra akdin tamamlandığını, tek taraflı bey' akdinin bozulamayacağını çünkü Allah Teâlâ'nın "Ey iman edenler! akidlere vefa gösterin"[246] şeklinde emrinin olduğu söylemişlerdir. Şâfiî ve Hanbelî mezhepleri ile Hanefîlerden Ebû Yûsuf, îcab ve kabûlden sonra tarafların, meclis muhayyerliğinin olduğunu söylemiş ve görüşlerine de şu hadisi delil göstermişlerdir: "Satıcı ve müşteri, (birbirlerinden) ayrılmadıkça alışverişlerinde muhayyerdirler."[247]

Muhammed Takî Osmânî, meclis muhayyerliğinin bir mecliste hazır olan kişiler arasında yapılan bey'ler de mümkün olduğunu, ancak günümüzde şehirler ve bölgeler arasında elektronik cihazlar vasıtasıyla yapılan ticaretlerde meclis muhayyerliğini ispat etmenin büyük sorunlara ve uzak durulması gereken tartışmalara neden olacağından, günümüzde yapılan alışverişlerde meclis muhayyerliğinin olmaması gerektiğini ifade etmiştir.[248]

Muhammed Takî Osmânî, îcab ve kabûlün her iki tarafın rızasını gösteren sığalarla yapılabildiği gibi, her iki tarafın rızasını gösteren teâtî yoluyla da yapılabileceğini, teâtî yoluyla yapılan alışverişlerde mezhepler arasında bazı ihtilafların olduğunu belirtmiştir.[249] Ancak İbni Âbidîn'in de belirttiği gibi, her zamanda bu şekil alış-verişin yapıldığını, Peygamberimiz (s.a.v.) zamanında da bu şekilde alış-verişin çok yaygın olduğu, ama ne Peygamberimiz (s.a.v.) ne de sahâbeden alışverişlerde îcab ve kabûl sîğalarının kullanılması gerekir şeklinde bir şart koşulmadığını ifade etmiştir.[250]

---

[244] Bkz. Osmânî, **Fıkhu'l-Buyû',** c.1, s. 61-66
[245] Bkz. Orhan Çeker**, Fıkıh Dersleri 1**, Ensar yayınları, konya 1434/2013, s. 47; Osmânî, **Fıkhu'l-Buyû',** c.1, s. 63-64
[246] Maide: 5/1
[247] **Buhârî**: Buyû': 42; Müslim, Buyû': 45
[248] Osmânî, **Fıkhu'l-Buyû',** c.1, s. 64
[249] Osmânî, **Fıkhu'l-Buyû',** c.1, s. 66-68
[250] Bkz. Osmânî, **Fıkhu'l-Buyû',** c.1, s. 69; İbni Kudâme, **el-Muğni,** c. 6, s. 8

Muhammed Takî Osmânî'ye göre teâtî yoluyla yapılan fasit akitlerde bey' sahîh olmaz. Ancak teâtî ile yapılan akdin, fasit akid üzerine yapılmadığı, yeni bir akid üzerine yapıldığını gösteren karineler varsa o zaman bey' sahîh olur.[251]

3.1.3. Taraflar

3.1.3.1. Tarafların Akid Yapmaya Ehil Olmaları

Bey' akdinde tarafların akıllı ve mümeyyiz olmaları gerekir. Mümeyyiz olmayan çocuğun akid yapmaya ehil olmadığına ihtilaf yoktur. Ancak mümeyyiz çocuğun akid yapmaya ehil olup olmadığı ile ilgili mezhepler arasında ihtilaf vardır. Hanefî, Mâlikî ve Hanbelîler mümeyyiz çocuğu akid yapmaya ehil görürken[252] Şâfiîler mümeyyiz çocuğun akid yapmaya ehil olmadığını söylemişlerdir.[253]

Muhammed Takî Osmânî'ye göre bazı fakihler mümeyyizi yedi yaşla sınırlandırmışsa da çoğu fukahâ muamelatta mümeyyizlik yaşını belli bir yılla sınırlandırmamıştır. Çünkü her çocuğun durumu farklıdır. Bazıları erken yaşta muâmelatları anlarken bazıları daha ileriki yaşlarda anlayabiliyor. Mümeyyizlikte asıl olan muayyen bir yaş değil, çocuğun fikirlerinin olgun olmasıdır.[254]

Muhammed Takî Osmânî'ye göre alışverişlerde bir şeyi anlamayacak derecede sarhoş olanın hükmü mecnunun hükmü gibidir. Yaptığı bey' geçersizdir. Ancak sarhoşluğun farklı dereceleri vardır. Bey'in sıhhati için asıl olan kasıt ve rızadır. Eğer sarhoş, bey'in manasını ve sonuçlarını anlayacak durumda ise bey' sahîhtir. Ancak bey' yapılırken bey'in manasını ve sonuçlarını anlamayacak derecede olduğunu iddia ederse bunu ispatlaması gerekir. Mâlikîler ispatı için yemin etmesini yeterli görürken Hanefîler ispatlaması gerektiğini söyler. Osmânî, Böyle durumlarda olay kadıya havale edilir ve kadının vereceği hükme bakılır demiştir.[255]

Bey'in sıhhati için akid yapanların birden fazla kişiden oluşması lazımdır. Her iki tarafta da aynı şahsın olması câiz değildir. Her dört mezhepte vekilin mebî'i (satılan mal) kendisine satmasını câiz görmemiştir. Mezhepler arasında maslahat için

---

[251] Osmânî, **Fıkhu'l-Buyû',** c.1, s. 72
[252] Desûkî , **Hâşiyetu't-Desûkî ala'ş-Şerhi'l-Kebîr**, c.3, s. 5
[253] Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Gazâlî (ö. 505/1111),**el-Vasît fi'l-Mezhep,** Thk: Ahmet Mahmut İbrahim, Dâru's-Selâm, yy, 1417/1997, c. 3, s.12
[254] Osmânî, **Fıkhu'l-Buyû',** c.1, s. 151
[255] Osmânî, **Fıkhu'l-Buyû',** c.1, s. 155

vekâlet durumunda her iki tarafta bir şahsın olabileceği ile ilgili ihtilaflar olsa da bu konuda asıl olan akdin her iki tarafını tek bir şahsın temsil etmemesidir. Çünkü bu, iki tarafın olmasını gerektiren "akdin" mantığına aykırıdır.[256]

3.1.3.2. Tarafların Akid Yapmaya Razı Olması

Alışverişin câiz olabilmesi için her iki tarafın rızası olması gerekir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda batıl yollarla yemeyin. Ancak karşılıklı rıza ile yapılan ticaretle olursa o başkadır. Kendinizi helâk etmeyin. Şüphesiz Allah, size karşı çok merhametlidir."[257]

Resûlullâh (s.a.v.) ise şöyle buyuruyor: "Bey' karşılıklı rızayladır."[258] Başka bir hadiste "Alış-veriş yapanlar birbirinden memnun olarak ayrılsınlar."[259] buyurmuştur.

3.1.4. Bey'in Sıhhati İçin Mebî'te Bulunması Gereken Şartlar

Burada mebî'te bulunması gereken şartları ele alacağız. Bu şartlardan bazıları bey'in in'ikâd şartları için gerekliyken bazıları bey'in sıhhati için gereklidir.

3.1.4.1. Mebî'in Mal Olması

Mebî'in mal olması bey'in in'ikâd şartlarındandır. Mezhepler malın tarifinde ihtilaf etmişlerse de mal olmayan şeylerde yapılan alışverişin batıl bey' olduğu üzerine ittifak etmişlerdir.[260]

3.1.4.1.1. Ticari İsmin ya da Markanın Satımı

Pazarlarda bazı tacir ya da ticari şirketler kaliteli mal ürettiklerine dair insanlar arasında iyi anılırlar. İnsanlar o markanın ismini bir mal üzerinde gördüklerinde marka ismine olan güvenlerinden dolayı o malı almayı tercih eder.

---

[256] Bkz. Osmânî, **Fıkhu'l-Buyû',** c.1, s. 182-187
[257] Nisa: 4/29
[258] Beyhakî, **es-Sünenü'l-Kübrâ**, c. 6, s. 29
[259] Tirmizî, Buyu: 27/1248
[260] Osmânî, **Fıkhu'l-Buyû',** c.1, s. 261

Zamanla bu ticari isim ya da markayla üretilen mallar müşterilerin daha çok bu malları tercih etmesine sebep olur ve bu markanın tüccarlar nazarında bir kıymeti olur. Başka tacirler mallarını bu markayla satmasınlar diye de marka sahibi bu ismi devlet nezdinde adlarına tescil ettirirler.

Muhammed Takî Osmânî, ticari isim ya da marka her ne kadar asılları mal olmayan mücerret bir hak olsalar da ancak büyük emek ve para harcayıp devlet nezdinde bu marka tescil edildikten sonra kanuni bir hüviyet kazanmış olduğunu söyler. Marka sahibinin elindeki şahadet yazısı ve devletteki kaydın bu hüviyeti temsil ettiğini, bunun da ayni haklara benzediğini ve tüccarların örfünde bunun mal olduğunu, öyleyse marka ismi ya da ticari ismin satılabileceğini, şüphesiz ki genel örfte bazı eşyaların mala dâhil edilebileceğini söyler. Mesela, elektrik ve gazın mal olduğunu söyleyen olmamıştır. Çünkü bunlar kendi nefisleriyle kaim değiller. Ancak zamanımızın değerli mallarından oldukları ve alışverişlerinin câiz olduğuna dair bir şüphenin olmadığı, çünkü bu iki maddenin çok faydalı olduğunu, bunları ele geçirme imkânının var olduğunu ve insanların örfünde mal olarak kabul edildiğini söyler. Aynen ticari isim ya da marka ismi de devlet nezdinde kayıt edildikten sonra tüccarlar örfünde bir değere sahip olduğunu, her ne kadar kendi nefsiyle kâim olmasa da malın özelliklerini kendinde bulundurduğunu, şer'an bunun alınıp satılmasında herhangi bir maninin olmayacağını söylemiştir. Ancak marka isminin başka yerlerde kullanılması durumunda, insanların geneline bu açıklanmamışsa ve insanlar da üretilen malın kalite derecesinden habersizse şüphesiz bunun kandırma ve haram olduğunu ifade etmiştir.[261]

3.1.4.1.2. İbtikâr (Patent), Basım ve Yayın Hakkı Satımı

Muhammed Takî Osmânî'ye göre ibtikâr (patent) ve basım hakkını devlet nezdinde tescilletilebilmek için büyük mal ve çaba harcanması gereken bir şeydir. Bu patentin devlette kaydının olması ve devlet tarafından patent sahibine verilen patent belgesi de bu patente hukuksal bir özellik yüklemektedir. Bu yüzden bu, tacirler örfünde mütakavvim mal olarak itibar edilir. Öyleyse tescilli olan bu hakkın yaygın örfe göre mal olarak kabul edilmesi gerekir. Örf, bazı eşyaları mal ve ayn hükme

[261] Osmânî, **Fıkhu'l-Buyû',** c.1, s. 276-278

dâhil edebilir. Burada örfe itibar etmek Kur'ân ve sünnete muhalefet değildir. Burada kıyasa muhalefet vardır. Kıyas da bazen örf için terk edilebilir.[262]

Muhammed Takî Osmânî'ye göre insan satın aldığı bir kitapta istediği gibi tasarruf etme hakkına sahiptir. Bunlar okuma, faydalanma, satma ve hediye etme gibi haklardır. Ancak aldığı kitabın aynısı basma mebi'ten faydalanma haklarına dâhil değildir. Mesela, bir insan elindeki parayı istediği gibi tasarruf etme hakkına sahiptir. Ancak elinde olan paranın aynısını basma hakkına sahip değildir. Öyleyse bir şeye sahip olmak aynısını çoğaltıp üretme hakkını vermez.[263]

Sonuç olarak patent ve telif hakkı hukuken muteber bir haktır. Patent ve telif sahibinin izni olmadan kişinin bu haklardan tasarruf etmesi câiz değildir. Bilgisayar programlarını da bu haklara kıyaslayabiliriz. Bu hak sahiplerinin izni olmadan bunların aynısı ticaret ve kâr etme amacıyla başkaları tarafından çoğaltılamaz. Ancak şahsi faydalanmalar ya da arkadaşına ücretsiz vermek için yapılan çoğaltmalar ibtikâr hakkına tecavüz değildir. Bazı kitap yayıncıları ve bilgisayar programcılarının, aşırıya gidip bu kitap ve programlar şahsi istifadeler için kopyalanamaz, ya da herhangi bir kısmı kopyalanamaz şeklindeki yasaklamaları da kabul edilemez. Çünkü kitabı ya da programı satın alan kişi şahsi istifade için bunlardan istediği şekilde tasarruf etme hakkına sahiptir. Yasak olan bunların izinsiz, ticaret ve kâr etmek amacıyla çoğaltılmasıdır.[264]

3.1.4.1.3. Bey'u'l-İhtiyârât (Opsiyonlu Satış)

Taraflardan birinin belirlenmiş müddette üzerine anlaştıkları fiyat üzerinden bir şeyi alması ya da satmasıdır. Bu alış-veriş şekli dünya borsasında yaygındır. Mesela: Biri ileriki bir zamanda buğday almaya ihtiyaç duymaktadır. Ancak buğday fiyatının yükselmesinden endişe ediyor. Bir başka şahıs da gelip istediğin buğdayı belirlediğimiz zaman içinde şimdiden fiyatı belirtilmek üzere istersen benden almaya muhayyersin diyor. Buna göre bir anlaşma gerçekleşiyor. Ya da bunun tam tersi, satıcı malını ileriki bir zamanda satmak istiyor, ama fiyatın düşmesinden endişeleniyor. Başkası gelip bu malını belirlediğimiz müddet içinde bugünden

[262] Osmânî, **Fıkhu'l-Buyû',** c.1, s. 281-286
[263] Osmânî, **Fıkhu'l-Buyû',** c.1, s. 286
[264] Osmânî, **Fıkhu'l-Buyû',** c.1, s. 281-286

belirlediğimiz fiyat üzerine bana satmakta muhayyersin diyor ve buna uygun bir anlaşma sağlanıyor.

Muhammed Takî Osmânî'ye göre bu şekil alışverişler, insanlar arasında her ne kadar yaygın olsa da İslâm hukukuna göre batıl bir bey'dir. Çünkü müşteriye herhangi bir mal ve hak intikal ettirilmiyor. Bu da insanların malını batıl yolla yemektir.[265]

3.1.4.2. Mebî'in Mütekavvim Olması

Muhammed Takî Osmânî'ye göre mebî'in mütekavvim olması bey'in in'ikâd şartlarındandır. Örf ve şer'a göre mütekavvim olmayan mallarda bey' gerçekleşmez.[266]

Muhammed Takî Osmânî'ye göre fakihlerin gayri mütekavvim malın satımını men etmelerinin illeti, kendilerinden yararlanılmadığı içindir. Ancak ilaçlarda kullanmak, deri ve kemiklerinden istifade etmek için kullanılan bütün hayvanların satımını câiz görmüşlerdir. Muhammed Takî Osmânî, örfe göre kendisinden yararlanılan her şey örfi mütekavvim olduğunu, satımlarının câiz olabilmesi için şer'an kendisinden istifadenin mubah olması gerektiğini söylemiştir.[267]

İbni Kudâme'in: "Şer'an satımlarının yapılmaması gerektiği belirtilen istisnalar dışında kendisinden istifade edilmesi mubah olan her şeyin satımı câizdir"[268] sözleri de Osmânî'nin söylediklerini desteklemektedir.[269]

3.1.4.2.1. İçinde Alkol Olan İlaç ve Gıdalar

Muhammed Takî Osmânî, günümüzde çoğu ilaçlarda, gıdaların ömrünün uzatımında ve bazı kimyevi nedenlerden dolayı alkol kullanıldığını ve çoğu yeni sanayilerde bundan kaçınmanın mümkün olmadığını ifade etmektedir.[270]

Şâfiîlere göre şifa olacağı biliniyorsa sarhoş etmeyen haram şeylerle de tedavi olunabilir. Sarhoş edici şeyleri ise tedavi için kullanmak câiz değildir.[271] Ancak

[265] Osmânî, **Fıkhu'l-Buyû',** c.1, s. 287-288
[266] Osmânî, **Fıkhu'l-Buyû',** c.1, s. 289
[267] Osmânî, **Fıkhu'l-Buyû',** c.1, s. 289-290
[268] İbn Kudâme**, el-Muğnî,** c. 6, s. 304
[269] Osmânî, **Fıkhu'l-Buyû',** c.1, s. 290
[270] Osmânî, **Fıkhu'l-Buyû',** c.1, s. 292

başka ilaç yoksa içkinin başka bir ilacın içine karıştırılıp tüketilmesi câizdir.[272] Mâlikî ve Hanbelîlerin de haram olan şeylerle tedavi olunamayacağı üzerine ittifak etmişlerdir.[273]

Muhammed Takî Osmânî, Hanefîlerden Ebû Yûsuf'un kavline göre içinde şifa olduğu ve ondan başka ilacın olmadığı biliniyorsa haram olan ilaçların da tedavi için kullanılabileceğini belirtmiştir.[274]

Muhammed Takî Osmânî, eğer hastalığın tedavisinde kullanılacak başka bir ilaç yoksa tedavi için gerektiğinde mutlak olarak alkolün de kullanılabileceğini ifade etmiştir.[275]

Muhammed Takî Osmânî'ye göre güzel kokular, mürekkep ve boyalar gibi beden dışında kullanılan alkollerin câiz olup olmaması, necis ya da temiz olup olmamalarına bağlı olduğunu ifade etmiştir.[276] Osmânî, Mâlikî, Şafiî ve Hanbelîler gibi içkinin her çeşidini necis gören ve suyun dışındaki sıvılara vasfını değiştirmeyecek derecede olsa da birazcık girmesiyle o sıvının necis olacağını söyleyenlere göre de alkollü güzel kokuların temiz olduğunu söylemenin cidden zor olduğunu ifade etmiştir.[277]

Sonuç olarak Ebû Hanîfe, İbni Teymiye ve çağdaş bazı âlimlerin içinde alkol olan güzel koku ve benzeri şeylerin temiz olduğunu söyleyenlerin dışında, bunların temiz olduğunu söylemek doğru değildir.[278]

Muhammed Takî Osmânî'ye göre afyon ve haşhaş gibi sarhoş edici özelliği olan katı maddeler necis değildir. Bunları ilaç ve diğer sanayi işleri için kullanmak mubahtır. Şer'an bunları satmak da câizdir. Ancak müşterinin bunları gayrimeşru bir şeyde kullanacağının bilinmesi durumunda malı o müşteriye satmak câiz değildir.[279]

---

[271] Ebû Zekeriyyâ Muhyittin b. Şeref en-Nevevî (ö. 676/1277), **eL-Mecmû' Şerhu'l-Muhezzeb li'ş-Şîrâzî**, Mektebetü'l-İrşâd, Cidde, ty., c. 9, s. 54-55

[272] Şemseddin Muhammed b. Ebi'l-'Abbâs Ahmed b. Hamza b. Şihâbuddîn er-Ramlî (ö. 1004/1595), **Nihâyetü'Muhtâc ilâ Şerhi'l-Minhâc,** Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1424/2003, c. 8, s. 14

[273] İbni Kudâme, **el-Muğnî,** c. 12, s.499-500

[274] Osmânî, **Fıkhu'l-Buyû',** c.1, s. 291-293

[275] Osmânî, **Fıkhu'l-Buyû',** c.1, s. 293

[276] Bkz. Osmânî, **Fıkhu'l-Buyû',** c.1, s. 294-296

[277] Bkz. Osmânî, **Fıkhu'l-Buyû',** c.1, s. 294-296

[278] Osmânî, **Fıkhu'l-Buyû',** c.1, s. 296

[279] Osmânî, **Fıkhu'l-Buyû',** c.1, s. 298

3.1.4.2.2. Jelatinin Hükmü

Muhammed Takî Osmânî'ye göre etlerinin yenilmesi şer'an helâl olan hayvanların deri ve kemiğinden yapılan jelatinler şüphesiz helâldir.[280] Kesilmemiş hayvanların derisinden yapılan jelatinin ise helâl olduğunu söyleyen bazı muasır âlimler olsa da, kendisinin bizzat bazı fabrikalarda jelatin üretiminin nasıl yapıldığını gözlemlediğini ve jelatin üretilen maddeler her ne kadar bazı kimyevi değişikliğe uğrasa da mahiyetinin tam olarak değişmediğini ifade etmektedir.[281] Osmânî, bu konuda uzman olan birisinden dinlediğime göre de jelatin üretiminde kullanılan derilerde tam olarak istihalenin gerçekleşmediğini, sadece derilerin temizlendiğini ve sıvıya dönüştürüldüğünü belirtmiş ve katı maddelerin sıvılaştırılmasıyla mahiyetinin değişmeyeceğini, bu yüzden şimdiye kadar jelatinde istihâle'nin[282] gerçekleştiği düşüncesine kani olmadığını ifade etmiştir.[283]

3.1.4.2.3. Kan Satmanın Hükmü

Muhammed Takî Osmânî, fakihlere göre kanın necis olduğunu, satımının câiz olmadığını, ancak tıbbî bir zaruret için karşılıksız kan verenlerin olmayışı durumunda satın alınabileceğini, ancak bu parayı almanın satıcıya câiz olmadığını ifade etmiştir.[284] Osmânî, zamanımızda tavuk yetiştiriciliği ve kümes hayvancılığında kanın gıda olarak tüketilmekte olduğunu, kanın bütün naslara göre necis olduğunu, hayvanlara gıda olarak verilmesinin ve satılmasının câiz olmadığını ifade etmiştir.[285]

3.1.4.2.3. Heykel ve İnsan Şeklindeki Oyuncakların Hükmü

Muhammed Takî Osmânî'ye göre heykel kırdırılıp faydalı bir şeyde kullanılacaksa bu durumda satımı câizdir. İnsan şeklindeki oyuncak alışverişlerinin câiz olduğu ise Hz Aişe'nin bir kız oyuncağının olduğu ve onunla oynadığı[286] sözüne

---

[280] Osmânî, **Fıkhu'l-Buyû',** c.1, s. 305
[281] Osmânî, **Fıkhu'l-Buyû',** c.1, s. 306
[282] İsthâle: "Necis bir maddenin yapı değişimine uğrayarak temiz hale gelmesi" anlamına gelmektedir. Kâfiş Hamdi Okur, **"İstihâle"**, DİA, TDV Yayınları, İstanbul 2016, c. 1, s. 674-676
[283] Osmânî, **Fıkhu'l-Buyû',** c.1, s. 306
[284] Osmânî, **Fıkhu'l-Buyû',** c.1, s. 308
[285] Osmânî, **Fıkhu'l-Buyû',** c.1, s. 308
[286] Buhârî, **Kitâbu'l-Edep**: 81/6130

dayandırılmaktadır. Ancak bu tür oyuncaklar puta benzemeyecek derecede küçük olduğundan alışverişleri câiz görülmüştür. Günümüzde ise insan şeklinde üretilen bazı oyuncaklar tam olarak puta benzemektedir. Bu sebepten bu gibi oyuncakların alışverişlerinin men edilmesi gerekir.[287]

3.1.4.3. Mebî'in Mevcud Olması

Selem ve istisnâ' dışındaki bey'lerde mebî'in mevcud olması gerekir. Bu da bey'in in'ikâd şartlarındandır. Mevcud olmayan bir şeyin bey'i yapılamaz. Peygamberimiz (s.a.v.) henüz teslim alınmamış, elde edilmemiş malların satışını yasaklamıştır.[288]

Muhammed Takî Osmânî, selem akdi hariç, daha çıkmadan satılan meyvelerin satımının câiz olmadığı, çünkü bunun mevcud olmayan bir şeyin satımı olduğunu, ancak yeme ve hayvan yeminde kullanacak kadar istifade edilebilecek meyvelerin satışının ittifakla câiz olduğunu ifade etmiştir.[289]

Muhammed Takî Osmânî, selem ve istisnâ' yoluyla alınan malların teslim alınmadan satılamayacağı, çünkü bu malların ya yok ya da gayri memlûk hükmünde olduğunu ifade etmiştir.[290]

3.1.4.4.Mebî'in Memlûk Olması

Muhammed Takî Osmânî, bey'in in'ikâd şartlarından birisinin de mebî'in memlûk olması gerektiği, memlûk olunmayan bir şeyin satımının batıl olduğunu Peygamberimiz (s.a.v.) şu hadisine dayandırarak ifade etmiştir: "Kişi mülk edinmediği bir şeyi satamaz."[291] Osmânî, ancak akid anında paranın müşterinin mülkiyetinde olmasının gerekmediği, bunun bey'in sıhhat şartlarından olmadığını ifade etmiştir.[292]

---

[287] Osmânî, **Fıkhu'l-Buyû',** c.1, s. 319
[288] Ebû Abdillah Muhammed b. Yezîd b. Mâce el-Kazvînî (ö. 673/1274), **Sünen**, Thk. Râid sabri b. Ebî 'Alfa, Dâru'l- Hadâra li'n-Neşri ve'd-Tevzî', Riyad 1436/2015, Ticaret: 37; Buhârî, Buyu': 2143
[289] Osmânî, **Fıkhu'l-Buyû',** c.1, s. 326-327
[290] Osmânî, **Fıkhu'l-Buyû',** c.1, s. 333
[291] Ebû Dâvud, Buyû': 60/3477
[292] Osmânî, **Fıkhu'l-Buyû',** c.1, s. 334

Muhammed Takî Osmânî'ye göre aslı mubah olan ama memlûk olmayan bir şey satılamaz. Peygamberimiz (s.a.v.) bir hadisi şerifte şöyle buyurmuştur: "Kişi sahip olmadığı bir şeyi satamaz."[293] Osmânî, gayri memlûk bir yerde yeşeren otların ya da memlûk olan ama ekilmeden kendiliğinden yeşeren otların satılamayacağını, ancak biçilip toplandıktan sonra mülkiyete geçtiğinden satımının câiz olduğunu ifade etmiştir.[294]

Muhammed Takî Osmânî, çöldeki av hayvanlarının ve havada uçan kuşların da memlûk olmadıkları için satılamayacağını belirtmiştir.[295]

Günümüzde bazı devletler, avlanmayı sadece avlanma ruhsatı olanlarla sınırlandırmıştır. Osmânî, bu ruhsatın para karşılığında satılmasını haksızlık olarak ifade etmiştir. Çünkü Allah (c.c) avlanmayı herkese mubah kılmış, bütün insanları bundan alıkoyup sadece para karşılığında avlanma ruhsatı alanlara bu iznin verilmesinin câiz olmayacağını belirtmiştir.[296]

3.1.4.5.Mebî'in Makdûru't-Teslîm (Teslim Edilebilir) Olması

Muhammed Takî Osmânî, bey'in in'ikâd şartlarından biriside mebî'in teslim edilebilir olması gerektiği, bu konuda asıl olan Resûlullâh'ın (s.a.v.) "bey'u'l-garari yasaklamış"[297] hadisi olduğunu ifade etmekte.

Bey'ul-garar, yasak alışverişlerle ilgili üzerinde en fazla durulan konulardan birisidir. İmam Nevevî bey'u'l-garar yasağının, alış-veriş konusunun asıllarından en büyük bir asıl olduğunu ifade etmiştir.[298]

Garar sözlükte: Risk, aldatma, hile yapma, kişinin bilmeden canını ve malını tehlikeye atma gibi manalara gelir.[299]

---

[293] Ebû Abdirrahmân Ahmet b. Şuayb b. Ali en-Nesâî (ö. 303/915), **Sünen**, Thk. Râid sabri b. Ebî 'Alfa, Dâru'l-Hadâra li'n-Neşri ve'd-Tevzî', Riyad 1436/2015, Buyû': 60/4612

[294] Osmânî, **Fıkhu'l-Buyû',** c.1, s. 334-335

[295] Osmânî, **Fıkhu'l-Buyû'**, c.1, s. 336

[296] Osmânî, **Fıkhu'l-Buyû'**, c.1, s. 336

[297] Ebû Abdillah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî (ö.241/855), **Müsned el-İmâm Ahmed b. Hanbel,** Thk: Şuayb el-Arnaûti, Müessesetü er-Risâle, Beyrut 1416/1996, c.10, s. 393; Buhârî, Buyû':61/2143; İbni Mâce, Ticârât: 23/2194

[298] Nevevî, **Sahîhu Müslim bi Şerhi'n-Nevevî,** Müessesetu Kurtuba, yy., 1414/1994, c. 10, s. 220

[299] İbrahim Kâfi Dönmez, **"Garar",** DİA, TDV Yayınları, İstanbul 1996, c. 16, s. 366-377

İslâm Hukuku terimi olarak ta: Cürcânî, "akıbeti meçhul olan ve elde edilip edilemeyeceği bilinemeyen şey"[300], Serahsî de, "mestûru'l-'âkibe"[301] (sonu bilinmeyen) şey olarak ifade etmişlerdir.

Muhammed Takî Osmânî'ye göre akid anında gayri makdûru't-teslim (teslim edilmesi mümkün olmayan) olan mallar garar kısmına girer. Çünkü satıcının mebî'i teslim edebilip edememe durumu belli değildir. Osmânî'ye göre borç verenin borcunu gayri medyununa satmasında da garar olduğu için câiz değildir. Bu konuda cumhurun görüşünü kabul etmek daha doğrudur. Ancak selem ve içinde faiz ihtimali olan borçlar dışında semeni hâl ile dâinin (borç veren) borçlusuna borcunu satabilir. Mesela, dâin (borç veren) medyununa: "Bu elbiseyi, sende olan borcuma karşılık bana sat" demesi gibi.[302]

3.1.4.6. Mebî'in Malum Olması

Muhammed Takî Osmânî, mebî'in malum olması bey'in sıhhat şartlarından olduğu, meçhul olan şeylerin satılmasında insanları tartışmaya götürecek cehâletin (bilinmezliğin) olduğunu, bununda garar alış-verişi olduğunu, ancak cehâletin mecliste ortadan kalkmasıyla bey'in sahîh bey'e dönüşeceğini ifade etmiştir.[303]

Muhammed Takî Osmânî, mebî'in cinsinde olan cehâletin Resûlullâh (s.a.v.) tarafından yasaklandığını,[304] mebî'in tayininde olan cehâletin ise eğer mebî'in taneleri arasında farklılıklar varsa bunun bey'in sıhhatine mani olduğunu, ancak mebî'in taneleri arasında tartışmaya sebebiyet verecek derecede bir farklılık yoksa mebî'in tayin edilmesinin gerekli olmadığı, bu bey'in câiz olduğunu ifade etmiştir.[305]

Muhammed Takî Osmânî, kilo, tartma ve adetle olan alışverişlerde mebî'in miktarının belli olması gerektiği ve bunun bey'in sıhhat şartlarından olduğu, ancak işaret ya da tayinle yapılan bey'lerde mebî'in miktarının bilinmesinin gerekli

[300] Ali b. Muhammed Seyyid Şerîf el-Cürcânî (ö. 816/1413), **Mu'cemu't-Te'rîfât,** Dâru'l-Fadîle, Kahire, ty., s. 135/1287
[301] Şemseddin Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl es-Serahsî, (ö. 483/1090), **el-Mebsût,** Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, ty.,c. 12, s. 194
[302] Bkz. Osmânî, **Fıkhu'l-Buyû'**, c.1, s. 341-351
[303] Osmânî, **Fıkhu'l-Buyû'**, c.1, s. 369
[304] Müslim, Buyû': 2/1513
[305] Osmânî, **Fıkhu'l-Buyû'**, c.1, s. 370

olmadığını ifade etmiştir.[306] İşaret bey'ine misal olarak satıcının sayıları belli olmayan: "Bu koyun sürüsünü sana bu kadara sattım" demesi gibi, tayin bey'ine misal olarak da, müşterinin kaç zira olduğunu bilmediği bir tarlayı, satıcının: "Filan tarlayı sana bu kadara sattım" demesi gibi.

3.1.4.6.1. Topraktan Muayyen Olmayan Bir Parçanın Satılması

Topraktan muayyen olmayan bir parçanın satımı şeklindeki bey' Ebû Hanîfe'ye görece câiz değildir.[307] Osmânî, ancak Şâfiî, İmam Muhammed ve İmam Yûsufa göre bunun câiz olduğunu ifade etmiştir.[308]

Muhammed Takî Osmânî'ye göre eğer bu tayin belirsizliği tartışma yaratacaksa Ebû Hanîfe'nin görüşünü almanın daha doğru olacağı, şayet öyle bir durum ortada yoksa sâhibeyn'in (İmam Muhammed ve İmam Yûsuf) görüşlerini almanın daha doğru olacağını ifade etmiştir.[309]

Sonuç olarak, bu şekilde yapılan toprak alışverişlerinde müşahede etmekteyiz ki ileriki zamanlarda o toprağın imara açılıp değer kazanmasıyla bazı sıkıntılar ortaya çıkmakta. Çünkü her ortak kendi parçasının en iyi konumda olmasını istemekte ve buda tartışmaya neden olmakta, bu konuda Muhammed Takî Osmânî'in de ifade ettiği gibi öyle bir durum söz konusuysa Ebû Hanîfe'nin görüşünü almak daha evla olacaktır.

3.1.4.6.2. Açık Büfelerdeki Yemeklerin Hükmü

Günümüzde bazı lokantalar, oteller ve yemek büfeleri, müşterilerine açık büfe şeklinde yemek servisi hizmeti vermekte ve müşterisine belirlenmiş bir fiyat üzerinden istediği yemeği yeme hakkını vermektedir.

Muhammed Takî Osmânî, burada verilen paranın malum olduğunu, lakin mebî'in cinsi ve miktarının gayri muayyen olduğunu, bununda kıyasa göre câiz olmadığını, çünkü garara götüren bir cehâletin olduğunu, lakin insanların bu

---

[306] Osmânî, **Fıkhu'l-Buyû'**, c.1, s. 371-372
[307] Zeynüddîn b. İbrahim b. Muhammed b. Nüceym el-Hanefî (ö. 970/1563), **el-Bahrü'r-Râik Şerhu Kenzi'd-Dekâik,** Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut 1417/1997, c. 5, s. 487-488
[308] Osmânî, **Fıkhu'l-Buyû'**, c.1, s. 377
[309] Osmânî, **Fıkhu'l-Buyû'**, c.1, s. 377

muameleyi hiç endişe duymadan yaptıklarını, burada affedilen gararu'l-yesîr'in olduğunu ve bununda akdi bozmayacağını ifade etmiştir.[310]

3.1.4.7. Mebî'in Kabzedilmiş Olması

Kabz, sözlükte: "Bir şeyi elle tutup almak, dürmek ve daraltmak" gibi anlamlara gelmekte. Fıkıh ıstılahında ise: "Bir kimsenin hukuki bir işleme dayalı biçimde maliki olduğu malı tasarrufta bulunabileceği şekilde elinin altına alması" demek.[311] Kâsânî'ye göre ise: "temekkun,[312] tahallî[313] ve engellerin örfe ve âdete göre gerçekten ortadan kalkması" anlamına gelmekte.[314]

Muhammed Takî Osmânî, kabz'ın bey'in sıhhat şartlarından olduğunu, satıcının mebî'i gerçekte ve hükmi olarak kabzetmiş olması gerektiğini, memlûkte olsa, kabzedilmemiş bir şeyi satmanın şer'an fasit olduğunu ifade etmiştir.[315]

Bu konuda asıl olan Resûlullâh'ın (s.a.v.) şu hadisidir: "Kim bir taamı satın alsa onu teslim almayana kadar satmasın."[316]

Muhammed Takî Osmânî, her dört mezhepte de gayrimenkulde kabz'ın tahallî (Malın ilk sahibi olan kişi tarafından bir engel olmaksızın ve üçüncü kişilerin o malda bir hakkı olmaksızın yeni sahibinin ulaşa bileceği bir duruma getirmek) ile olduğunu, evde ki tahallî'nin evin anahtarını teslim etmekle gerçekleştiğini ifade etmiştir. Osmânî, satılan kiralık evin icâre süresi bitmeden teslimin gerçekleşmeyeceğini, ancak kiracının satıcıyla anlaşmasını feshedip müşteriyle yeni bir akid yapması durumunda kabzın gerçekleşeceğini ve satıcının müşteriye "bu günden evin kirası sana ait olmak üzere evi sana teslim ettim" dese ve müşteride kabûl etse kabz'ın bu şekilde de gerçekleşeceğini ifade etmiştir.[317]

---

[310] Osmânî, **Fıkhu'l-Buyû'**, c.1, s. 388

[311] H. Yunus Apaydın**, "Kabz",** DİA, TDV Yayınları, İstanbul 2001, c. 24, s. 45-49

[312] Hak sahibi yeni mâlikin tasarrufta bulunma buluna bilme iktidarı anlamına gelmekte. Bkz. Apaydın, **"Kabz",** DİA. c. 24, s. 45-49

[313] Malın ilk sahibi olan kişi tarafından bir engel olmaksızın ve üçüncü kişilerin o malda bir hakkı olmaksızın yeni sahibinin ulaşa bileceği bir duruma getirmek anlamına gelir. Bkz. Apaydın**, "Kabz",** DİA. c. 24, s. 45-49

[314]Vüzerâu'l-Evkâf veş-Şu'ûnu'l-İslâmî**, el-Mevsû'tü'l-Fıkhiyye,** Evkâfu'l-kuveyt, Kuveyt 1415/1995, c. 32, s. 257

[315] Osmânî, **Fıkhu'l-Buyû'**, c.1, s.392

[316] Buhârî, Buyû': 55/2136

[317] Osmânî, **Fıkhu'l-Buyû'**, c.1, s.398- 401

3.1.5. Semen'in Hükümleri ve Şartları

3.1.5.1. Semenin Mal Olması

Mebî'in mütakavvim ve mal olması gerekir şartları, semen için de geçerlidir.

3.1.5.2. Semenin Malum Olması

Semenin malum olması semenin sıhhat şartlarındandır. Semenin cinsinde, tayininde, ya da miktarında olan cehâlet bey'i ifsat eder. Çünkü burada garar vardır.[318]

Resûlullâh (s.a.v.) "bir bey'in içinde iki bey'i yasaklamıştır"[319] hadisi bu konuda delil teşkil etmekte.

3.1.5.2.1. Piyasa Fiyatıyla Yapılan Satış

Muhammed Takî Osmânî'ye göre eğer piyasada satılan malın fiyatı kişiden kişiye değişikse, mesela: bir tüccar belli bir malı beş dirheme satarken ötekisi on dirheme satıyorsa, alış-veriş si'rü's-sûk (piyasa fiyatıyla) yapılamaz. Çünkü semen bir tüccarda beş dirhemken öbürüsün de on dirhemdir, burada semeni gayri malum olduğu için si'rü's-sûk (piyasa fiyatıyla) ile alış-veriş câiz değildir. Çünkü bu alışverişlerde semen meçhul olduğu için fahiş bir cehâlet ortaya çıkmakta ve insanlar arasında tartışmaya sebep olmakta. Ancak piyasadaki mal tüccardan tüccara fiyatı değişmeyen, muamelat yapanların bildiği belli bir standart fiyat ayarına göre olan mebî'lerde, insanları hata ve tartışmaya götürecek bir ihtimalin olmadığından bu şekil piyasa fiyatıyla yapılan alışverişler câizdir.[320]

3.1.5.2.2. Önceden Yapılmış Bir Alışveriş Esası Üzerinden Semenin Tayin Edilmesi

Muhammed Takî Osmânî'ye göre bey'in sıhhati için ya akid anında semenin belirlenmesi veya tartışmaya mahal vermeyecek şekilde anlaşılmış belli bir standart

[318] Osmânî, **Fıkhu'l-Buyû'**, c.1, s. 423
[319] Nesâî, Buyû'; 73/4632
[320] Osmânî, **Fıkhu'l-Buyû'**, c.1, s. 430

ayarına göre semenin belirlenmesi ya da ticari muamelatlara göre semenin belirlenmesi gereklidir.[321]

Muhammed Takî Osmânî, bey'in sıhhati için semenin akid anında müşterinin mülkünde olmasının gerekli olmadığını, semenin müeccel de olabileceğini ifade etmiştir.[322]

3.1.6. Semenin Eda Edilme Şekli

3.1.6.1. Havaleyle Eda Edilmesi

Havale sözlükte: "Bir şeyi bir yerden nakletme, yönünü değiştirme, değişim ve intikal" anlamlarına gelmekte. Fıkhî ıstılahına göre ise: "Borcun bir kimsenin zimmetinden başka birisinin zimmetine nakil edilmesi" anlamına gelmektedir.[323] Resûlullâh (s.a.v.) bu konuyla ilgili olarak, "zenginin ödemesini geciktirmesi zulümdür. Sizden birisi alacağı konusunda ödeme gücü bulunan birisine havale edilirse bu havaleyi kabûl etsin" buyurmuştur.[324]

Havale mukayyet ve mutlak olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Mukayyet havale: "Borçlu, alacaklısını bir başkasına o kimsedeki malından veya alacağından ödenmek üzere havale etmesi" anlamına gelmekte. Mutlak havale ise "alacaklıya ödenecek malla ilgili böyle bir kaydın olmadığı havalelerdir."[325]

Muhammed Takî Osmânî, havale akdinin üç tarafla gerçekleştiği bunların, "muhîl, (havale eden borçlu), muhâl (alacaklı), muhâl aleyh (havaleyi kabûl eden yeni borçlu) olduğunu belirtmiştir.[326]

Muhammed Takî Osmânî'ye göre günümüzde bankalar üzerinden ödenen çoğu borçlar semeni havaleyle eda etme kısmana girmektedir.[327]

---

[321] Osmânî, **Fıkhu'l-Buyû'**, c.1, s. 431
[322] Osmânî, **Fıkhu'l-Buyû'**, c.1, s. 435
[323] Ali Bardakoğlu, **"Havâle",** DİA, TDV Yayınları, İstanbul 1997, c. 16, s. 507-512
[324] Buhârî, **Havâle**: 38/2287
[325] Bardakoğlu, **"Havâle",** DİA, c. 16, s. 507-512
[326] Osmânî, **Fıkhu'l-Buyû'**, c.1, s. 438-439
[327] Bkz. Osmânî, **Fıkhu'l-Buyû'**, c.1, s. 441-464

3.1.7. Çağdaş Bazı Alışverişlerle İlgili Fıkhî Görüşleri

Zamanımızda gelişen hızlı iletişim araç-gereçleri dünyamızı adeta bir köye dönüştürmüştür. Öyle bir hal almıştır ki dünyanın doğusunda yaşayan bir insan batının en ücra köşesindeki biriyle iletişim kuruyor ve bir şeyler alıp-satabiliyor. Çoğu İnsan artık bu iletişim araçlarıyla alışveriş yapmakta. Her dönemde İslâm fakihleri kendi zamanlarında gelişen yeni olaylara göre İslâm hukuku usullerine dayanarak o meseleyle ilgili görüşler belirtmişlerdir. Önceki fakihlerin eserlerine baktığımızda bu konuyla ilgili yazılmış pek çok kitap bulmak mümkündür. Ancak konuyu ele alırken doğal olarak kendi zamanlarının şartlarına göre anlatmışlar. Zamanımızda fıkıh ilminde söz sahibi olanların dışında, önceki fakihlerin bu konularla ilgili görüşlerini günümüze taşıyıp yeni gelişen alışveriş çeşitlerine kıyaslaması pek zor gözükmektedir. (Tabi bunu söylerken önceki âlimlerin bu meselelerle ilgili görüşlerine pek bakılmamalı şeklinde anlaşılmamalı, tam aksine önceki fakihlerin görüşlerine bakıp onların ışığında yeni gelişen meselelerle ilgili hükümler çıkarmak işimizi kolaylaştıracaktır). Bizde burada çağdaş âlimlerden olan ve günümüzde gelişen yeni alışveriş konularını ele alan Muhammed Takî Osmânî'nin bazı görüşlerine yer vereceğiz.

3.1.7.1. Yazışma ve Yeni İletişim Araçlarıyla Yapılan Alışverişler

Muhammed Takî Osmânî'ye göre yazışma yoluyla yapılan alışverişler câizdir. Mesela: Birisi başka birisine "ben filan malımı sana bu kadar fiyata sattım" diye yazıyla yazsa ve alıcıya gönderse, yazı alıcıya ulaştığında bulunduğu mecliste "bende bu malı aldım" dese bey' gerçekleşmiş olur. Ya da bayi' (satıcı) birisini görevlendirip git filan adama "benim, bu malımı burada hazır bulunmayan filan adama 1000 dirheme sattığımı" söyle dese ve gönderdiği elçi gidip alıcıya bunları söylese alıcı da bulunduğu mecliste "bende aldım" dese bey' gerçekleşmiş olur. Kandırılmayacağından emin olunması şartıyla bunlara faks ve telekste kıyaslana bilir. Ancak kandırma gibi bir durum ortaya çıkarsa yine genel olan kural geçerlidir.[328]

[328] Osmânî, **Fıkhu'l-Buyû',** c. 1, s. 39

Muhammed Takî Osmânî'ye göre telefon ve kablosuz yeni iletişim cihazlarla yapılan akitlerle alışverişi gerçekleştirenler her ne kadar birbirini görmüyorlarsa da yapılan akid karşılıklı konuşarak yapılmış akid gibidir. Akdin gerçekleşmesi için birbirini görmek şart değildir. Ancak telefon ve benzeri cihazlarla yapılan alışverişin akid meclisinde kabzın şart olmadığı yerlerde câizdir.[329]

İmam Nevevi'nin "birbirinden uzak iki kişi birbirine seslenerek alışveriş yapsa bu ihtilafsız câizdir" [330] sözü de Muhammed Takî Osmânî'nin görüşünü desteklemektedir.

3.1.7.2. Bey'u'l-'Urbûn (Kapora)

Arapçada arabûn, urbûn, urbân, urubun ve rabûn şeklinde çeşitli telaffuzları olsa da ilk iki okuyuş en yaygın olanıdır.[331] İbni Manzûr arabûn, kelimesini şöyle açıklamakta: " Bir malı satın alan kimsenin, satıcıya hak edilenin bedelin bir kısmını vermesi, eğer akit gerçekleşirse, bu verilen meblağın satış bedeline hesaplanması, gerçekleşmezse bu meblağın mal sahibinde kalması, müşteriye geri iade edilmemesi" şeklinde açıklamakta.[332] İbni Kudâme'de şöyle açıklamakta: "Malı satın alan kişinin, satıcıya dirhem ya da başka bir şey verip, eğer satılan malı alırsa, verilen meblağın bedelden hesaplanması, malı almaması durumunda ise verilen kaporanın satıcıda kalmasıdır."[333]

Muhammed Takî Osmânî'ye göre bey'u'l-'urbûn (kapora), kendisinde alıcı için muhayyerlik hakkı bulundurmakta, eğer satım gerçekleşirse, verilen meblağ bedelden bir pay olarak hesaplanır. Şayet alım gerçekleşmezse verilen pay mal sahibinde kalır. Buda sadece bey'i geri çevirmesinden dolayı bir kısım mal karşılığında "müşteri muhayyerliği" şartlarından bir çeşittir. Satıcı için isi böyle bir muhayyerlik söz konusu değildir. Bu alışverişin câiz olduğunu söyleyenler muhayyerliği belli bir zamana sınırlandırmamışlar. Doğru olan ise alışverişi gerçekleştiren kişilerin muhayyerlik zamanını sınırlandırmasıdır.[334]

---

[329] Osmânî, **Fıkhu'l-Buyû',** c. 1, s. 340
[330] Nevevî, **el-Mecmû' Şerhu'l-Muhezzeb,** Dâru't-Tibâ'i'l-Münira, c. 9, s. 181
[331] Cengiz Kallek, **"Kaparo",** DİA, TDV Yayınları, İstanbul 2001, c. 24, s. 339-340
[332] Muhammed b. Ali b. Mükerrem b. Manzûr (ö. 711/1311), **Lisânü'l-'Arab,** Dâru Sâdır, Beyrut ty. c. 1, s. 592
[333] İbni Kudâme**, el-Muğnî**, c. 6, s. 331
[334] Osmânî, **Fıkhu'l-Buyû'**, c. 1, s. 114

Muhammed Takî Osmânî'ye göre çoğu fukahâ bunu câiz görmemesine rağmen, bu mesele içinde ictihad barındıran bir konudur. kaporanın câiz olmadığını söylemek daha ihtiyatlıdır. Ancak ihtiyaç halinde fakihlerin bu konuda ki ihtilafını da göz önüne aldığımızda bu şekil alışverişin câiz olabileceği ile ilgili hafifletici nedenler doğmakta ve özellikle veliyyü'l-emr (yönetici) tarafından bununla ilgili bir kanun çıkarılmışsa ihtiyaç halinde böyle bir alışverişin yapılması uygundur.[335]

3.1.7.3. Hâmişu'l-Ciddiyye (Teminat)

Muhammed Takî Osmânî'ye göre "kaparo" ile "Hâmişu'l-ciddiyye" (teminat) dediğimiz alışveriş şekli birbirinden farklıdır. Kaporada geçerli olan hükümler, teminat hükümleriyle aynı değildir. Çünkü kapora ile yapılan bey' müşterinin kendi şahsına muhayyerlik şart koşması dışında, kesinleşmiş tam bir alışveriştir. Teminatta ise alışveriş daha gerçekleşmemiş ve kişiler daha sözleşme merhalesindeler.[336]

Muhammed Takî Osmânî'ye göre Hâmişu'l-ciddiyye (teminat) iki kısma ayırmakta: a) Satış anlaşması gerçekleşme anında ya da sonrasında verilen meblağ: Eğer anlaşma uygulamaya konulsa, önceden verilen para bedelden düşürülür, buna "hâmişu'l-ciddiyye" (teminat) dense de bunda kaparonun hükümleri geçerlidir. b) Daha satış gerçekleşmeden sözleşme merhalesinde verilen meblağ: İster buna "arabûn" (kapora) deyin ya da "el-cüz'u'l-mukaddemu mine's-semen" (paranın bir kısmının önceden verilmesi) deyin, bu teminattır. Bu alışveriş için verilen teminat emanettir ve emanet hükümlerini içermektedir. Bu malı (teminatı) elinde tutan kişinin bunu kendi şahsına finanse etmesi, mal sahibinin izni olmadan bundan faydalanması câiz değildir. Karşı tarafla sözleşmenin tamamlanmaması durumunda satıcının verilen meblağı geri iade etmesi gereklidir. Satıcının meblağı elinde tutması câiz değildir.[337]

Sonuç olarak sonraki bir zamanda ya da bazı şartların meydana gelmesiyle yapılması kararlaştırılan iki taraflı bir bey' anlaşması, eğer herhangi bir sebepten dolayı uygulamaya konulmazsa verilen teminatın müşteriye geri iade edilmesi gerekmektedir.

---

[335] Osmânî, **Fıkhu'l-Buyû'**, c. 1, s. 118
[336] Osmânî, **Fıkhu'l-Buyû'**, c.1, s. 119
[337] Osmânî, **Fıkhu'l-Buyû'**, c.1, s. 119-122

3.1.7.4. Müzâyede (Arttırma) Münâkasa (Eksiltme) Yoluyla Yapılan Satışlar

Bey'u'l-Müzâyede: İnsanların açık arttırmayla karşılıklı fiyat yükselterek, en yüksek fiyat veren kişinin malı almasına denir.[338]

Bu konuda delil olarak şu hadisi şerif zikredilmekte: "Rasûlullah (s.a.v.) çul ile kabı eline alarak; "Kim bunları satın alacak?" dedikten sonra, ashaptan biri; "ben onları bir dirheme alırım" dedi. Peygamber efendimiz (s.a.v.) iki üç defa; "kim arttıracak? Kim arttıracak?" dedikten sonra bir başka sahâbe iki dirhem vereceğini söylemiştir.[339]

Müzâyede (arttırma) yoluyla yapılan alışveriş iki şekildedir:

a) Zamanımıza kadarda gelmiş olan açık artırmayla yapılan alışveriş şekli.

b) Satıcının, satılacak olan malın özelliklerini, bulunacak mekânını ve müzayede akdinin yapılacağı zamanı belirtip, kim bu malı satın almak istiyorsa vereceği fiyatı yazılı olarak kapalı bir zarf içinde bildirmesidir. Bu zarf açıklanması ilan edilen günde açılır, en yüksek fiyatı kim vermiş ise mebî'i o alır.

Muhammed Takî Osmânî'ye göre Resûlullâh'ın (s.a.v.) ney etmiş olduğu alışveriş "sizden bir kimse kardeşinin bey'i üzerine bey', pazarlığı üzerine pazarlık yapmasın" şeklindi ki alışveriştir.[340] Resûlullâh (s.a.v.) burada fiyat üzerine anlaşıldığı için bir başkasının fiyat bildirmesini yasaklamıştır. Müzâyede de ise Satıcın "kim daha fazla verecek" sözünden de anlaşıldığı gibi belli bir fiyat üzere anlaşma sağlanmamıştır. Öyleyse içinde "neceş" (satıcının birisi ile anlaşarak malın fiyatını yükseltmek amacıyla onun fiyatını artırmasını sağlaması) ve başkasını kandırma amacı olmayan müzayede ile yapılan alışverişte herhangi bir sakınca yoktur.[341]

Münâkasa (eksiltme) ile yapılan alışveriş, Müzâyede ile yapılan alışverişin tam tersidir. Münâkasalı alışverişte mebi'i ya da hizmeti en az fiyata alma amaçlanmakta. Münâkasa ile yapılan alışverişte de müzâyede ile yapılan alışverişin hükümleri uygulanır.

---

[338] Ebû kâsım muhammed b. Ahmed b. Cüzey, **el-Kavânînu'l-Fıkhiyye fî Telhîsi Mezheb el-Mâlikiyye**, Thk: Muhammed b. seydî, yy., ty, s. 415

[339] Tirmizî, Buyû', 10/1218

[340] İbni Mâce, Ticârât, 13/2172

[341] Osmânî, **Fıkhu'l-Buyû',** c. 1, s. 126

Muhammed Takî Osmânî'ye göre zamanımızda Müzâyede ve münakasa yoluyla ihaleye verilen çoğu işlerde idare, yapılacak işi tafsilatlı anlatan şart name defteri bastırır ve bu defter bu işi talep edenlere belli bir ücret karşılığında verilir. Eğer bu şartname defterlerinin hazırlanması için emek ve para harcanmasını gerektiren fenni ders ve önemli çizimlere ihtiyaç varsa, böyle bir durumda şartname defteri karşılığında adil bir ücretin almasını câizdir. Yok, eğer şartname defteri sadece anlaşma şartlarından ibaretse bunun karşılığında ücret alınması câiz değildir.[342]

3.1.7.5. Açık Artırmayla Yapılan Alışverişlerde Müşterilerin Belli Bir Meblağdan Fazla Fiyat Vermeyecekleri Üzerine Anlaşmaları

Muhammed Takî Osmânî'ye göre İslâm hukuku; satıcı ile alıcı arasında serbest yarışmaya dayalı fiyatın belirlenmesi ilkesini esas almaktadır. Önceden belli bir meblağdan fazla fiyat verilmeyeceği üzerine anlaşılmış bey'ler, satıcıya ve diğer alıcılara zarar vermekte. Bu yüzdendir ki İslâm fıkhı ihtikâr[343] ve benzeri alışverişleri yasaklamıştır. Çoğu zaman böyle bir alışverişin insanları rüşvet gibi haram olan bir mefsedeye sevk etmektedir. Bu sebepten önceden belli bir meblağdan fazla fiyat verilmeyeceği üzerine anlaşılan açık artırmalı alışverişler câiz değildir.[344]

3.1.7.6. Banka Kartlarıyla Yapılan Alışverişler

Banka kartıyla yapılan alışverişler üç şekle ayrılır:

1- Kredi kartı: Banka kart sahibine istediğini alma fırsatı verir ve satıcıya parasını kendi öder. Daha sonra banka kartın sahibine ileriki bir zamanda bu parayı faizli bir şekilde ödemesini sağlar.

Muhammed Takî Osmânî'ye göre bu şekil kesin faizle yapılan bir alışveriş câiz değildir. Hükümlerini de tafsilatlı bir şekilde anlatmaya gerek yoktur.[345]

---

[342] Osmânî, **Fıkhu'l-Buyû',** c. 1, s. 136

[343] Ticaret malını, pahalılaşması gayesiyle istifleyip piyasaya arzını geciktirmek anlamına gelir. Cengiz KALLEK, **"İhtikâr"**, DİA, TDV Yayınları, İstanbul 2000, c. 21, s. 260-265

[344] Osmânî, **Fıkhu'l-Buyû'**, c.1, s. 142-143

[345] Osmânî, **Fıkhu'l-Buyû',** c. 1, s. 453

2- Banka kartı (Debit Card): Bu kart bankada bakiyesi olan kişilere verilir. Kart sahibi bu kartla ödeme yaptığında banka, hesabından yaptığı ödeme miktarınca hesabından hemen düşürür ve sonra satıcıya verir.

Muhammed Takî Osmânî'ye göre bu şekil bir alışverişte kart sahibi için faizle muamele söz konusu değildir. Çünkü kart sahibi hesabında olan paraya göre alışveriş yapıyor ve bankada yaptığı alışveriş miktarını hesabından hemen çekiyor.[346]

3- Kredi kartı(Charge Card): Bu karta sahip olanlar bankada bakiyelerinin olması şartı yoktur. Bu karta sahip olanlar istedikleri şeyi ve hizmeti satın alır, banka yapılan alışveriş miktarının komisyon payını aldıktan sonra satıcıya ödeme yapar ve kısa bir zaman sonra genelde bir ay sonra yaptığı ödemeyi müşteriden tedarik eder. Müşteri belirlenen sürede ödemeyi yapsa ödemeye faiz işlenmez. Buna müsamaha devresi deniliyor. Ancak yapılan anlaşmada eğer kart sahibi belirlenen süre zarfında ödemesini yapmazsa borcuna faiz işlenir.

Muhammed Takî Osmânî'ye göre bu kartla yapılan alışverişler üç meseleye ayrılmakta:

a) Bankanın verdiği kart için aldığı ücret

Banka verdiği kredi kartı için hem ilk kart alındığında, hem de yıllık yapılan kart yenilemede ücret alır. Bu alınan ücretlerin kartı kullanıp kullanmamayla hiçbir ilgisi yoktur.

Muhammed Takî Osmânî'ye göre her iki durumda da alınan kart ücretini muasır âlimler bunun bankanın yaptığı hizmetler karşılığında alındığını açıklamışlardır. Şüphesiz böyle bir uyarlama doğrudur. Ancak dikkat edilmesi gereken husus verilen ücretin faiz şüphesi olmayacak şeklinde ücretü'l-misle göre olmasıdır.[347]

Sonuç olarak banka kartı ilk verirken ve yıllık kart yenilemelerinde aldığı kart ücretini, kartla ilgili yapmış olduğu hizmetler karşılığında aldığıdır. Eğer aldığı ücret

[346] Osmânî, **Fıkhu'l-Buyû',** c. 1, s. 453
[347] Osmânî, **Fıkhu'l-Buyû',** c. 1, s. 453-457

borç vermeden faydalanma şaibesi ve faiz şüphesi gibi ücretü'l-misl'den fazla ödeme gibi bir durum yoksa verilen kart ücretinde herhangi bir sıkıntı yoktur.

b) Bankanın tüccardan aldığı komisyon

Muhammed Takî Osmânî'ye göre pos cihazına kartla yapılan alışverişlerde havalenin işlemleri işlenmekte ve şu sebeplerden dolayı câizdir:

1. Burada banka şimdiki bir borcu vermekle yükümlü olur, müeccel bir borca değil. Bu sebepten bu memnu olan "da' ve teaccel" (müeccel olan bir borcun bir kısmından feragat edilmesi karşılığında kalan diğer kısmının hemen ödenmesi) kısmına girmemekte, Çünkü "da' ve teaccel" sadece müeccel borçlarda memnudur. Öyleyse her iki tarafın (banka ve tüccar) rızasıyla belirtilmiş komisyonun alınması câizdir.

2. Banka pos cihazının nasıl kullanılacağıyla ilgili tüccara eğitim ve hizmet vermekte, üzerine faturaların basılacağı evraklar vermekte ve banka bunlardan dolayı da ücret alabilir.

3. Bu şekil (pos cihazına kartla yapılan alışveriş) insanları bir şeyler almaya cesaretlendirmekte ve bununda faydası tüccara dokunmaktadır. Buda bir nevi simsarlığa benzemekte.[348]

Sonuç olarak diyebiliriz ki, bu şekilde yapılan alışverişler öyle yaygın haline gelmiştir ki artık umûmü'l-belvâ (toplumda çokça karşılaşılan ve toplumda öyle yaygınlık kazanmış ki mükelleflerin kendilerini bundan kaçındırmaları hayli zor olduğu durumlar) derecesine ulaşmıştır. Bu sebepten Muhammed Takî Osmânî'nin görüşüyle amel etmek tercihe daha şayandır.

c) Zamanında Ödenmeyen Kredi Kartı Borcunun Faiziyle Ödenecek Şartıyla Kullanılan Kredi Kartları

Muhammed Takî Osmânî'ye göre bu gibi şartlar şer'an haramdır. Ancak kart sahibi bankaya kredi kartı borçlarını zamanı geçmeden hesabından düzenli olarak çekmesi talimatı vermesiyle kendini bundan muhafaza edebilir. Öyle bir talimat verme söz konusu olmasa da bu gibi şartların zamanımızda umûmü'l-belvâ olduğu ve çoğu muamelelerde bu şartların olduğu görülmektedir. Mesela, Elektrik ve telefon

[348] Osmânî, **Fıkhu'l-Buyû',** c. 1, s, 458-461

şirketleri ve bunlara benzer birçok şirket gibi. İnsanlara bu şirketlerle akit yapmak câiz değildir demek hayli zordur. Çünkü insanlar, borcumuzu zamanında ödemeye azmedeceğiz şartıyla hiç nefret duymadan bu gibi şirketlerden hizmet alabilmek için onlarla bu akidleri yapmaktalar. Burada genel bir ihtiyaç hâsıl olduğundan bu câizdir.[349]

3.1.7.7. Uluslararası Piyasada Yapılan Döviz Ticareti (Forex)

Muhammed Takî Osmânî'ye göre döviz ve nukûd'larda asıl olan, eşyaların düzenlenmesi içindirler. Bunların bizzat ticaret yerine geçmelerini İslâm şerîatı hoş karşılamaz ve çağımız mali tanziminde büyük bir fesada uğramasına sebep olmakta. Bu piyasada döviz alışverişinde şart olan mecliste kabzetme şartı da yerine getirilmemekte. Çünkü alım-satım internet üzerinden yapılmakta. Bu piyasada insanlar çoğu zaman mülklerinde olmayan şeyle ride satmakta, teslim ve tesellüm gerçekleşmemektedir. Bunlar ve bunlara benzer sebeplerden dolayı uluslararası döviz ticareti (Forex) yapmak câiz değildir.[350]

3.1.8.8. İçlerinde İçki Satılan Otel ve Restoranların Hükmü

Muhammed Takî Osmânî'ye göre en iyi olanın, mütedeyyin bir Müslümanın, içinde içki satılan otel, restoran ve hava yolları gibi yerlerle muamele etmekten kendisini sakındırmasıdır. Ancak bu gibi yerlerin malları helâl ve haramla karışık olan kısma dâhildir. Bu sebeple helâl olan kısım miktarınca bu gibi yerlerle helâl gıda alışverişinde bulunabilir. Bu gibi yerlerde çalışmak ise eğer kişi sadece mubah olan bir hizmet yapmakla görevlendirilmişse bu câizdir. Yok, eğer haram olan bir hizmet yapmakla görevlendirilmişse, o zaman bu gibi yerlerde çalışmak haramdır. Bu gibi yerlerin bir hissesini alıp ortak olmakta câiz değildir. Çünkü bu durumda haram olan gelirden de kendisine pay düşmektedir.[351]

---

[349] Osmânî, **Fıkhu'l-Buyû',** c. 1, s. 462-463
[350] Osmânî, **Fıkhu'l-Buyû',** c. 1, s. 463-465
[351] Osmânî, **Fıkhu'l-Buyû',** c. 2, s. 1056-1058

3.2. DİĞER BAZI MESELELERLE İLGİLİ FIKHİ GÖRÜŞLERİ

3.2.1. Tecavüze Uğrayan Bir Kız, Bu Durumu Talibine Bildirmeli mi?

Muhammed Takî Osmânî'ye bu meseleyle ilgili sorulan bir soruda: "Açıkçası bu konu hakkında fakihlerin sözlerinde böyle bir meseleye rastlamadım. Ancak günah işlemeksizin sıçrama/zıplama (vücudu zorlayan hareketler gibi), adet döneminde kullanılan bez ve yaralanma gibi sebeplerle bekâretini kaybeden bayanın zikri geçmiştir. Bu durumda kendisi bakire sayılır, nikâh esnasında sessiz kalması da (durumundan bahsetmemesi) nikâhı onaylaması anlamına gelir. Ebû Hanîfe'den gelen rivayette; bekâret, zina ile kaybedildiği herkes tarafından bilinen derecede aşikâr olmamışsa da konunun hükmü bu şekildedir."

İbni Nüceym, Ebû Hanîfe'nin görüşünü şöyle nakleder: "Zina ettiği bilinmeyen kimse insanlar kendisini bakire olarak bildiği için sessiz kalmakla yetinir. Aksi takdirde insanlar dilleriyle ayıplar ve kendisiyle evlenmekten uzak durur. Bu sebepten maslahatların kaybolmaması için sessiz kalmakla yetinir. Şerîat ise zinanın gizlenmesine çağırır ve böylece o bayan şer'an bakire sayılır."[352]

Muhammed Takî Osmânî'ye göre bu; âsi–zâniye olan bir bayanın durumudur. Eğer söz konusu bayan, tecavüze uğramış mazlum bir kimseyse onun hakkında da verilebilecek en iyi hükümde aynı şekildedir. Müslüman bacının, başına gelen bu zulmü açıklamaması gerekir. Ancak nişanlısının, nikâhtan sonra bir günah işlemeksizin bile olsa bekâretini kaybettiğini anladığı takdirde, buna razı olmayacağı zannı galip gelmesi durumu müstesnadır.[353]

3.2.2. Müslüman Olmayan Ülkelerde İslâmî Merkezlerin Müslüman Kadınların Nikâhını Feshetmesi Hükmü

Muhammed Takî Osmânî'ye göre asıl olan boşama yetkisinin koçanın elinde olmasıdır. Ancak fıkıh kitaplarında da geçen bazı durumlardan dolayı kadın, nikâhının feshedilmesi için şer'î Kadı'ya müracaat edebilir. Şer'î Kadı'nın

[352] İbni Nüceym, **el-Bahru'r-Râik Şerhu Kenzi'd-Dekâik,** c. 3, Babu'l-Evliyâ, s. 205
[353] https://ummureyhane.wordpress.com/tag/tecavuz-fihki/ (29.03.2019)

bulunmadığı durumlarda ise Müslümanlardan bir topluluk bu görevi yapabilir. Müslüman olmayan beldelerde de İslâmî merkezler bu görevi yapabilirler.[354]

3.2.3. İslâm Fıkhında Oyunların Hükmü

Muhammed Takî Osmânî, İslâm dinin insanın yaratılış fıtratından gelen faydalı şeyleri yapmaya müsamaha gösterdiğini ve menetmediğini ifade etmiştir.

Muhammed Takî Osmânî'ye göre oyun ve eylenmekle ilgili asıl olan, eğer kişi oyun ve eylenmekle bedenin ve zihnin güçlenmesi için egzersiz yapmayı amaçlıyorsa, bu oyun ve eğlenme şâri' tarafından yasaklanmamışsa, kişiyi günaha götürmeyecekse ve insanın kendisini öylesine kaptırıp dinî ve dünyevi vazifelerini yerine getirmeyi ihlal ettirmeyecekse câizdir.[355]

3.2.4. Recmin Hükmü

Muhammed Takî Osmânî'ye göre zina eden muhsan'ın (evli kişi) recim edilmesi gerektiği üzerine Müslümanlar arasında icmâ vardır. Zamanımızda yeni çıkmış bir kesim gurubun "Kur'ân'da recim ile ilgi sarahaten zikredilen bir ayet yoktur. Kur'ân'da zikredilen zina yapan kişiye sadece 100 değneğin vurulacağı ve ahâd hadisle de bunun nesh edilemeyeceği" görüşü batıldır. Kur'ân'da recim ile ilgili sarahaten ayet olmasa da işareten vardır. Recim ile ilgili tevatür derecede hadisler vardır ve bu hadisler Nur suresini tahsis eder. Bazılarının "Recmin Nur suresi inmeden önce var olduğu ama Nur suresi indikten sonra recim ile ilgili hadisleri nesh etmiştir" görüşü de batıldır. Çünkü recim ile ilgili bütün hadiseler Nur suresinden sonra vuku bulmuştur.[356]

Sonuç olarak muhsan (evli kişi) kişinin recim edilmesi Kur'ân'da işaretle ve hadislerle de tevatür derecede sabittir. Recmin Nur suresi ile nesh edilmesi de söz konusu değildir. Çünkü recim ile ilgili bütün hadiseler bu sureden sonra vuku bulmuştur.

---

[354] Osmânî, **Buhûsun Fi Kadâyâ Fıkhıyye Mu'âsıra**, c. 2, s.175-1780
[355] Şebeketu el-Medârisu'l-İslâm, https://www.madarisweb.com/ar/articles/3222 (02.04.2019)
[356] Şebeketu el-Medârisu'l-İslâm, https://www.madarisweb.com/ar/articles/3221 (02.04.2019)

SONUÇ

Çağdaş fakihlerden olan Muhammed Takî Osmânî, güncel fıkhî meseleleri çözmedeki güçlü, anlaşılır ve etkileyici kalemiyle, ilmî, fikrî ve edebî yönüyle de öne çıkan İslâm dünyasının önde gelen âlimlerinden biridir. Fıkıh, hadis, İslâm iktisadı gibi birçok alanda uzman olan Muhammed Takî Osmânî, Müslümanların problemlerine çözümler üretmek için büyük çaba sarfetmiştir. İlgili alanlarda yazmış olduğu eserleri büyük takdir toplamıştır. Özellikle *Usûlü'l-İftâ ve Âdâbuhu, Fıkhu'l-Buyû', Tekmiletü Fethi'l-Mulhim* ve *Sünnetin Değeri ve Bağlayıcılığı* eserleri takdire şayandır. İslâm'ın doğru anlaşılması ve uygulanması için gerek yurt içi ve gerekse yurt dışınca birçok konferans vermiştir. Bu meziyetleri sayesinde dünyada pek çok Müslüman tarafından takip edilen önemli bir şahsiyet olmuştur. Karaçi Dâru'l-'ulûm medresesinde tefsir, hadis, kelâm ilmi, fıkıh, usûl-u fıkıh, farâiz gibi klasik İslâmî ilimlerin yanı sıra Arap dili ve edebiyatını okumuştur. Muhammed Takî Osmânî, güncel meseleleri daha rahat çözebilmek için modern yükseköğretim kurumlarında dersler almıştır. O, resmi çalışmalarının yanı sıra ekonomi, hukuk ve siyaset gibi farklı alanlarda kapsamlı okumalar da yapmıştır. O, dünyadaki gelişmeleri de yakından takip eden, Müslümanların dertleriyle dertlenmeyi kendisine şiar edinmiş bir âlimdir.

Mezhepte Hanefîliği tercih eden Muhammed Takî Osmânî, görüşlerini klasik hukuk geleneği çerçevesinde ifade etmiş olup sıkça Kur'ân'dan, Hz. Peygamberin sünnetinden ve önde gelen klasik âlimlerin görüşlerinden yararlanmıştır.

Fetvâ, günlük sosyal hayatımızın her anında karşılaştığımız çok önemli bir kavramdır. Günlük hayatımızın her aşamasında ya fetvâ isteyen ya da fetvâ veren bir konumdayız. Bu sebepten dolayı hızla gelişen sosyal meselelere doğru ve etkili çözümler üretebilmemiz için fetvâ usûlü kurallarını iyi öğrenmemiz gerekir. Fetvâ vermenin öneminden dolayı selef âlimleri sorulan birçok soruya "Bilmiyorum."

şeklinde cevap vermişlerdir. Her hoca fetvâ verme yetkisine sahip değildir. Ancak fetvâ veren kişide bulunması gereken kuralları taşıyan kişiler fetvâ verebilir. Mukallit olan bir müftî'nin kendi mezhep imamının görüşüyle fetvâ vermesi gerekir. Ancak mezhep içi özel bir meselede altından kalkılamayacak derecede şiddetli zorluk ve zaruret var ise zarureti ortadan kaldırmak ve meşakkati defetmek için başka bir mezhebin görüşüyle amel etmesi veya onunla feyvâ vermesi câizdir. Muayyen bir imamı taklit etmek şer'î bir hüküm değildir. Kendi imamının mezhebine göre fetvâ vermek, insanlar hevâ ve heveslerine tabi olmasınlar diye şer'î birtakım maslahatlara binaen konulmuş bir hükümdür.

Muhammed Takî Osmânî'nin verdiği fetvâlarda maslahat prensibine dikkat çekmiş ve Müslümanların maslahatını gözeterek fetvâ vermiştir. Ancak maslahatla nasların çatışması durumunda naslara öncelik verilmesi gerektiğini, sadece şer'î delillerle çatışmayan maslahatlara öncelik verilmesi gerektiğini söylemiştir.

Zaman değişti, hevalar çoğaldı, düşüncelere fesat karıştı. Bunun üzerine âlimler, ictihada ehil olmayanlar için muayyen bir imamın mezhebine tabi olmayı (taklîd-i şahsî) tercih etti. Ancak Muhammed Takî Osmânî, bunun şer'î bir hüküm olduğu için değil insanların heva ve heveslerine tabi olmalarına engel olmak için "sedd-i zerâi" olduğunu söylemiştir. Çünkü eğer câhil bir adam için fakihlerin görüşlerinden hevasına uygun olanı alma konusunda serbest bırakılsa, bu din çocukların elinde oynadıkları bir oyuncak olur, hoşlarına gittiği şekilde bununla oynarlar.

Muhammed Takî Osmânî, zamanımızda bazı dinsiz ve her şeyi mubah görenlerin "Zamanın değişmesi ile hükümler de değişir." kuralına binaen iddia ettikleri, zamanın değişmesi ile hükümlerin tamamı değişir şeklinde bir genelleme yapmanın doğru olmayacağını, bu kuraldan kastın zamanın değişmesi ile Kur'ân ve sünnetteki nasların dışındaki hükümlerin bazılarının değişebileceği şeklinde anlaşılması gerektiğini söylemiştir.

Muhammed Takî Osmânî, ilmî kişiliği ile İslâm dünyasında Müslümanların saygısını kazanmış, zamanımızın önde gelen çağdaş fakihlerinden biridir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

ASKALÂNÎ, Ahmed b. Ali b. Hacer el- Askalânî (ö. 852/1449), **Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî**, el-Mektebetü's-Selefiyye, yy. ty.

BEYHAKÎ, Ebû Bekr, Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali el-Beyhakî (ö.458/1066) **el-Medhal ila's-Süneni'l-Kübrâ,** Thk: Muhammed Diyau'r-Rahman el-'Azamî, Dâru'l-Hulefa li'l-Kitabi'l-İslâmî, Kuveyt, ty.

BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Ce'fî el-Buhârî (ö.256/870), **Sahîhu'l-Buhârî**. Thk. Râid sabri b. Ebî 'Alfa, Dâru'l- Hadâra li'n-Neşri ve'd-Tevzî', Riyad 1436/2015

CASSÂS, Ebû Bekir Ahmed b. Alî er-Râzî (ö. 370/981) **Ahkâmü'l-Kur'ân,** Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, Beyrut 1412/1992

CÜRCÂNÎ, Ali b. Muhammed seyyid şerîf (ö. 816/1413), Thk: Muhammed Sıddîk Minşâvî, **Mu'cemu't-Te'rîfât,** Dâru'l-Fadîle, Kahire, ty.

ÇEKER Orhan, **Fıkıh Dersleri 1**, Ensar yayınları, Konya 1434/2013

DÂRİMÎ, Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdurrahman (ö. 181/797), **Sünen,** Dâru'l-Muğnî linneşrî ve't-Tevzî', Riyad, 1421/2000

DESÛKÎ, Şemsüddîn Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmet b. Arafe ed-Desûkî (ö. 1230/1815), **Hâşiyetu't-Desûkî 'Ala'ş-Şerhi'l-Kebîr**, Dâru İhyâ el-Kütubu'l-'Arabiyye, yy., ty

DİHLEVÎ, Ebû Abdilazîz kudbüddîn Şah Veliyyullâh Ahmed b. Abdirrahîm b. Vecîhiddîn ed-Dihlevî el-Fârûkî (ö. 1176/1762), **Hüccetullâhi'l-Bâliğâ**, Thk: Seyyid Sabık, Dâru'l-Cîl, Beyrut, 1426/2005

EBÛ DÂVUD, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî el-Ezdî (ö. 275/889), **Sünen,** Thk: Râid b. Sabri b. Ebî 'Alfa, Dâru'l- Hadâra li'n-Neşri ve'd-Tevzî', Riyad 1436/2010

GAZÂLÎ, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Gazâlî (ö. 505/1111),**el-Vasît fi'l-Mezheb,** Thk: Ahmet Mahmut İbrahim, Dâru's-Selâm, yy, 1417/1997

HAKÎM, Lokmân, **Muhammed Takî el-Osmânî el-Kâdiyül-Fakîh ve'd-Dâ'iyetür-Rahhâle**, Dârul-Kalem, Dimaşk. 1423/2002

HAYDAR, Ali, **Dureru'l-Hukkâm Şerhu Mecelleti'l- Ahkâm,** Dâru Alemu'l-Kutub, Riyad 1423/2003

İBN CÜZEY, Ebû kâsım muhammed b. Ahmed b. Cüzey, **el-Kavânînu'l-Fıkhiyye fî Telhîsi Mezheb el-Mâlikiyye**, Thk: Muhammed b. seydî, yy., ty,

İBN HANBEL, Ebû Abdillah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî (ö.241/855), **Müsned el-İmâm Ahmed b. Hanbel,** Thk: Şuayb el-Arnaûti, Müessesetü er-Risâle, Beyrut 1416/1996

İBN KUDÂME, Muvaffakeddin Ebû Muhammed Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme (ö. 620/1223), **el-Muğnî,** Dâru 'Âlemi'l-Kütüb, Riyad, 1997/1417

İBN MÂCE, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd b. Mâce el-Kazvînî (ö. 273/887), **Sünen**, Thk. Râid sabri b. Ebî 'Alfa, Dâru'l- Hadâra li'n-Neşri ve'd-Tevzî', Riyad 1436/2015,

İBN NÜCEYM, Zeynüddîn b. İbrahim b. Muhammed b. Nüceym el-Hanefî (ö. 970/1563), **el-Bahrü'r-Râik Şerhu Kenzi'd-Dekâik,** Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1417/1997

İBN ÂBİDÎN, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz Âbidîn el-Hüseynî eş-Şâmî el-Hanefî (ö. 1252/1836), **Şerhu Ukûdi Resmi'l-Müftî,** Thk. Dr. Hâmid Alî el-elîmî, Dâru'n-Nûr li't-Tahkîk ve't-Tasnîf, Karâçi/Pakistan, 1436/2015

……. **Reddü'l-Muhtâr ale'd Dürri'l-Muhtâr şerhi Tenvîrü'l-Ebsâr,** Dâru Âlemu'l-Kutub, Riyad 1423/2003

MEVSILÎ, Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmud b. Mevdûd el-Mevsılî (ö. 683/1284), **el-İhtiyâr li Te'lîli'l-Muhtâr,** Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut/Lübnan, ty.

MÜSLİM, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî (ö. 261/875), **Sahîhu Müslim,** Thk: Râid sabri b. Ebî 'Alfa, Dâru'l- Hadâra li'n-Neşri ve'd-Tevzî', Riyad 1436/2015, Kitâbu'l-İlm, 4/2670

NESÂÎ, Ebû Abdirrahmân Ahmet b. Şuayb b. Ali en-Nesâî (ö. 303/915), **Sünen**, Thk. Râid sabri b. Ebî 'Alfa, Dâru'l-Hadâra li'n-Neşri ve'd-Tevzî', Riyad 1436/2015

NEVEVÎ, Ebû Zekeriyyâ Muhyittin b. Şeref en-Nevevî (ö. 676/1277), **eL-Mecmû' Şerhu'l-Muhezzeb li'ş-Şîrâzî**, Mektebetü'l-İrşâd, Cidde, ty.

…… **Sahîhu Müslim bi Şerhi'n-Nevevî,** Müessesetu Kurtuba, yy. 1414/1994

NİZÂM, Cemâ'atün min 'Ulemâi'l-Hind, Mevlânâ Şah Nizâm ve Cemâ'atün min 'Ulemâi'l-Hind, **el-Fetâvâ el-Hindiyye fî Mezhebi el-İmâmi'l-A'zam Ebî Hanîfe**, Dâru'l-Kütubi'l-'İlmiyye, Beyrut/Lübnan 1421/2000

OSMÂNÎ, Muhammed Takî, **Usûlu'l-İftâ ve Âdâbuhu**, Darul-Kutubi'l-'Arabiyye, İstanbul 1438/2016.

.....**Fıkhu'l-Buyû' 'Ale'l-Mezâhibi'l-'Arba' me'a-Tatbîkâtihi'l-Muâsıra Mukârinen bi'l-Kavânîni'l-Vad'iyye,** Mektebetü'l-Ma'ârifi'l-Kur'ân, Karaçi/Pakistan 1436/2010

…….**Tekmiletu Fethi'l-Mulhim bi Şerhi Sahîhi Müslim,** Mektebetu Dari'l-Ulûm, Karaçi/Pakistan ty.

…….**Mâkâlatu'l-Osmânî,** Mektebetu el-Ma'ârifi'l-Kur'ân, Kıraçi/ Pakistan 1436/2014

……..**Buhûsun Fi Kadâyâ Fıkhıyye Mu'âsıra,** Daru'l-Kalem, Dimaşk 1434/2013

…….**Sünnetin Değeri ve Bağlayıcılığı,** (Çev.), Mehmet Özşenel, İfav Yayınları, İstanbul 2018

RAMLÎ, Şemseddin Muhammed b. Ebi'l-'Abbâs Ahmed b. Hamza b. Şihâbuddîn er-Ramlî (ö. 1004/1595), **Nihâyetü'Muhtâc ilâ Şerhi'l-Minhâc,** Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1424/2003, c. 8, s. 14

SERAHSÎ, Şemseddin Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl es-Serahsî, (ö. 483/1090), **el-Mebsût,** Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, ty.

ŞİRBÎNÎ, Şemseddin b. Muhammed b. hatip eş-Şirbînî (ö. 997/1570)**, Muğni'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Ma'ânî Elfâzi'l-Minhâc,** Dâru'l-Ma'rife, Beyrut/Lübnan 1418/1997

TİRMİZÎ, Ebû İsa Muhammed b. İsa (ö. 279/892), **Sünen,** Thk: Râid b. Sabri b. Ebî 'Alfe, Dâru'l- Hadâra li'n-Neşri ve'd-Tevzî', Riyad 1436/2015

Vüzerâu'l-Evkâf veş-Şu'ûnu'l-İslâmî**, el-Mevsû'tü'l-Fıkhiyye,** Evkâfu'l-kuveyt, Kuveyt 1415/1995

ZEHEBÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân (ö. 1348/748), **Menâkibu Ebî Hanîfe,** Thk: Muhammed Zâhid el-Kevserî ve Ebu'l-Vefâ el-Afgânî, Lecnetu ihyâi'l-Maarîf en-Nu'maniyye, Haydarabad/Hindistan ty.,

Ansiklopedi Maddeleri

APAYDIN, H. Yunus, **"Kabz",** DİA, TDV Yayınları, İstanbul 2001, c. 24, s. 45-49

BAKTIR, Mustafa, "**Umûmü'l-Belva",** DİA, TDV Yayınları, İstanbul 2012, c. 42, s. 155-156

BARDAKOĞLU, Ali, **"Havâle",** DİA, TDV Yayınları, İstanbul 1997, c. 16, s. 507-512

..... **"Bey'",** DİA, TDV Yayınları, İstanbul 1992, c. 6, s. 13-19

BİRIŞIK, Abdülhamit, **" Muhammed Şefî' Diyûbendî (1897-1976)"**, DİA, TDV Yayınları, İstanbul 2005, c. 30 s. 576-577

BULUT, Yüce**, "Oryantalizm",** DİA, TDV Yayınları, İstanbul 2007, c. 33, s. 428-437

ÇALIŞ, Halit, **"Zaruret"**, DİA, TDV Yayınları, İstanbul 2013, c. 44, s. 141-144

DÖNMEZ, İbrahim Kâfi, **"Sedd-i Zerâi'"**, DİA, TDV Yayınları, İstanbul 2009, c. 36, s. 277-282

..... **"Garar",** DİA, TDV Yayınları, İstanbul 1996, c. 16, s. 366-377

..... **"İllet"**, DİA, TDV Yayınları, İstanbul 2000, c. 22, s. 117-120

..... **"Örf",** DİA, TDV Yayınları, İstanbul 2007, c. 34, s. 87-93

KALLEK, Cengiz, **"İhtikâr**", DİA, TDV Yayınları, İstanbul 2000, c. 21, s. 260-265

..... **"Kaparo",** DİA, TDV Yayınları, İstanbul 2001, c. 24, s. 339-340

KOCA, Ferhat, **"Hikmet"** DİA, TDV Yayınları, İstanbul 1998, c. 17, s. 514-518

MASUD, Muhammed khalıd, **"Fetâvâ-yı Dârülulum-i Diyûbend",** DİA, TDV Yayınları, İstanbul 1995, C. 12 S. 440-441

OKUR, Kâfiş Hamdi, **"İstihâle"**, DİA, TDV Yayınları, İstanbul 2016, c. 1, s. 674-676

ÖZCAN, Azmi , **"Dârülulûm",** DİA, TDV Yayınları, İstanbul 1993, c. 8, s.553-555

TÜRCAN, Talip, **"Ülü'l-emr"**, DİA, TDV Yayınları, İstanbul 2012, c. 42, s. 295-297

YARAN, Rahmi, **"İhtiyaç"**, DİA, TDV Yayınları, İstanbul 2000, c. 21, s. 573-574

Tezler

ÖZŞENEL, Mehmet, "**Pakistan'da Hadis Çalışmaları"**, (yüksek lisans tezi, 1992), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1992

Sözlükler

BÜYÜK TÜRKÇE SÖZLÜK, "tevatür", TDK, http://www.tdk.gov.tr (02.11.20018)

CEVHERÎ, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el- Cevherî (ö. 400/1009), **es-Sıhâh Tâcü'l-luga ve sıhâhu'l-'Arabiyye,** Tkh: Ahmed Abdulgafûr 'Attâr, Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 1399/1979,

İBN MANZÛR, Muhammed b. Ali b. Mükerrem b. Manzûr (ö. 711/1311), **Lisânü'l-'Arab,** Dâru Sâdır, Beyrut ty.

İSFAHÂNÎ, Ebü'l-Kâsım Hüseyn b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıp el-İsfahânî (ö. v/xı. Yüzyılın ilk çeyreği), **Müfredâtu el-Fâzi'l-Kur'ân,**Thk: Safvân Adnân Davûdî, Dâru'l-Kalem, Dimeşk 1430/2009

ZÜBEYDÎ, Muhammed b. Muhammed b. 'Abdu'r-rezzâk el-Murtezâ, ez-Zübeydî, **Tâcü'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kamûs,** et-Türâsü'l-'Arabî, 1. Baskı, Kuveyt 1422/2001

Web Tabanlı Kaynaklar

OSMÂNÎ,MuhammedTakî,http://muftitaqiusmani.com/ar/?page_id=2733&lang=ar#1505934375619-8fe63978-e86c. 04.11.20018

Şebeketu el-Medârisu'l-İslâm, https://www.madarisweb.com/ar/articles/3222 (02.04.2019)

https://www.madarisweb.com/ar/articles/3474 26.03.2019

https://www.yenisafak.com/dunya/pakistandan-erdogana-destek-mektubu-2495915%20 (08.04.2019)

https://ummureyhane.wordpress.com/tag/tecavuz-fihki/ (29.03.2019)